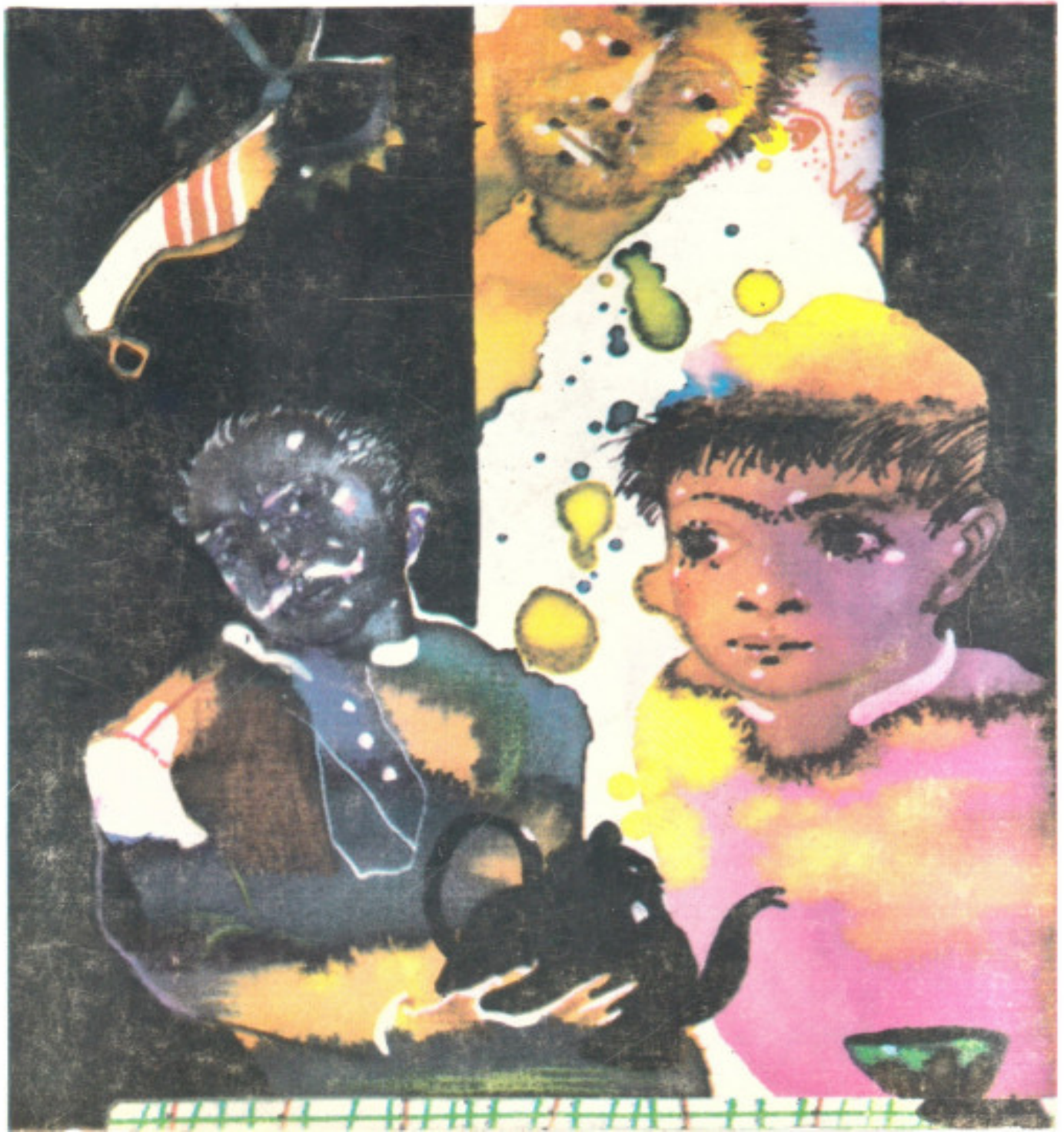

Стоян Ц. Даскалов
КОГА ШОП
СВАЛЯ КАПА

СТОЯН Ц. ДАСКАЛОВ
КОГА ШОП СВАЛЯ КАПА

chitanka.info

ПОСЛЕДНИЯТ ТАНЦ

*Хоро се вие край манастир,
калугер гледа из прозорец.*

Такъв бе Найдо — веселяк и гуляйджия. Дето бумнеше тъпан, пръв изскачаше той, заиграваше и отвсякъде се сипваше народ. Извиваше се хоро и Найдо въртеше шарената кърпа. Игрохорец бе Найдо, пръв в селото. Веселба без него нямаше и той без веселба не можеше. Делник да е, на полето да е, весело ще заехти гласът му, на веселба ще го избие. А вечер пръв той отваряше кръчмата и последен я затваряше. Не беше саможивец Найдо, без хората не можеше и всичко с хората делеше. Мома ли ще се краде, Найдо е начело на тайфата; свиня ли ще колят, Найдо е там; нов дом ли ще се освещава, без Найдо не може; от общинското ли ще се сече, Найдо осъмна в корията с голямата мандра и най-големите дървета събаря; дялба ли ще има да делят някъде, Найдо неканен ще дойде. Пусне ли се слух, че някъде имане има, Найдо грабва фенера и търнокопа и по цели ноци дъни земята, златото да изкърти. Курбан ли ще се принася, Найдо мята овена на врата си и го занася на оброчището. Засуши ли се, от Найдо искат „германа“, заправи ли си къща някой, Найдо ще му докара кюприята с яките си биволи и пръв ще вдигне павурчето да благослови. На Водици той се хвърляше в реката да вади кръста, но не ходеше с котлето да събира пари. Тая работа не беше за него, имаше си и за нея хора. Когато ще кумичат момиче, той тичаше спроти венците чак до Скацалата, за да види чий венец ще изпревари, коя мома главатарка на момите ще стане, защото кой щеше с нея да има разправии, ако не той, Найдо, главатарят на момците. Когато приближеше сборът, той ще отиде да пазари прочутата вировска музика и предплащаше, а после събираше парите или житото от момците. Когато започнат седенки, той караше младоците да прескачат големите

огньовете, за да добият право на ергенлък. Който се опърли на огъня, да не се мярка на седенки и хора! Или пък някоя нощ като новобранци повеждаше младите ергенчета за проверка, главен изпит да държат след приемния. Трябваше локвата край село да се прескочи, но прескача ли се локва от десет разкрача? Всичките цамбурваха до шия в калта, където се въргаляха селските биволи. Едва ги изваждаха като затънали малачета и те се прибираха през задните врати по домовете си. Но след това пък никой дума не можеше да им каже! Дръзнеше ли да ги оскърби някой, Найдо се разправяше с него. Когато се караха двете села през баира за мера, Найдо свирваше с пръсти в уста, събираше момците и ги повеждаше на бой. Биеха се и денем по сборове, и нощем по седенки. Дойдеше ли другоселски ерген, диреше Найдо най-напред, позволение от него да вземе.

Каквото и да станеше в селото, без Найдо не можеше, а и той без селото не можеше. Хората го обичаха. Под русите му мустаци винаги цъфтеше усмивка, като че ли с нея се беше родил и с нея щеше да умре. Светлото му чело беше винаги росно, сякаш преди малко е кръкнал от бялото менче руйно вино. Белите му бузи винаги имаха един румянец, който ту бледнееше, ту тъмнееше при среща с хората. В цялата му права и яка снага имаше нещо неспокойно. Той не можеше да седи на едно място, покоят му беше непознат, в очите му играеха и искряха безброй сини звездици от тях. Всяка частица от тялото му трептеше. През него преминаваше сякаш смехът и радостта на цялото село. Където се появеше, ставаше празник.

Намразеше ли селото някого, Найдо се разправяше по-нататък; воловете му може да изтърбуши, вратникът му да изчезне от улицата, конят му да не се завърне или плевнята му да пламне посред нощ.

И затова, когато екна гърмеж през славната септемврийска нощ, пръв скочи Найдо. Той спеше в купата сено. Изправи се по бяла риза и сякаш не стъпи на земята, а литна право на мегдана пред общината, където се вееше вече червеното знаме. Докато даскалът говореше на събрания се народ, Найдо хукна към манастира, хвана най-лудия кон и дотича. Грабна знамето и без много да мисли, тръгна подир учителя.

— Мамката им думбазка!

Ала докато Найдо се налудува и натрепе на думбази, загърмяха топове, падна даскалът и два-трима още. Побягнаха кой накъде види, но де можеха да се укрият селяните? Прибраха се по домовете си и там

ги свариха жандармите и ги изпоклаха като пилци. Единствен Найдо не се върна. Той не беше се навоювал още. Как можеше така бързо да свърши всичко? Тъкмо повярва и сега да измени на вярата си! Тъкмо се покръсти и да се разкръсти! Това Найдо не можеше да стори. Цяла нощ той летя с коня из мерата, гърмя към небето, като че целеше звездите, и те една подир друга падаха като обрулени плодове, падаха, докато не остана звезда, небето се превърна на решето, тъмно, опушено, прогорено. Найдо лудуваше, искаше да прахоса силите си, да няма за какво да жали, когато снесе пушката. Плещите му да отслабнат, ръцете му да се превърнат на сухи вейки, да могат само свещица да крепят, снагата му да се вдърви, лицето му като икона бездушно да стане.

Цялата луна като разръфана баница я глътна нощта. Наоколо беше мрак, никаква светлинка, но Найдо знаеше къде отива, пътя си той не можеше да обърка. Там, в пазвите на балкана, се гушеше манастирът. Пътеката беше каменлива и ботурлива, криволичеше, губеше се в храсталаци и падини. Той пришпорваше и конят играеше, изправяше се на задните си крака, въртеше се насам-натам, приклякваше, рипваше, като че да прескочи бездна. Копитата чаткаха като кастанетите на циганката Ата по панаирите. Искрите подскачаха и бележеха ритъма на танца, пулса на сърцето. Когато приближи манастира, Найдо слезе от коня, който беше пуснал бяла пяна на устата, погали го с длан по потната снага, целуна го по челото и го пусна да иде при хергелето, което се обаждаше откъм Пашалъка.

— Хайде, налудувахме се! Изиграхме си последния танц.

Конят не се помръдваше, стоеше начулил уши и гледаше какво ще стане с ездача, който така много му допадале, по буйната кръв тая нощ се сблизиха и побратимиха. Един бе Найдо у селото, един бе и конят между конете. Дватамата стояха и се гледаха. Единият трябваше да се върне в стадото, а другият да намери подслон в манастира. Изведнъж пламъци изригнаха откъм падината. Селото гореше цялото. Като че убийците и децата в огньовете хвърляха, нощта се изпълни с писъци. Не, не бяха детски писъци, уловици пищяха в горите! Не, не бяха уловици, вдоици плачеха за мъжете си.

Конят неспокойно се въртеше край него, процвилваше и изритваше камъчета с копита. Сякаш за нов бой го зовеше той, но какво можеше да направи Найдо сам срещу залповете на войската?

— А-ах! — изрева Найдо и като че сам прекърши себе си, обърна се клюмнал към манастира. Там блещукаха смирено кандилца и той тръгна. Един хвърлей го делеше от манастирската врата. И тоя хвърлей бе пътят от живота към смъртта, защото за него в манастира свършваше всякакъв живот. И тоя малък път сега той трябваше да измине още като жив, оставаше му късче живот и той трябваше да го изживее като Найдо, а не като друг, с всичката си страст и наслада.

Той се втурна и зачестено загърмя и лудо заигра. Играеше и хвърляше от себе си патрондаш и дрехи, и устрем, и вяра. Като че мяса късаше от снагата си в тоя последен танц. С всяка стъпка жичка от сърцето му се хръцваше, брулеше клоните на младостта, смачкваше пъпките на смеха, ронеше пращеца на нежността. С всеки гърмеж прострелваше душата си, не оставяше здраво място в нея, превръщаше я на решето, тъмно и обгоряло като небето. Искаше нищо от това, което е, да не остане. Той играеше, развяваше вместо шарена кърпа празната си пушка, осейваше хрусталаците вместо с дари с опушени гилзи.

И когато стилна манастирската порта, от него нямаше вече нищо. Тупна с приклада по портата веднъж, дважд, трижд и това му бе всичката сила. Когато старият монах излезе, видя пред себе си не въстаник, който бе тръгнал да събаря царя, а дух.

— Кой си? — глухо извика монахът, който не вадеше ключа от откренатата порта, готов всеки миг да я затвори.

— Аз съм, аз! — извика Найдо с чужд глас.

Монахът, като видя пушка в ръката му, се дръпна уплашен назад.

— Тук е дом божи, синко! — и понечи да затвори вратата, но Найдо се крачна и влезе вътре.

— Ето! — подаде му пушката той. — Навоювах се, отче свети!

— Но тук не е казарма, чадо мое! Това е огън за нас!

Найдо хвърли пушката в краката му и наведе глава като пред светия:

— Смирих се, отче!

От цвиленето на коня пробягваха по тялото му тръпки. Животът го грабваше в миг, изпълваше сърцето му и го тласкаше назад към тъмната гора. Но из падината се носеше пушекът на горящото село, писъци изпълваха балкана, детски писъци и плачове на вдовици — изсмукваха силите му и го правеха още по-безпомощен.

— Крий ме, отче! Спаси ме! — молеше Найдо, като чуваше гърмежи. Палачите идеха по дирите му. Диреха го по рътлините и храсталаците. Те запалваха пластовете сено и кошарите. По бърдата лумваха още огньове, размножаваха се на малки и големи, пламъците се събираха. Небето пламна и изгоря тая нощ, когато изгоря и душата на Найдо.

— Влез! — залости вратата старият монах и по бащински го въведе в килията. — Тук ще бъде вече твоят дом! — Застана пред кандилото, вдигна очи към иконата и като се прекръсти, зашепна молитви: — Господи боже, приеми раба твоего грешнаго!

— Найдо! — каза името си той, като видя как монахът извърна очи към него.

— От днес ти си Натанаил! — кимна му игуменът с глава и го накара да коленичи.

Найдо вече можеше всичко да върши. От тоя миг, когато хвърли пушката, той се превърна в слуга на бога, коленичи и заповтаря онова, което старият монах четеше над главата му.

На вратата се блъскаше с приклади, около манастира тътнеха коне, гърмяха пушки, но никой не отвори.

— Тук са само монаси! — извика старият и направи кръст на пламналото небе и убийците се отвърнаха от манастирските порти и зидове.

Утихна гората, смълча се светото място, камбаната зовеше за утринна молитва. Откъм падината идеше тежък мирис на горяло. Цял ден слънцето не успя да проникне там. Черен облак лежеше над селото.

Новият монах гледаше и очите му не можеха да се изпълнят със сълзи. Снагата му беше вдървена като стълба на язълка, за който се държеше. От тая сутрин започваше другият живот за него, без сърце и душа. Беше се превърнал на свещ, която тук бавно щеше да изгори.

Само нощем, когато всички монаси заспиваха, той бръкваше дълбоко в пазвите си и измъкваше едничкото нещо, което беше останало от предишния му живот — един плат, навит като пояс около кръста. Младият монах го разперваше пред кандилото, сърпът и чукът грейваха и душата му се събуждаше. Той се виждаше отново на коня, с пушка, как лети, знамето пори напред, като стрела разрязва небето и

му отваря път към рая. Хлопнеше ли се само, той бързо намотаваше знамето пак около кръста си и потъваше в своята манастирска тайна.

Младият Натанаил ходеше като сянка из манастира. Линееше, боледуваше, стопи се румянецът на бузите му, увисваха мустаците му. Брада като плесен покри бледото му лице.

— Отче — каза веднъж той, — ще изляза, не мога да вехна в тоя затвор!

— Луд ли си, синко! Нали веднага ще те хванат и ще ти окачат въжето! Смири душата си и кротувай! Моли се на бога!

— Не мога! Ще полудея! Животът ме тегли!

— Чадо — докосна с мъртвешката си ръка игуменът коравото рамо на Найдо, — слушай от мене съвет: налегнат ли те изкушенията, излез и бий камбаната! И всички манастирски братя ще разберат, че ти се бориш с дявола и ще се помолят в килиите за тебе!

И започна младият човек да бие камбаната по никое време, ни за празник, ни за утринна, ни за вечерня. Биеше я, та балканът се тресеше. Като че парчета се чупеха и като гюлета се пръскаха. Чуваха хората камбанните гърмежи и си казваха: „Найдо още се бунтува“. По цяла нощ не можеха да заспят калугерите и възнегодуваха пред игумена.

Пак извика той младия монах и бащински му рече:

— Натанаиле, толкова ли много са твоите страсти и изкушения, та по цяла нощ биеш камбаната. И богу не даваш да заспи!

— Много са, отче. И ако някоя сутрин не ме намерите в манастира, да знаете, че както съм люлял камбаната, с въжето съм хвъркнал през манастирските зидове...

Когато се извиеше хоро на поляната, той надничаше из манастира, идеше му да захвърли расото и да повлече хорото чак в двора. Но... железните решетки сковаваха неукротената му младост и той се хващаше за въжето. И биеше камбаната така, като че даваше такт на хорото...

Минаха двайсет години. Прошари се косата на „грешния“ калугер, както го наричаха всички. Все по-рядко се обаждаше камбаната, без да е празник, утринна или вечерня. Но когато започна грохотът на големия двубой, тя пак зачести, както през първите години. Монахът Натанаил се бореше със страстите си, които се бяха събудили. Селяните крадяха от манастирската гора — той се правеше, че не

вижда, задигаха от манастирските стада, той казваше пред игумена, че вълци са ги изяли, и нощем още по-силно гърмеше камбаната.

Една нощ на портата се притропа, излезе Натанаил, чиято килия беше най-близо над сами реката, и посрещна млад човек, ранен в ръката.

— Казват, че някога ти си бил знаменосецът! — озърна се плахо непознатият момък. — Скрый ме, докато загубят следите ми!

Монахът го загърна с расото си и го въведе в килията, измъкна от раклата светото знаме и рече:

— Целувай!

И под мигащото кандилце двамата целунаха знамето.

На сутринта ги нямаше и кандилото беше угаснало. Натанаил беше хвърлил сред килията расото. Нямаше вече кой да бие нощем камбаната. Други гърмежи разтърсиха балкана. Умря Натанаил и от манастирската пустота възкръсна за хората, за селото, за целия хайдушки край Найдо!

АНТЕНА

Една късна есен, когато над Върбица ръмеше студена мъгла, отдолу, откъм върбалаците, пъкна младеж с кривната червена шапка и по палтенце само. Една шарена торба се мяташе празна на рамото му. Какъвто беше изръстен, той целият се клатеше, като вървеше из калната уличка. И въпреки мрачната картина на загубеното в папур и върбалаци селце той се усмихваше, като гледаше насам-натам.

— Абее това не е ли наш Радко?... Радко на дядо Пешун? — протегнаха върбичени шии, дълги и голи като липовини, оглеждаха скулестия момък, как бодро върви, усмихва се и не вижда, че рядката кал го пръска по туристическите обуца, по шарените чорапи, завити над тях, по голфа, па току се метваха през плетищата:

— Бре, Радко е! Радко на дядо Пешун... А добре дошъл, Радко!

Спускаха се те и още отдалеч го засипваха с въпроси, къде бил, що бил, толкова години вече. Все така поусмихнат, Радко разправя къде бил, що учил, па стисна уста, като че скрива някаква тайна, и хваща нагоре към белия бряг.

А горе на тоя бял, хумен, измит от дъждовете бряг стои тяхната къщурка. Стои си тя сама, отстранена от селцето, както дядо Пешун обичаше да страни от хората, и само високият горун стърчеше над нея като пазач.

Продаде нива дядо Пешун, горица една продаде, даде всичко, каквото имаше, остана му само тая къщурка, но изучи сина си до осми клас. Изучи го и сякаш свърши всичката си работа на тоя свят, сви се един ден в одърпаното си кожухче и замина за оня. Остана Радко сам. Повъртя се ден-два в разградения двор, па метна шарената торба на рамо и хвана надолу към големия град. Отиде и... чак сега.

— Ех, горкия... от сиромашия...

— Миел чиниите, казват, в една гостилница... и тъй карал.

— Друго казват — подшушнаха някои, — казват, че бил изключен.

— Изключен ли?

— Изключен... и завинаги от България.

— Че как така бе? Умно, паметно момче уж.

— Умно, паметно, ама така. Събрания правил...

— Да му се не видят и събранията макар!... Едно момче имаме — кога и то... Още колко, още две години, и да свърши май. Да имаме и ние един учен човек от селото, заявление да ни направи, съвет да ни даде, че ни изпообраха тия адвокатия, когато... завинаги и от цяла България. Да му се не видят и събранията и управата макар!

Тюхнаха се хората и поглеждаха със съчувствие нагоре към схлупената къщурка, но оттам никой не се показваше. Високият горун, като беше заскрежен, изглеждаше красиво цъфнал, а колибката под него сгושена дъхти често-често, като че искаше от собствения си дъх само да се стопли. Едни малки щрапни, прилични отдалеч на заешки дири, водеха по заснежения бряг към нея.

— Момчетията го спохождат... да им приказва... Какво ли им приказва? — снишаваха се някои да чуят какво им приказва, озъртаха се наоколо, па току хващаха по дирите, та там. Какво наистина говореше тоя момък на хората, с какво ги мамеше, та се точеха тъй един подир друг натам?

Едва когато наближиха празниците и за празниците като че се отгърна едно хубаво време, стана ясно за всички. Топлото слънчице сяде тънката снежна корица, земята изпръхна, хората се разшаваха, като че е пролети. Взе да слазя и Радко сред село. Гологлав и по палтенце само, той слезе, иде в читалището, подкачи нещо Ценю берберчето, който беше и библиотекар, па току измъкне от джоба си вестник. Чете го мълком, сякаш учи наизуст, па като се трупнат наоколо му хора, той дигне глава и заразправя:

— Война, селяни, страшна война се почва... Европа се тресе, Англия спира чужди кораби... Турция затваря Дарданелите.

— Я, я, това за Туркия да видим? — вика някой.

— Добре, да видим! — кимва Радко, погледва във вестника, като да се подсети как беше, и унесено заразправя.

Гласът му, равен изпърво, почва да се издига, да се издига, докато най-последно закънтява в малкото читалище. С какъв глад налитат още мъже, жени, деца!... Де им е четено досега такъв вестник? Върбица е малко селце, диво — едни върби само, папур, жабуняк. Де са разбирали върбичени досега от вестник?...

Едва сега проглеждат те, едва сега съзират в далечината там някъде да дими страшен пожар, усещат като че мирис на барут. И дълго стоят изтръпнали от някакъв далечен ужас.

Така всеки ден.

И стана малкото читалище информационно бюро за тях. Дойде ли пладне и откъм Искъра долу изпака като дива патица свирката на влак, вратниците изскръцват и хорицата един по един се напоточват натам. А там Радко е взел вече вестник от куриера, разплатил го е пред стария шкаф и бърза да го научи, за да им го предаде...

Каква мъка ги обзема, когато няма вестник! В неделя например — тогава куриерът не ходи в града.

Повърти се Радко, погледа, па дигне яка на палтенцето си, мушне ръце в джобовете и какъвто си беше тънък, па дълъг, като хрътка се совне по заснежения рът надолу към Горяне.

Чак привечер се върне и с доволството на ловец, хванал не един, а няколко зайци, право в читалището залети. А там цяла тълпа — като гладни се втурнат, грабнат вестниците и по неколцина забодат очи в един. Радко се усмихне и приседне до старото кюмбе да се огрее. А като се огрее, стане, измъкне друг някакъв си свой вестник и като с бойна карта в ръка поведе тия орляци далеч по бойните поля... Бият се с танкове, плават с подводници, летят с аероплани, напредват, отстъпват и пак тук във Върбица — опушено читалище, прашен шкаф с книги като гълъбета вътре и пред шкафа той, Радко — чорлав и разпален.

— Ех, радио, радио да имаме сега! — въздиша той като по някаква далечна непостижима мечта. — Да имаме радио сега, всичко, всичко ще уловим. Слушах вчера в Горяне. А бе казва ти в тоя момент точно къде са едните, къде другите, как пленили цяла армия ти казва. Има ли го тука във вестниците? Чак утре ще го има. Какво ме гледате така? Радио е това. Топовете, танковете, аеропланите, всичко може да се чуе, как мислите вие? София, Белград, Рим, Берлин... Москва, та Скандинавия чак...

— Ама от Скандинавия чак? — споглеждат се хорицата. — Че то... къде беше то... Скандинавия, къде, къде... — мигат те, като че са го знаели и сега искат да си го спомнят.

— Ей го де е. На север, тук, до полюса чак — залети Радко към опушената стенна карта и трие с длан по нея, като да я изтрие от

чернилката, — това е то Скандинавия... до полюса чак... Тук всичко е покрито с лед, ледени планини се издигат. Какво се опулихте такива? Отворете географиите на децата си и ще видите. Ледени планини, пише там, и фьорди. Ей тия зъбери тук, виждате ли, тия зъбери се казват фьорди. На тия фьорди накацаха германците, нахвърляха мини край бреговете и за пет-шестина дена — фертиг. Никой не е очаквал, ония хора са мирни...

— Тц, тц, тц... тия германци! Ами ако не спечелят, къде ще се дяват после? Какво мислят да правят после?

— Какво... после? — издига Радко вежди като въпросителна. — Нали четохте за после. Войната се пренася насам. Белгия, Холандия... Франция, Англия... целият свят после. На живот и смърт...

— Бре, ами ние?

— Тя току да не идва до нас! — маха с ръка Радко, като че пъди нещо надалеч. — Страхотно нещо е сегашната война, съсипателно. Не видите ли?... Мини, танкове, подводници, крайцери, бомбардировачи... Ами парашутистите? По цял полк парашутисти падат от въздуха с бомбите му, с картечниците. Ами газовете, задушливите газове като почнат да пускат... жива душа няма да остане... Кой може да си представи туй нещо, какво чудо е туй! — чуди се самият Радко, помълчи, па току въздъхне дълбоко. — Ех, да имаме едно радио сега!... Всичко, всичко ще уловим, къде са едните, къде са другите, аеропланите, танковете... цялото бойно поле.

И стана Радко радио за тях. Тук пред тоя стар шкаф или вън, както си върви, или горе под бащиния си горун, навсякъде говори той, унесено говори и хората го слушат като омагьосани.

Слушат го те, но вземе ли да ги подхваща за радио, да си направят радио, току свиват лица и завръщат глави настрани.

— Осем хиляди лева... Де се намират осем хиляди сега?... Ние да имаме осем хиляди, охоо!

— Ама има и по-евтини бе, селяни — спираше ги Радко, — има и за пет хиляди, ако искате, па и за две има.

— Ама боклук.

— Е, да, боклук. Затова, ако ще взимаме, нещо хубаво да вземем. Верно, много са осем хиляди, ама като се разхвърлят тъй на хората, който колко може, не са много. Е и в Горяне така са направили.

— Ти нас с Горяне ли ни мериш? Горяне е голямо, Горяне е гара — размърдват се хората и на нищо не се решават.

Четат вестниците, сега куриерът вече донася по десетина, разпаля се въображението им и току летят при Радко. Слушат го, гледат как с червен молив заличава от картата превзетите земи и как дава със стрелки нови посоки на войната, но помене ли им за радиото, почешват се и току мръдват. Тъй минаваха дните, Радко се топеше от мъка.

Но дойдоха един ден куп повиквателни — викаха два цели набора служили младежи за обучение на границата. Изпратиха ги домашните им, като че отиват на война. Изпратиха ги и току се оклюмиха след това. Де сега да има едно радио? Всички ще чуят всичко, какво става по света, иде ли войната насам, докъде са момчетата им...

И току налетяха в читалището и тия, дето се опъваха.

— Е, сега, Радко... ха да го правим радиото. Та кукуруз ли ще даваме там, ама току да видим какво сте измислили пък вие, науката.

Един селянин сам впрегна шейната си и тръгнаха из село.

— Радиво, радиво! — понесе се от белия бряг горе, та чак по върбалаците долу.

— Ех, божее — чупеха ръце булките в надежда, — ще видим момчетата си, че толкова дни вече никакъв хабер...

— Чак сега ще я разберем политиката — казваха някои стари политикани и си шепнеха под мустак, — преврат някакъв се готвел... агкхъ, ще стъпи крак в зенгия.

— Военен кабинет — тръби из селото бай Петър Спасов и вред разправя как геройски се сражавал някога и как го произвели после старши подофицер.

А някои по-прости хорица наивно питаха:

— А за реколтата бе, Радко... ще каже ли това... радивото... за реколтата?

— Ще каже, ще каже — върти глава Радко усмихнат.

— Е, тогава, щом ще каже, ще дадем и ние нещо тогава. Ние сме си сиромаси, та сиромаси, ама щом ще каже за реколтата, нас това ни е... град кога ще налети, сприя някоя, дъжд... нас това ни е... Я ма̀ жени, я вижте, та гребнете там — кукурузец ли, бобец ли, каквото има.

И грабнаха кой каквото имаше — кукурузец, бобец, брашънце. Шейната едва се завлече вечерта до читалището. Няколко кокошки крякаха над чувалите, сякаш бяха снесли там нейде в царевицата, две-три върви червен пипер висяха отстрани на ритлите, а отпред на един чепат прът се вееха свилени пешкири, като на сватба.

Втора неделя, трета...

Даваха хората и току се тълпяха в читалището.

— Къде е радиото? По-скоро купувайте радиото!...

Но радиото не се купуваше така лесно. Трябваша още пари.

— Е, как бе? Кой не са дали още? Я ги кажете да ги видим кои са!

— Кой? Дончо кръчмарят не е дал. „Ако ми трябва радио, рекъл, сам ще си купя.“

— Аха, страх го е да не измъкнем хората от кръчмата. Ха нек си купи сам.

— Други... Турлаците не дадоха нищо. „Бащите и дедите ни, викат, са живели без радиво.“

— Диваци! Война, свят се тресе, един свят се събаря, а те... Такива са за убиване...

— Пък за войната, казват овчарята, ние си имаме вечен календар. Той всичко показва. Диви овчаря, ей!...

— Каква простотия, знаещ, какви суеверия! — смее се Радко и току въздиша. — Да стане радиото веднъж!... Ще я пръснем тая простотия ние!

И до късно чак, докато газта догори, се блъскаха отде да вземат още пари. Пък които бяха по-запалени, току отиваха и, кое скришно, кое със съгласието на жените си, донасяха още по нещичко.

И една събота привечер съвсем неочаквано децата току писнаха:

— Радивото, радивото!... Бързайте, радивото!

Писнаха те като току-що пропели петли и завчас пробудиха цялото село. Жени, мъже, деца — чорлави, неумити, както са месили или рипали на добичетата, току дотичаха и за миг задъниха с рошавите си глави вратите и прозорците на малкото читалище.

— Я бе ей! Я оттулете там, дай де малко видело де! — викна им Радко, дигна лъскавия апарат и го сложи полечка на масата, като че беше от стъкло.

А като го сложи, изстъпи се малко назад, изгледа го любовно усмихнат, изгледа и насъбралите се хора, па взе една тел, навита на кравай, и разрина с широките си плещи навалицата нанавън.

— Тел? Що му е пък тая тел бе? — шушнеха хората, като се отдръпваха.

— Това е кумулатора бе.

— Не е кумулатора това.

— Това кумулатор ли е бе, Радко?

— Не е кумулатора — отвърща широко усмихнат Радко, — това е антена.

— А-антена?

— Антена. Ей сега ще видите, като я разпънем и хванем облаците чак! — дигна той глава към облаците и така ги заизглежда, като че наистина искаше да метне телта чак там.

Погледа ги, погледа, па изведнъж като че се изплаши да му не избягат, току подвижна сепнато:

— Ха бе, момчета, а дайте това-онова де!

И току дотътнаха иззад читалището Ценю берберчето с една обелена липовинка и Петко машинистът, наврял на главата си една дълга ритла.

— Хм... тия наистина... облаците — спогледаха се някои, други дигаха рамене, а трети плезеха езици.

А когато Радко изскокна на изправената ритла и щъркна като щърк отгоре на плочения покрив, те дигнаха глави нагоре, като децата, кога видят щърк, и зашепнаха сякаш същите детски подумки при първо виждане на щърк. Шепнеха те, а Радко размахва ръце, чука с едно чукче като с клюн по разкривени комини и само за миг обелената липовинка се изправи във въздуха тънка и бляскава, като гръмоотвод. Радко постоя прикован като нея до комина, погледа с примижали очи към далечината и сякаш долови нещо от облаците, та трепна тъй и току метна телта на нея. Изпъна я после, тя затрептя, зазвънтя, запя.

— А-антена — мъчеха се да преглътнат тая нова дума селяните и както стояха тъй с рошави глави нагоре, изтрърпнали, онемели, приличаха отдалеч на гъсто побити върбови колове.

А Радко, какъв беше отслабнал, трептеше на залязващото слънце изпънат като самата антена.

— Ехе, хеей! — сепна ги съвсем неочаквано един див, нечовешки вик.

Когато извърнаха глави — дядо Вълчо, стопанинът на стаичката, дете беше читалището. Той идеше откъм кръчмата с тояга на рамо и така махаше и викаше отдалеч, като че иде да забира някое добиче. Хората се позасмяха изпърво, но когато наближи, взеха да се споглеждат смутено. Тоя прост старец, роден и отрасъл по кошарите, сам сред дивите крясъци на зверове и птици, не се прибираще по цяла година в село и затова може би беше станал тъй див и свиреп. Дойдеше ли, ще писне най-напред тяхната си къща, после махалата, после селото и най-последно, като прогонен звяр, ще избяга по кориите. Ще избяга и това си е да се върне вече. Забрави и къща, и деца, и хора, всичко забрави. Чак когато се набере в гърдите му дива мъка, току долети. И сега летеше той настръхнал, див и викаше.

Хората се дръпнаха смутено. Какво ли го е прихванало сега, какво ще стане? Самият Радко, като го видя как разбута навалищата и право към стълбата зафуча, врътна глава усмихнат и заслиза надолу. Изправиха се един срещу друг — Радко с онова полегатото лице, като че не гледа в него, а някъде в хоризонта, и дядо Вълчо, наострил към него вълчешка муцуна, като да го разкъса.

— Тебе, момченце, кой ти каза да качиш тая тел по стаята ми? — изръмжа той след късо мълчание.

— Хм — позасмя се Радко, — нали радио бе, дядо Вълчо, нали антена.

— Я да свалиш тая тел оттам, че...

— Ама какво сега, не разбирам...

— Като махна с тоягата, ще разбереш... Тия жици там при един гръм, как мислите? — развъртя се той. — Моят дом ще изгори, мойта стока.

— Че как така ще изгори бе, дядо Вълчо? — разсмяха се някои. — Тя, науката си е измислила и предпазните там... нали бе, Радко?

— Тъй ами — разсмя се и Радко, — има си изолация.

Още повече настръхна старецът, изгледа ги диво и като изсумтя нещо неразбрано, впусна се като котарак нагоре по стълбата.

— Стой! — смъкна го Радко и неколцина здравеняци. — Ние кукуруза сме си дали за тая антена, как мислиш ти?

— Ама каак? Моята къща, аз господар, а вие мене... Чакай? — измахна с тоягата той, но нечия ръка ловко я грабна, както беше дигната във въздуха, и я изпрати далече по мегдана.

После така го спипаха, че препука в ръцете им.

— Лъжа е, дядо Вълчо, излъгали са те, как може да се запали, изолация има... — мъчи се да му обясни Радко, а той се напъва, пухти и се пени.

— Пущете ме вия, пущете ме да му дам аз нему една зулация, пущете ме...

Но момчетата все по-здраво го стягаха и като го увещаваха в неща, които той и не чуваше, мъкнеха го към вратника. Полюшна се и тълпата натам. Дворът задудня. Чуха се викове: „Пуснете стареца бе, що мъчите стареца!...“. Като че из върбалаците долу налетяха някакви диви непознати хора, налетяха с тояги, камъни и искат антената, апарата, всичко да разрушат. И насреща им младите върбичени. Два свята се боричкаха. Радко гледаше, опрян на ръба на читалището, и се мръщеше. „Каква простотия, ей!... Какви суеверия... коренаци... блато... жабуняк.“

Момчетата се връщат задъхани, като от истинска борба.

— Те турлаците, забъркали всичкото, тяхната мамица... Нали те пък с тоя вечен календар... И отишли чак на кошарата, та му казали... Пък и кръчмарят му бръмнал с едно шишенце и на нему, горкия, толкова му стига.

— Ами такова бе, Радко, да го не пускаме сега, тъмно вече... пък се и канят да счупят апарата.

— Ех, те на апарата да смеят да посегнат, главите им ако не пукнем, така да знаят... Щураци недни! Ще палим... Ние палим, да... но не сената, къщята, имотите, а палим душите на хората...

Отдавна беше мръкнало. Гъста пролетна тъмнина падна по мегдана. Дълго се носи възбуден глъч. Оранжеви пръстенчета на цигари пламваха и угасваха. Най-последно хората се пръснаха, като псуваха. В читалището при апарата останаха само те тримата — Радко, библиотекарчето и машинистът — часовои през цялата нощ.

На заранта рано, още непламнал слънчевият пожар, Върбица се събуди от една нечувана досега музика. Мъже, жени, деца — несрешени, немити — идат от всички страни и право към читалището

летят. Радиото... Радиото пееше наистина, така пееше, че селото трепереше.

Изведнъж гръмнаха военни музики, войнишки тропот, ура... Ура, завиха децата и замаршируваха с кукурузянки на рамо като войници. Гледаха ги хората, слушаха радиото и си шепнеха: „Дали нашите момчета не бият крак сега? Те ще са!“.

И погледнаха с изтръпнали лица надолу по белия път. В далечината там, откъм планините, виждат сякаш да се спускат цели полкове и на предно място техните момчета с раници, шинели и пушки... След тях се дига облак прах от танкове, топове, картечници...

Отде взе толкова сила баба Мина, промуши се най-последно напред и току изпъхтя пред сами апарата.

— Ох, бре, Радко, ох, бре, сине — едва ли не го прегърна тя като свой роден син, — ха да видим сега да се обадим на наш Митю, баба, да му се обадим в алталерията там горе... те живо сме, здраво сме, да му се обадим, и невестата, слава богу... сдоби се с момчен-цен-це... — разплака се тя, от радост ли, от мъка ли, не може да се разбере.

Някои наоколо се изсмяха. Изсмяха се и Радко, па врътна едно колелце, като да свърже баба Мина с „алталерията... там горе...“, но погрешно ли го врътна, или от навалищата, радиото прикърка, задави се и току спря. Бре! Дали не отидоха на вятъра осем хиляди? Умълчаха се хората.

И съвсем неочаквано сред тая тревожна тишина току гръмна един мощен глас:

— Български граждани...

— Някой министър сигур... — изтърколват очи като шикалки селяните и се притискат напред.

— Агкхъ — накашлюват се старите партизани и сучат дълги мустаци, — ще стъпи вече крак в зенгия.

— Военен кабинет, нали ви казах, военен кабинет! — вика като войнишка тръба бай Петър Спасов и още по-важно разправя как някога геройски се е бил и как после са го произвели старши подофицер.

— Не е верно бе, лъжеш! — възразяват му някои, той вика още по-силно, дига се страшна глъчка. — Защо ни е тоя военен кабинет, нас ни трябва народен кабинет, не военен...

— Мълчете бе ей, бай Петре, а мълчете де, разбрахме вече, старши подофицер!... А млъкнете сега да чуем тук... министър

говори, за войната говори, мълчете де! — обаждат се сърдито от разни страни и глъчката утихва.

Все така щастливо усмихнат, Радко врътна колелцето на апарата и от това гласът на „министра“ става по-силен и по-чист. Чува се от белия бряг до върбалаците чак. И ето, иде още свят, стича се цялото село. И всеки се натиска напред, сякаш там нейде зад апарата стои наистина министър, военен министър, щом говори за войната, с формата, с кръстовете, шашката, стои там, говори и сякаш отбира още мъже, строява ги по взводове, по роты, по дружини, дава всекому каквото трябва и хайде на границата...

Житни поля, планини, зъбери, фьорди... танкове, огнехвъргачки, подводници, бомбардировачи... и ей ги от въздуха цели полкове парашутисти с картечници, бомби... влакове във въздуха, мостове, писък, рев... и всичко на прах...

Изтръпнали, хората се притискат един о друг, някои викат ужасени, други плачат, като че самата война е обявена. Изведнъж сред тая суматоха радиото гръмва:

— Берлин, германска телеграфна агенция — и суматохата утихва, всички дигат глави нагоре към антената, облаците, дирят сякаш де е тоя Берлин, който плаши света.

— Най-страшното нападение в света! — пращи радиото. — Париж бомбардирани... Намесата на Америка. Германците отвъд Ламанш...

— Брех, тия германци, уплашиха света! — отпуща се бай Петър Спасов, изстъпва се напред и като военачалник някакъв зачертава там на картата всички земи освен България.

— Чакай да видиме, че власите на края се давят! — клъцва го някой след това и се скарват.

— България е за мира — казва радиото.

— Ха тъй де — отдъхват си хората, — да се давят там големите вълци, пък нас... стига ни тая попара на нас...

— Стига ни... да си живеем в мир, да работим, че колко, колко много сме назад! — обръща се Радко към голямата Русия, станала като страж над Европа, хората се трупват наоколо му и той унесено заразправя...

Радиото отдавна е спряло, но Радко не спира. Той има много, много свои новини, той ще ги разкаже до една. И хората го слушат

затаено. Той им е своя, вярна, родна антена. Ало, ало, лети той като радиовълна по целия свят, улавя и най-малкия шум и ало, ало... Върбица.

Така всеки ден. Радиото спре, почва той, обърнал поглед към огромния червен фон на Русия, като към сияние.

... Ще мине страшният пожар. И над пепелищата над стария свят един нов свят ще израсне...

Слушат върбичени, гледат и полека-лека през сумрака на тия задъхани дни почват да виждат земята си разчертана, размерена, цъфнала. Машини тътнат по лъките и баирите. Реката доле хваната в каменно корито, пясъците — зелено детско игрище. Сред село голямо здание — театър, кино, читалня. Хората бързат засмени, весели. А във върбалаците долу денонощно бръмчи една юзина. Бръмчи и селото свети ново, хубаво като в приказка.

МОБИЛИЗАЦИЯ

Както се беше сгушило в падинката и пушеше синкав дим, село Бабино, изглежда, се тъкмеше да заспи своя дълбок сън. Полето наоколо му раздиплено, баирът над него като възглаве, а гъстите и почернели дъбови гори ограждаха отвсякъде и му пазеха завет. Долетеше ли от балкана есенният вятър, те се издигаха високи и могъщи, блъскаха го в коравите си гърди и той се връщаше разлютен. През рошавите им глави прелиташе само полъх от гневния му дъх и пукот от чупене на съчки.

Никой, никой не можеше да попречи на селцето Бабино да заспи своя дълбок зимен сън.

Селяните нанесоха всичко, какво им беше нужно: насипаха в хамбарите брашно, в дворовете струпаха дърва, на добичетата постлаха слама, оставаше само те да се свият край огъня. Но след толкова непосилен труд бяха отвикнали сякаш от почивката, или пък бяха много преуморени, та все още щъпукаха из дворовете, мяркаха се по улиците, надникваха в кръчмите. И вместо да заспят, още по се разшаваха, събираха се на купчини и шумяха нещо разтревожени:

- Ще има мобилизация, казват.
- Само туй ни трябва сега...
- Ама в Чирен получили вече повиквателните.
- Брех, аз къща съм заправил...
- Море, нивите още не съм засял.
- Дано ни отмине, че ние с жената... да му се не види макар.

И като постояваха тъй, поглеждаха наоколо си как селцето сънливо дими, виждаха баирите с плътната ограда от гори и въздъхваха облекчени сякаш от мисълта, че дори и да е стигнала донякъде мобилизацията, чак тука така лесно няма да проникне. Това са слухове...

Бабинчани бяха свикнали на слухове, но защо тоя така заседна в душите им? Идат си вкъщи, в очите на жените им тъмнее същият слух, от гърлата на децата им изпадне пак той:

— Ще има война, тате. Учителят каза.

И тъй, вместо да се свият спокойно край огнището в тия късни есенни дни, бабинчани се изправиха нащрек, послушваха се и в най-малкия шум, тътнеха до кръчмите, бакалниците, кооперацията, стоеха до късно вечер в читалището да чуят какво ще отсъди радиото и после на групи, на групи се разотиваха, като боботеха в тъмнината.

Нощите минаваха тежко. Все по-дълбоко се врязваше в душите на всички чугунената мисъл. Някои идваха дотам, че извикваха от болка:

— Или да ни зимат и нас, или... Не можем нищо да похванем...

И ако зърнеха отнейде общинския разсилен, спускаха се към него:

— Дойде ли мобилизацията, бай Янчо? Има ли за нас повиквателни?

Най-после една привечер, когато бяха позабравили това, из притихналите улици току се понесоха тревожни викове:

— Мобилизацията! Бързайте, мобилизацията!

Мъже изскокнаха из дворовете, жени изтичаха с пеленачета, деца налетяха на орляци — трупна се цяло село пред общината. И всички напиреха напред, сякаш там нейде вътре в една от стаите на общината беше затворена като голямо страшно животно самата мобилизация. Едри селяни с попукани вратове и с вили на рамо, както бяха изхвъркнали от оборите, викаха възбудени и се мятаха първи да се разправят с нея. Но там пред входа, на големия камък, стоеше старият общински слуга. Стиснал здраво под мишката си една папка, той махаше да се дръпнат назад:

— Стойте бре, на война ви викат, а не знаете ред!...

И махна с патерицата си в какъв ред да се строят. Сърдити гласове продуднаха: „Я давай повиквателните ти, стига си ни разигравал“. Тълпата настръхна, забуча. Но старият слуга, някогашен подофицер, държеше патерицата като сабя във въздуха и гледаше строго от камъка. И кой с усмивка, кой с псувня, като се побутваха с лакът, селяните замърдаха по посока на патерицата. И след малко една редица току се отдели и зашава с опашка назад. Глъчката, като избълбука дълбоко нейде в тълпата, утихна.

— А тъй — сне най-после сабята си някогашният подофицер и като куцна с десния си крак, сакат от последната война, изправи се и

разтвори папката, — сега, момчета, понеже няма кметския...

— Та кога го е пък имало... Той си гледа кръчмата, търговията.

— А тъй, понеже няма кметския, сега аз съм ви кметския, аз ще ви раздавам повиквателните... Сега вас ви викат, значи... тая война, момчета... дойде най-послед часът — каза развълнувано той, па като видя как народът страшно напират и пращи, дигна първия лист от папката и викна по войнишки: — Ангел Петров Дацин!

— Аз! — обади се глухо, някак полувойнишки, един груб глас.

Тревожни лица се надигнаха, тълпата се разлюля. Млад селянин разкърти с широките си плещи редицата и тежко се заклати към общинския. Втурнаха се и другите подире му, като в набег. Строят на стария подофицер се развали. Той подвижна веднъж-дваж па току се умълча задавен. Виждаше се само как раздава повиквателните, люшкан от тълпата, и едва шушне нещо. Мобилизираните го изслушваха и се дръпваха в тъмния коридор. Там си уговаряха още нещо помежду си и се пръсваха. А тълпата се по-страшно напираше и пращеше заобиколена, приличаше на казарма. Кулата ѝ се очертаваше във вечерния здрач като бойница.

Тежка вечер падаше над Бабино. Димната завеса, която го обвиваше от толкова време, се разкъса. Големи, тъмни кълба се понесоха над шумаците. Далече някъде в дъното на пробитото небе се показваше кървавочервена заря, като пред бой. Орляци гарги прелитаха злокобно нататък.

Ангел Петров Дацин беше от ония, които гледаха дано ги отминат тоя облак — войната. Но щом получи повиквателната си — нямаше какво, отиде си вкъщи и захвана да се приготвят. Там нейде сред парташинето им в мазето беше неговото войнишко сандъче. Той го отупа от прахта и го дигна, та в стаята. Изчисти го от паяжините в преградките и приклепна да го причука с теслата. А жена му все гледаше зеления лист и все не можеше да повярва: „Ама ти провери ли, Ангеле, провери ли да не бъде другият Ангел?“. Па сякаш сама не повярва на думите си, похлупи се по очи на одъра и занарежда — как ще бъде сама-саменичка, като нищо с нищо не е... Ангел, в лицето на когото и без това имаше нещо сърдито, се извърна намусен и ѝ подвижна строго:

— Стига си опявала ти, ами виж, та ми скрой гащи...

Жена му дигна разчумавена глава и с хълцания изпод престилката се отпрати към ковчега, нашарен с цветица. И тъкмо дигна капака, отрупан с черги, някой току притропа отвън.

— Кам го ма, кам го да го видиме тоя войник? — подаде сбръчканото си лице баба Райка и като прекрачи прага, весело забъбри: — Така де, нек идат да се поразходят там, стига са киснали по кръчмите. Що не може никак и моя вампир чича ви Цола да отмъкнат...

Както беше приграбчила топчето платно с едната ръка, младата жена току отпусна с другата ръка капака, от трясъка на който трепна, и се хвърли въз съседката си: „Ха-де“, смъмри я старицата и като видя Ангел как тършува нещо из чекмеджето на масата, пристъпи на пръстици и го тупна с пестник по гърба:

— Ей, войнико!

Войникът кротко изви едрата си скулеста глава. Баба Райка го огледа какъв е четвъртит и зина учудено:

— Мечка такава! Ще бягат от него като от мечка...

Войникът се подсмивва само и пак се загърби към книжата си, а тя приседна на одъра до жена му и зафъфли утешително:

— Пък ти няма какво. Месец-два и ще ги пуцат. Това война ли е? Някога беше война, че като залумкат барабаните, като задумкат топовете, та чак тука се тресе. Така, като лист съм треперела. Пък деца — цял орляк, па шарка, па огница, па скарлатина и какви ли не, па аз сама и е така — на лист съм треперела. Е, даде господ после, та се завърна чича ви Цола и с такованка на гърдите. Де да знаеш, може и твой Ангел, откак мой Цола, дъбина такава, та твой Ангел ли, че я го виж, канара... Може и офицерин да се върне, де да знаеш...

Невестата дигна разведрено лице. Ангел, както беше застанал неусетно зад баба Райка, се разсмя на приказките й.

— Приказвайте си вие тука — каза той, като се натръгна към вратата, — пък аз ще ида в кооперацията да заемна малко пари, че се не знае...

— Ама, Ангеле — надигна се някак уплашено жена му, като че той тръгваше вече на война.

Когато го настигна в коридора, чуха се плахи съвещания — туй как да бъде, онуй какво да се направи — цяла къща неуредена остава.

— Ти ми приготви дрехите, пък аз... това е моя работа... знам си аз — дудне зададено Ангел. — И в кръстниците ще намина да те прегледват по някой път, и в общината като приказват, че помощ... ако би да се забавим...

— И в кооперацията като отиваш... да ми дават вересия — шушне със засъхнал глас жена му.

— Знам аз — прокашлюва се той и затропва надолу по стъпалата.

— Документ за нивата от турлаците, ей, не да се влача после по съдилищата — вика от прага жена му, той клати глава, както върви, па отведнъж току се повръща. Поглежда я и някак засрамено подхваща:

— Ами ако такава, ти... след някой месец и друг... ще можеш ли да работиш всичките ниви, или да дам голямата на изполица с кукуруз?

— Никаква изполица. Всичко аз. И после застраховките, ако би да се не върнеш скоро...

Беше вече мръкнало, когато Ангел излезе. Селото разтревожено, като че се задаваше страшна буря. Хората тичаха из улиците, прибираха едно-друго из дворовете и се криеха в къщите. Небето ставаше все по-тежко и по-тежко. Личаха пукнатини тук-там. Въздухът сгъстен и задушващ. Върхарите на дърветата се полюшват вече. Ангел бърза да уреди всичко преди бурята. Прескокна до кръстниците си — на драго сърце обещаха да помагат на Иванка в оране, копане и във всичко. Мина и през общината — каквото се полага на всички мобилизирани, това ще се даде и на неговото семейство.

Какво още трябваше, какво каза жена му... И както вървеше надолу умислен, отведнъж го сепна силен глъч. Беше стигнал до кръчмата. Пълна с народ, тая вечер тя се тресеше от викове. Като че имаше вътре политическо събрание. Той приближи до задънената от хора врата, надзърна в цепнатината между гърбовете им и пробуча неопределено на кого:

— Какво бе, каква е тая дандания?

— Гунчо и Вачо Росенов пият. „Да се напиеме, викат, що там няма!“

Ангел се отдръпна и надникна през мътното стъкло. Вижда пияниците разчорлени, бият с пестници по масата и викат. Синът на

кметския им принася ухилен. Тютюнев дим е замрежил лицата на другите по пейките. Там в дъното личи само една купчина, сред която Пешко Демокрацията, като поплюва, говори нещо разпалено. Ангел знаеше кой е Пешко, по-раншен секретар-бирник на селото, все пак наостри уши да чуе нещо от приказките му. Той четеше редовно вестници, сбираше хора около себе си и бистреше политика.

В това време някой се измъкна с въздишка. Беше Анто Голия, както му викаха.

— Какво казва Пешко за войната? — лепна се за него Ангел.

— Какво ще казва! Той, човекът, си е за стария режим, за демокрацията. Казва, че не се знае в края на краищата кой ще спечели войната и че само едно демократическо управление...

Ангел се дръпна с него в тъмнината.

— Тебе в коя част те викат? — попита го Анто, като се отдалечиха.

— В четвърто артилерийско, осем часа заранта, ако се не ява...

— Страшна ще бъде тя, ама дано ние само тъй по границата...

— Що, какво? — трепна Ангел в тъмнината.

— Че не четеш ли вестници, не слушаш ли радио? Сега почва тя, голямата война. Цял свят се запаля...

— И какво?

— Трябва да сме готови... Ти къде? В кооперацията ли?

— В кооперацията, малко пари да земна.

— А иди, аз ще дойда, че сега бързам...

И някак тайнствено потъна в тъмнината. Ангел застоя на мястото си като поставен от него на пост.

За пръв път той се замисля така дълбоко за войната. Кой я води, защо, какво са длъжни те... От работа не е имал кога да помисли за това. Той си беше изкарал службата преди две години, ожени се тая пролет, отдаде се после на полето и нищо не го интересуваше вече. Но сега, когато го викаха на война, в тия времена, и тук жена сама — без баща, без майка... Ангел просумтя нещо диво, неразбрано и кривна към кооперацията.

Фенерът пред нея хвърляше голямо жълто петно в тъмнината. През широките стъкла на магазина се мяркаха хора с пакети, пликкове, торби. Запасяваха семействата си с припаси. А в канцеларията се трупаха като в банка. Всеки искаше да извади малко парици за вкъщи

и за него си на фронта. Ангел попипа в джоба си за книжката и като я усети по кориците, пусна я пак на мястото ѝ. И току се промуши през навалищата, та вътре. Тук нямаше блъсканица, тия раздрани викове и цялата оная воня на кръчмата. Всички си седяха мирно и тихо по пейките, някои стоеха изправени до стената и чакаха реда си. Танаско, касиерът, когото също викаха, шеташе тая вечер невесело. Бледото му канцеларско лице беше опарено, сбръчкано като на старец. Той трябваше тази вечер да изплаща много влогове, да урежда заеми, полици и най-после да предаде цялата архива и касата на стария учител дядо Цеко, който беше определен да пази всичко до края на войната.

Като се промуши до тях, Ангел даде книжката си, каза им какво е взел и какво има да взема и се дръпна към прозореца. Поведоха се бавни, тежки разговори.

— Не е право, дето сбръкват сега кооперацията — въздъхна някой, — без кооперация може ли?

— Търговците веднага дигнаха цените.

— Море скриха газта и солта по мазите, за да скубят после.

— Тая война е само за търговците.

— Ще ядем с купон. По градовете вече има купон.

Ангел се навежда от прозореца да чуе как така ще се живее с купони. През миналата война той е бил много мъничък, не помни нищо. Побелелият прегърбен дядо Цеко разправя със засъхнал глас, че като бил някога по продоволствието, хората щели да се избият за купони. Сирене, масло, дрехи, обуца — всичко с купони... Гласът на стария учител пресъхва и той клати само уморено глава. Клати глава и Ангел, наежен, свит до прозореца. В стаята настава тишина. Чуват се тежки въздишки. Въздухът се сгъстява до задушване.

— Ама то само по градовете бе — отваря сякаш някой вратата да влезе свеж въздух в стаичката. — И то пак за вас, за армията. Какво ще ядете, ако се проточи тъй с години. Война е това, голяма война, цял свят се запаля. Може тъй да се обърка, че краят ѝ да се не види.

Пак настава тишина. Пред очите на всички се открива широкото бойно поле. Гледат се един друг и не смеят да си проговорят.

— Авиацията — потреперва най-после гласът на младежа Денчо, когото викаха там нейде при аеропланите, — само авиацията ще реши войната.

И уплашено някак, изострил уста като щука, той разправя как действали тоя нов тип аероплани, как се спускали със страшно свистене, та полудявали хората и после застилали земята с леш. Запалени, вече се обаждат и други — какво прави пък в това време пехотата, новата моторизирана пехота — как се спуска смело напред и разбива противника с „клинове“, после го лови в „чували“ или пък го реже с „клеци“. Чак когато се обаждат и артилеристите за новите дългобойни оръдия, Ангел се възправя настръхнал, готов сякаш да заеме мястото си.

Така всички мислено застават в частите си и чакат началството.

... И тъкмо да тръгнат, някой се обажда, като че е получил лоша вест от тила:

— Кметският син се освобождава.

— Как така ще се освобождава? — зина тежко Ангел, както беше се пренесъл целият на бойното поле.

— Ей така, с околийския, с народния представител, изкръшкал. Само ние голите, цървулковците...

— Или всички, или никой — дръпнаха се някои нанаяд.

— И осигурение тука на жените, на децата и прехраната... — бунтуваха се други като същински войници, кога от дълго време се бият и са получили лоши вести за семействата си.

Ангел слушаше всичко това и веждите му се свъсиха като топки репей долу на изкорубеното чело. Дълбоко под тях едни тъмни очи проблясват, като се премятат...

Вън беше паднала гъста тъмница. Вятърът, пробил най-последния линията на шумаците, тътне по долищата и сипе бомбен дъжд. Къщичките се люшкат, мигат уплашено, из тъмните им уста излизат хриптения. Дъждът още повече бомбардира. Едрите му капки брулят като патрончета листата на дърветата, тракат по покривите и стъклата. Подобно артилерийско оръдие извърна четвъртития си гръб Ангел към прозореца. Бурята още повече се разфуча. Гръм напука тъмното небе, светкавици прорязват стената на нощта. Изплашени, вработата писукат като деца под стрехите, кучета вият под сайваните. Но бурята не спира. Поваля дръвчета, дига купи сено във въздуха, заляга в долищата, маскирани с храсти, после излиза и с още по-яростно свистене налита върху селото, иска сякаш със земята да го срине.

Чуват се плач, викове, тропот. Като че бягат някои. Мярва се в суматохата и синът на кметския...

По тъмното недодялано лице на Ангел пробягват тръпки. Да мръдне ли и той от поста си?...

Газената лампа, спусната на кука над масата, премигва. От това лицата на всички добиват плах изглед. Малката стаичка с тоя нисък опушен таван се превръща на караулница. Щабът, Танаско и дядо Цеко оклюмнали глави над някаква карта като че ли. Всички втренчили погледи в тях. Угрижената застава напрегнато чакаше своя разузнавач.

И ето че вѐн се притропа — като че някой бърза да донесе спасителна вест. Вратата се блъсна и на прага се показва Анто Голия.

С високия си калпак и тия разголени космати гърди, както си ходеше и зиме и лете, тоя човек внесе нещо бойко, здраво, свежо. Въпреки голямата му сиромашия — цял орляк деца и землянка горе на баира като наблюдателница сама, тоя човек го знаеха да върви все така с високо дигната глава, да се усмихва на нещо си и някаква вяра да святка в очите му. И сега, щом влезе, омокрен, кален, изподран, напъпилата усмивка се разпукна на устата му — широко, здраво, хубаво.

— Какво сте се умълчали, братчетата ми? Или сте забравили фатките, а?

И като ги изгледа някак началнишки с кокорестите си очи, мръдна към масата. Подаде си книжката като уволнителен билет, да се види, че идва навреме, прошъпна нещо с началството, сякаш доклад им направи, и после се обърна с въздишка към другите:

— Тая война, братчета, е решителна, двубой на живот или смърт. Не чухте ли радиото тая вечер?

— Два света се борят, каза... Два големи биволи!...

— И кой ще победи? — пое дълбоко, въздъхна той, момчетата наскачаха наоколо му и като ококори очи големи и търкалясти, заговори с такъв поверителен тон, сякаш някакъв план, взет от щабните, им разкриваше.

Вѐн бурята не спираше. Едно далечно свистене, прилично на идващи вражи самолети, се чуваше. Ангел погледна как всички са втренчили погледи в Анто, приведе голямата си глава и той и от жълтата светлина тя изглеждаше още по-голяма. Подадоха ухо и

щабните, като да видят дали добре се разяснява даденият от тях план. Сякаш голяма контраофанзива се тъкмеше в тая малка караулница.

По едно време Анто настръхна, надигна се и какъвто си беше грамаден, избухтя:

— Ама отде-наде да робуваме на една шепа търтеи? Отде-наде шепа търтеи да смучат кръвта на толкова народ? Смърт на търтеите! Ще грохне най-послед капиталът и ще се освободи робът пролетарий, нали, момчета? Смърт или свобода!...

— Да — кимна една голяма глава.

Бурята беше поутихнала. Сякаш някакъв знак даде Анто, всички се надигаха и като си прошъпнаха нещо помежду си, един по един наскачаха подире му в непрогледната тъмнина. Последни напуснаха караулницата щабните.

Вятърът като дежурен противовъздушник беше издухал лампите. Селото имаше вид на затъмнен лагер. Само тук-таме блещукаха къщурки, оставени на пост.

С една група момчета Ангел дълго следва Голия като някакъв войвода с тоя калпак и изпъкнали бронзови гърди. Чак накрай селото се разделиха. Всеки получи сякаш отделна задача.

През трапища и локви Ангел най-послед привлече дома. Лампата мъждукаше уморено. Жена му го чакаше, обронила глава край печката. Щом го чу, тя скокна като в просъница и дръпна торбата да натуря пригответените неща. Из неприклопеното му войнишко сандъче се подаваха ризи, гащи и партенки. Жена му се блъсна тук-там, като сънена, па току се метна на шията му и простена от обич:

— Ангеле бе...

Торбата, в която беше натурила едно-друго, падна изпод мишката й. Впити един в друг, младите съпрузи се полюшкаха на мъждукащата светлина и току се повалиха в разхвърляното легло. Лампата угасна. Стаята се изпълни с мрак.

На няколко пъти през нощта Ангел се надига, надниква през тъмните прозорци, но селото беше все така обвито в мрак, всички бяха изпокрити в скривалищата си.

Чак призори светнаха лампите, от Горна махала се проточиха дълги карбитни светлини като от прожектори, селото се дигна на крак.

Редникът Ангел Петров Дацин грабна сандъчето и торбата с провизии и изскокна навън, като при тревога за истинско нападение.

Но вън се чуваше само тропот, викове и хълцания се разнасяха из утринната мъгла. Той застана сред двора, погледна обрулените дръвчета, съборените от бурята купи кукурузяк, разбишкания дръвник, па изви глава към плевнята. И като видя кравиците как кротко си преживят, мръдна към тях. Погали едната по муцуната, потупа стелната по гърба и сякаш им промълви нещо за сбогом, дръпна се с едри крачки към улицата.

Жена му го следваше, сгушила ръце под дрешката си.

— Пък ти, няма какво... нали сме млади хора, нови хора — подхвърли ѝ на няколко пъти той, както вървяха в изровения като от бомби дол.

Когато излязоха на открито, утринната мъгла се дигаше бавно, тежко, като след бой. Татък по баирите се мяркаха оцелели пъдарски наблюдателници. Полето наоколо — сгазено, изровено от железните стъпки на бурята. Тук-таме се виждаха в трапищата набръчкани локви. От дълбокия дол, засипан с гнила шума и бурени, долиташе мирис на тлен.

Ангел хвърли последен поглед към сгушената си къщурка отвъд дола, погледна жена си и се втурна нанаяпред.

По шосето за към града беше проточено цяло шествие от изпращачи. Една каруца трополеше нанаяпред, а подир нея върволицата сподавено хълцаше. Ангел се позасмя на тая опечалена върволица. За него беше вече ясно къде отива и защо. Татък помежду шумаците го мамеше една светлинка. И той забърза като изоставен воин да настигне другарите си.

— Ангеле. Ивано? — привика подире им баба Райка, когато минаваха край тях. И като дотича запъхтяна, тръсна му две-три шепи орехи в джобовете, даде му и една голяма водна дюля и му махна благословено с ръка: — А на добър път сега...

Но щом Ангел отмина няколко крачки, тя току привика пак подпре му:

— Па се вардете от тия пусти аруплане, баба, зад някой бусар се скрийте.

— Море от сръбкините да се варди — изтърва някоя зад гърба ѝ.

Като беше надигнал сандъчето като картечница на рамо, Ангел се извърна целият усмихнат. Усмихна се тъжно и жена му. Разтопени сълзи покриваха вече гледците ѝ с тънък бляскав слой. Все пак тя не

заплака. А наоколо ѝ отвсякъде се чуваше плач. Жени бършеха очи с краищниците на забрадките си и раздаваха на войниците коя хляб, коя баница, коя сирене, туршия, варен кукуруз, а една най-настойтелно предлагаше всякому да си кусне от гърнето кисело мляко. Колкото и да се мъчеха мобилизираните да преодолеят тия препятствия, все повече ги ограждаха жени, мъже, сънливи деца и те се въртяха като в плен.

— Хайдете, момчета! — екна като войнишка тръба гласът на Анто, един скъсан калпак се размаха от височинката и нерешителността в мобилизираните изчезна.

Някои по-галени момчета целуваха жените си по градски, но повечето само стисваха ръцете на своите, както направи и Ангел, и тъй се разделиха. И когато цялата тая неуниформена още армия се откърти под водачеството на Голия командир, чиято глава се лъскаше като каска напред, един общ писък избухна от всички страни:

— Па ни не забравяйте, ей, щом стигнете, да пишете!

— Как сте с хляба и гозбата, пишете. Ако такова... да си ви пращаме оттука, що празна раница не пази граница.

— Па виж и нас да приберат, Денчо — викаха подир своя другар младоженците, за които войната беше нещо като ергенска борба.

Като пое китка цветя от едно момиче, излязло срамежливо по-напред, Денчо се извърна към тях и им замаха усмихнат с ръка. Потокът го влачи, но той върви гърбом и не спира да маха с ръка.

— Риба от Бялото море, рибаа... — реват едно през друго десетки гладни гърла.

— Тутун от Македония, тутуун — бумна най-послед бай Янчо с пожълтелите си от пушене мустаци и макар че нямаше син да изпраща, изглеждаше така развълнуван, като че всички, на които раздаде повиквателните, му бяха синове.

А когато мобилизираните изпълвиха в неравна и колеблива верига по баира и един по един потъваха в гъстите шумаци, той въздъхна дълбоко и поведе орляка изпращачи обратно назад.

— Дойде най-послед часът, селяни. У миша дупка ще ги натикат момчетата, само да посмеят, ама ще посмеят ли...

Така, с чувството на тилов командир, простодушният старец водеше тая цивилна армия към селото и я утешаваше, както той си знаеше.

А горе шумаците се разтвориха и пуснаха първите бойци на фронта. Дълго след това като след шрапнел едно бяло облаче се топи на студеносиния фон.

И пак се спусна плътна сива мъгла над горите, и пак заприличаха те, както бяха обградили селото, на укрепена линия. Бабино пак се сви в дрипите си, но сега комините му не димяха сънливо, а извишаваха от време на време тънък, неспокоен пушек, като да зърнат отвъд бетонната ограда самото бойно поле.

МАШИНАТА

Щом селяните разкъртиха широката житна площ и от хълмовете се понесе лек мирис на хляб. А когато се извишиха на поляната край село островърхи купни, тоя мирис нахълта и навътре — из улиците, посипани със сламки, по дворовете, в къщята, дето висяха едри класове по гредите — навсякъде проникваше той и се разстиляше гъст и тежък. Хората го носеха с дрехите си, прашни и оръфани. От косите им, изрусели като самата стрън, от изпечените им лица, от цялото им тяло лъхаше мирисът на зряло жито. И където и да отиде, те го носеха със себе си — толкова бяха напоени с него през жътвата.

От тоя мирис като че беше омаян Сандо Американеца, та се въртеше така неспокоен. Още щом бухнаха нивята, той подаде глава из дюкяна, пое от свежия дъх на кипналото поле и очите му, малки и замъглени, блеснаха. А когато се заточиха тежко натоварените коли, той заставаще неподвижен на вратата, измерваше с поглед тежестта на всякоя и после оклюмваше глава като пред някаква мъчна сделка. И един ден, като след добре направена сметка, той потри ръце, шибна ключа на дюкяна и яхна подсмивхват към равнината.

Пръсна се подпре му в селото:

— Американеца отишъл за машина! Утре ще имаме машина. Ще вършеем най-последно и ние с машина...

Село Ралево е малко въз балкана и досега вършачка не беше идвала в него. Години наред простите и работливи хорица си караха тъй постарому, с дикани или коне. Само по жътва се понасяше от уста на уста приказка за ония краища, дето се вършее с машини, но заклопат ли дървените веялки, отиде заедно с житната прах и техният шепот. Така години наред. Но землището се разтреби, работната площ нарасна и машината им стана мечта.

Затова се дигнаха сега отведнъж, събраха се на сбуна сред село и нетърпеливо зачакаха вършачката:

— Що да се бърхем с недели, кога науката за един час...

— Я впрягайте конете вие, че тая дяволия, кой я знае тая дяволия... — обаждаше се недоверчиво глас.

— Тая машина е нова, не гледайте вие ония вехторици надол по селата. Тая машина е самоходна и дели житото на качества — за посев отделно, за ядене отделно и ситното башка.

— Ами сламата?

— И сламата докарва тя, има си отзад... нам как му казваха, та я меле...

— И електрици, казват, имала?

— И електрици, и всичко. Това е машина американка, от Америка иде чак, къде е Америка...

Така, докато чакаха, машината израсна в съзнанието на тия наивни хорица като нещо приказно. И когато откъм оряховското шосе забръмча моторът, цяло село се сукна натам. Най-после вършачката изпъпли на баира. Орляк деца хукнаха да я посрещнат. Прашна и морна от дългия път, тя се поспря да си почине сякаш и после се спусна ободрена насам. Когато наближи селото, огледа дървеното мостле, по което трябваше да мине, изпухтя сърдито и кривна полечка встрани. Батозата се надвеси над долчинката, всички зинаха от уплаха. Извърна се и машинистът. Пусна лекичко мотора и машината премина бавно като на пръсти.

— Брех! — поклатиха глави селяните. — Това се казва майстория.

Машинистът, изпотен и омаслен като мотора, се усмихваше на техните възклицания и като се подрусваше от радост на седлото, пускаше все по-силно и по-силно мотора. Вършачката се клатеше грамадна, гладна, уморена. Като забиваше стръвно железните си нокти в твърдата поляна, тя дигаше след това цели блани на лапите си. Децата ходеха по дирите ѝ и се пулеха. Най-после тя възви с голямото си гърло към степите жито и като се намести хубаво сред тлъстото снопе, потаи се, прималня ѝ сякаш пред богатия пир.

Но яви се Американеца, чорбаджията ѝ, каза нещо на машиниста, кимна и на другите работници, които идеха с нея, и те наскачаха около ѝ. С кирки, лопати и крикове я окопаха здраво, свързаха я с каиши да не беснее и тя почна тихо, кротко да скимти.

Всички стоеха удивени пред това грамадно невиждано същество. А когато моторът забумтя и по каиша като по някаква голяма артерия ѝ

предаде гнева си, тя се разлюля, зарева, затрака със зъби така страшно, че мнозина се дръпнаха уплашени.

— Давай снопи! — извика някак уплашено храначът, като да не глътне самия него, и от купните веднага западаха тежки снопчета. Отначало тя ги глътеше цели, даже по две наведнъж, но после храначът взе да ѝ дава по-малко. Тя виеше алчно и все гледаше да си издръпне от ръцете му повечко. И като ръфваше, в лакомията си често се задавяше. Едно глухо блъвване продънваше сякаш гърлото ѝ и храната си излизаше цяла. Така докато се наяде. После алчният ѝ вой се замени с кротко, равномерно бръмчене, прилично на песен. Всички, които чуеха тая нова песен — от кошарите, от чукарите, отвсякъде, идеха. Поспирваха се още отдалеч, изглеждаха я и после бавно приближаваха, като я опипваха с очи.

На тревата пред мотора лежи машинистът, а пред самата нея, пред вимето ѝ, с чувалче в ръка седи Американеца. Позажумял, от житния прах навярно, той проглеждаше само когато стопанинът напълнеше тенекията с жито, което шуртеше от улеите като от бозки. А додеше ли ред да си вземе своето, рипваше с широко отворени очи, като да погълне всичкото плодородие на хората, приемаше си кофата и пак сядаше върху чувала крак връз крак, и пак прижмикваше с напращените си очи.

Всичко, всичко беше ново за селяните, всичко ги мамеше и те се блъскаха, объркваха се де да идат по-напред. Едни висяха тук на сандъка с жито, гребяха в шепите си и се дивяха:

— Едното зърно, ей!

Други гледаха там отзад как бълве сламата стрита, сдавена, накуп, пипаха я — мека като сенце — и я пускаха доволни. Престрашени вече, някои пък се приближаваха към котлите и казваха:

— Ей тука е всичкото, това са то червата ѝ. Скъсат ли се — отиде. На оная в Батулци все червата ѝ се късаха, докато се докъса...

И в увлечението си разтваряха капаци, надникваха да видят железните вериги как пренасят житото нагоре, слушаха къркоренето им, докато най-последно опепеливани като от мелница, се отдръпваха към колите с пшеницата. Мушваха ръце в едрото жито и, види се, добре им беше да им студене, дълго се ровеха и бърбореха. От време на време близваха като добичета от кърмилка, после дълго преживяха и пак тъй се ровеха и бърбореха.

А блеснат ли вечер фаровете на мотора, току налетят из мрачината на рояци и се налепят край машиниста. Облакътен на мотора, като на любим другар, той огледа високата хубаво осветена платформа и бронзовия подавач с жилестата ръка, извита като сърп, усмихне се на зяпналите го хорица и почне:

— В културните страни всичко става с машини. И оране, и копане, и жътва. Има машини, дето сами жънат и вършат. Само туряй в камиона и — дома.

— Брех!...

— Ами че там и готвенето е с машини.

— Ама без дърва?

— Няма дърва, няма въглища. Електричество! Натиснеш само едно бутонче и готово...

— Това не е вярно.

— Ето ви вестника — мръдне той на светлината и те забодат очи, — това на тая снимка знаете ли какво е? Ето, добитъкът тук влиза, грабват го машините и отвъд излиза на месо, консерви, гозба...

— Това никога няма да бъде тук...

— Ще бъде...

Така всяка вечер. Щом падне мрак, наобиколят го селяни, той пусне мотора, вършачката запее и мирис на нафт и жито се разнесе наоколо. Машинистът шмръкне от него и като че получи сила, надигне се чорлав и омаслен и огрян от светлината на фаровете, почне за оня хубав свят — света на машините... Чак посред нощ се пръснат, като си бърбрят упоени в тъмнината. Той се вслушваше в стъпките им, докато заглъхнеха в нощта. После гледаше небето, осеяно със ситни, червеникави като житни зърна звезди, изтягаше ръце към бялата и чиста като погача луна и както сит стопанин преглежда вечер, преди да си легне, добитъка си, минаваше край грохналата машина и лягаше край своя мотор. Като верен пес стоеше той по цяла нощ над главата му. Сутрин, когато се събудеше, намираще храна и за него, и за себе си, донесена от добрите селяни.

Селото се промени, откак дойде машината. Весден се въртяха наоколо й хора, вършееха; там спяха, а децата никак не се прибираха. Като патета в тия бели ризки те обикаляха мотора, въргаляха се из сламите и обираха пръснатите зрънца. Тук наизлезе и добитъкът, сякаш дивата трева сега му стана по-сладка. Денонощно на дълги

редици като броеници се нижеха тук гъски, патки, патета, пълнеха гушите си и се къпеха сити във вировете. Вечер тук се срещаха момите и ергените, спотайваха се мъничко нейде зад купите и след като се наслушваха на машиниста, се връщаха по луна. Животът като че се изземна из селото и се разля тук на тая гола и пуста поляна. Машината неспирно пулсираше, караше всичко да трепти, да гори, да подскача. Мислите на хората, задръстени и лениви от труд и горещини, сега заработиха. Къде ли, къде ли не летяха те?

Поляната, хората, селото — всичко се обви в една тънка, мечтателна мъгла, от която излизаше само тъпо, равномерно бумтение като от грамадна мелница, спотаена във върбалаци. По прашните коловози се виждаха да пъплят претоварени коли, прилични отдалеч на бръмбари, помъкнали товари, по-големи от самите тях. Едни хамбар, хамбарът на Американеца, се пълнеше неспирно с жито, но селяните гледаха омаяни от новото и нищо не виждаха. Блясъкът на техниката ги беше сякаш ослепил, бумтежът оглушил.

* * *

Трябваше да ги хапне машината, за да прогледнат.

Вършееше Горан на турлаците. Млад, работлив селянин, току-що се отделил от баща си, наел и изполица, Горан трепереше над зрънцето. Още преди да почне вършитбата, той гонеше патките с вършина да те кълват класовете му, а сега не даваше и хората да приближават до сандъка с житото. Издебнеше ли го някой да си гребне, той го поглеждаше с подчервени очи и целият почервеняваше. А когато пък трябваше да даде уема на бай Сандо, изтърколваше очи, големи като на бивол, и тежко изпуктяваше, като исипваше кофата в чувала му.

— Стой — грабна веднъж тенекията от ръцете му бай Сандо, натъпка я здравата с две ръце и си я тръсна в чувала. — Така за тебе, така и за мене. Тия шмекерии да ги нямаме...

— Ама...

— Виждам аз.

Горан врътна глава, па заби кофата в житото, натъпка я хубаво, навърши я и тичешком я занесе в колата си. С това като че си отмъсти.

Премина сякаш и на бай Сандо, работата си тръгна спокойно. Горан нарева кофите и макар че бай Сандо пише в тефтера си, пише си и той с едно малко, окърнено моливче на дъската. Пише си и си повтаря науум. И станат ли дванайсет, викне сам на чорбаджията и му я тръсне в чувала.

Но веднъж, когато надигаше тенекията да си я отнесе в колата, по негова сметка беше десета, Американеца току рипна с разгънат чувал:

— Тая е моя.

— Как твоя?

— Ей така — подаде му омачкания тефтер Американеца.

— Ама по моята сметка... — изви глава Горан към резките.

— Никаква твоя сметка... това е тефтер, дай кофата ти — подръпна я той от ръцете му и тя, каквато беше излъскана от употреба, току се изхлъзна и тупна на земята. Очите и на двамата накипяха, сякаш човек се уби. Като обираше житото, Горан псуваше всякак, а чорбаджията трепереше само, син-зелен, задавен. По едно време му клъцна, кимна на машиниста и машината спря. Горан зина да каже нещо и не можа. А когато моторът помъкна машината да остави снопето му недовършено, той съвсем онемя.

— Карай на друг... да го питам аз, за една кофа ли съм аз... — махаше сърдито чорбаджията, хората се трупаха наоколо му, молеха го всякак — млад е, нищо не знае още, сега свива гнездо, досега на бащини плещи е лежал — и той омекна.

Горан с препълнена тенекия и ръце, някак виновно, мина край него и сам я сипа в чувала му. Чорбаджията мръдна с вежда, моторът пак забумтя, вършачката запя и тънка поетична мъгла засени пак селото.

Случката обаче не се забрави. Като рана, посипана с прах, тлееше в душите на хората тя и се развреждаше. Които вършееха след това или сами бяха по-предпазливи, или пък си викаха някое от децата за писар. А ония, които бяха ухапани, не искаха да минат край машината. Ходеха из село и упорито, със светнали очи на откриватели разнасяха мълвата, че тя ги ограбвала. И лека-полека в съзнанието на някои по-наивни хора вършачката израсна като зъбата хала, която гълта хорския труд и го крие там нейде в сандъците си, като в

недосегаеми стомаси. И толкова я намразиха, че в червената ѝ боя вече взеха да виждат своята човешка кръв.

Но бай Сандо пълнеше чувалите с жито и не искаше и да знае. Какво можеха да му направят? Той държеше и без това селото в ръцете си. С дюкяна си беше вързал хората като в кърпа. На едни раздал вересии, на други пари назаем, на трети имоти да ги работят — така владееше голяма част от селяните и сега с вършачката искаше съвсем да ги закрепости.

Но тъкмо покрай машината сега, като че се разнищи гнил плет, изнизаха се всичките му криви сметки, които дразнеха, бодяха, караха хората да скърцат със зъби и да псуват. И колкото да разправяше машинистът, че трябва по-широко да се гледа, все някой пак ще изръмжи в тъмнината:

— Е, хубаво, братко, разбирам, ама както ме глобна завчера две кофи... разбираш ли?

— Ама то винаги е било така бе, селяни — надигаше се машинистът, както беше полегнал. — Тия машини, тия фабрики защо ги правят господарите?... Правят ги по-лесно да печелят.

— Чукът ѝ е управията тогава...

— Ама вие сте луди бе, селяни! Какво ви е виновна машината? Тя служи на господаря си. Когато вие ѝ станете господари...

— Ще видим! — скръцваше един ухапан от машината глас и се загубваше в тъмнината.

Тръпки полазваха по снагата на машиниста. Но като виждаше останалите селяни как не изпускат нито думица, а ги хвацат направо от устата му и ги глътват като житни зърна, той си отдъхваше и почваше пак. Одухваше сякаш натрупалата се прах през деня по лицата им, те проглеждаха и виждаха вършачката наново като мирно, работно, тяхно си добиче. Някои, когато да си отидат, минаваха край нея и я потупваха по страните като по хълбоци.

Но свърши се снопето на поляната и тя влезе в селото. Като че на живота им посегна, такъв вой се понесе против нея. Не можеха да търпят железните ѝ дири, които прави по улиците и дворовете, отровния ѝ дъх, песента ѝ се превърна на подлудяващ рев, някои не можеха да спят, насъне ги газеше като че ли. Но вместо да се загрижи, господарят ѝ още повече я насъскваше срещу хората, като увеличаваше из ден на ден уема.

И една нощ, когато тя най-страшно се беше разбесняла и гълташе по два-три снопа в ненаситното си гърло, изведнъж ревна като убодена, въздъхна и спря. Каишът плесна настрани като отчепен. Храначът горе извика, като че ръцете му бяха отнесени:

— Ах, ах, ах... Неговата мамица, кой... — поклати глава и метна един железен клин на земята.

Всички се трупаха над него и не смееха да го пипнат. Встрани някои плачеха от страх. Най-последно машинистът разкърти навалищата, дигна го с едрата си ръка и като го огледа, скръцна позеленял от яд:

— Див народ, ей... На себе си пречат сега.

А Сандо Американеца тичаше в тъмнината като полудял и диреше виновника да го застреля на място. Но наоколо му само работниците стоеха изтръпнали с вилите.

На другия ден дойде стражар от града. Повикаха най-напред Горан, после и други, имали разпавии с машината.

— Ние сме си спали цяла нощ, не сме мръднали от къщи, цяла махала ще докаже.

Въртяха ги, плашиха ги, па ги пуснаха. Американеца поправи машината, тя забуча още по-алчно. Той взимаше уем все повече и повече, но не се насити. Все ходеше поприведен, като че дири виновника, и мятеше зъл поглед към всички.

— Вие ще си платите, скъпо и прескъпо ще си платите — въздъхваше по някой път той и се изправяше настръхнал, готов да съблече и дрешките от гърба им.

— Да, вие, селяни, ще си платите, никой друг — биеше като с чука по главите им машинистът, когато чорбаджията му се захласнеше нанейде.

— Работниците от фабриките защо не чупят те?... Казах ви аз, не е тоя пътят?...

— Е кажи го кой е де...

Опасен ли беше тоя път, та досега машинистът беше мълчал, но сега, като се поогледа далеч ли е чорбаджията му, той за пръв път откри душата си:

— Организация ви трябва вас... Само по пътя на една организация ще имате и свои машини, и земята ще е във ваши ръце...

— Така кажи, да се разберем!

Като постояваха с наведени глави, младежите наоколо му току подвиваха крака и присядаха край мотора. Той замълчаваше облакътен и гледаше замечтан кървавия залез.

През облака прах той виждаше слънцето, заседнало там горе в кориите. По едно време като че се отчепиха клоните, които го подпираха, то падна в шумаците, светна после между листата с едното си око, червено като фара на трактора, след това с другото, докато най-после угасна. Бледочервено житно небе се просна на запад. Сутринта надолу по хълмовете побеля, ливадето с тая червеникава мрежа от изкласила оландра потъмня, останаха да греят само жълтите квадрати на слънчогледовото поле. Машинистът, подрусван от мотора, като че бързаше през тях да догони залеза. Хората го гледаха, гледаха, па се пръскаха. Останаха само по-доверените, очаквайки го да се върне. Когато чак багрите на залеза съвсем изчезнаха, той се изви към тях, отметна коса, добила цвета на смазката, и продължи по-нататък.

— В Русия работниците командуват... работническата класа!...

* * *

Трябваше като че ли да забие ножа в устата на тая хала, та да се заемат селяните с нея. Между слушателите вече се мяркаше и Горан. Роден и отрасъл в царството на машините, рошавият тракторист не спираше да бумти в главите им. И все повече и повече народът се лепеше наоколо му, като че той беше истинският господар на машината. Младежите го вземаха вечер със себе си на разходка, някога го канеха в къщите си на гости. Момичетата го задиряха и често намираще на мотора си цветя. Вършитбата свърши, а той не си отиде в града, откъдето беше дошъл. Пръсна се слух, че Американеца искал да го ожени за дъщеря си Цона, позастаряла мома, но той се усмихваше, когато го заканеха, и махваше ръка.

Сандо прибра машината дома си, вкара я на сушина под навеса досами хамбара — да си позимва сякаш от житцето, когато огладнее, зави я с платнища и я остави да зимува. И всичко друго се прибра, животът пак се отля в селото. По запустялото поле плъзнаха мъгли. Не се чуваше никоя кола вече да прискърцва по пътищата. Но затова пък, разорани като с трактори, заработиха умовете на селяните. Думите на

машиниста, здрави и едри зърна, хвърлени в дълбоко извърнатите бразди, биеха сега в подземията и полека-лека пробиваха заплесканата кора. Още неслетият дебелият сняг, селяните, упоени още отсега от мириса на богатата жетва, никнеща под снежния топлик, виждаха да трепти над тях едно чисто, бензинено небе, а зад себе си цялото поле, обвито в паяжинната мъгла на щастливия труд.

МИРОН

Колко много е наваляло тая сутрин! Кучетата затъват до шия, кокошките крякат на върлината под коша и не смеят да нагазят. Фиданките край стобора се привели като беловласи баби, а покривът на училището лъщи като дебел пласт сланина.

Върви по уличката младата учителка, дошла от няколко дни като заместничка на друга болна учителка, пухкавият сняг хрупка под краката ѝ, а студеният въздух лиже бледото ѝ лице и го зачервява. Децата са дигнали врява — вик до небето чак. Едни грабнали в шепи пресен снежец и го лижат като захар със зачервените си езичета, други се бият с малки като яйца снежни топки, трети се търкалят един връз други из снега и стават на бели мечки. Само едно дрипаво момченце стои до портата, гледа и се плъзга от време на време.

Учителката се хвана за главата, като видя, че това дете беше съвсем босо. Огледа го — от нейното отделение — Мирон. Краката му се червенееха като керемиди.

— Ела тук, Мироне! — повика го тя.

Мирон изправи кривнатата встрани, продрана отгоре лятна шапка, мушна изпремръзналите си ръце под окъсаното палтенце, смръкна проточилия се като зелена гъсеница сопол и дойде.

— Защо си дошъл така? Нямах ли цървулки, а? Кажи де!

— Нямам — каза той.

— Ама може ли така? Защо ти не купят вашите? Баща, майка нямаш ли?

— Мама умре лани.

— А баща ти?

— Он е у затворо.

— Защо?

— Защото открадна от пазаро едно палто за баце и едни чехли за мене.

Учителката прехапа устни.

— Ами братя, сестри...

— Само баце, ама он ма бие, като му реча нещо...

— Е защо те бие?

— Е — свива рамене Мирон и рови снега с пръстите на краката си.

— Ама как може така, боже мой! Че ти ще простинеш, ти...

— Нищо му няма, госпойце, нищоо — завикаха струпалите се деца, — той, Мирон, всека зима си ходи така.

— Верно ли бе, Мироне?

— Верно, учителко — върти глава той и се смее.

— Па летоска, госпойце, да ви кажа — изпречва се пред учителката едно височко и засмяно до уши момче и разправя, — той пи от една локва вода и после скочи с дрехите, та щеше да се удави... за чист хлеб, госпойце...

— Аауу, истина ли, Мироне?

— Истина, учителко — потвърждава с гордост той и се смее.

— Аууу, скоро, по-скоро да идеш вкъщи. Хайде, и докато се не обущеш, няма да идваш, чу ли? Олелее, хайде!...

— Хайде, Мироне — хваща го за ръка височкото момче и го тегли накъм дома си, — ха ела да ти дам едни мои подлоги.

Училищният звънец заудря. Ясни звуци политваха в студения въздух, но сякаш скоро изстиваха, свиваха се и се губеха в снега. Учениците шумно припнаха към входа, наредиха се и с песнички влязоха в стаите си.

Учителката беше почнала вече да чете една приказка на първолачетата — как дядо господ раздавал късметите на хората, когато Мирон се окуми на вратата.

— Обул се е, госпожице! — викнаха децата.

— Ха така, Мироне, седни си!

Гледа Мирон окъсаните си цървулки, гледа децата и се смее.

А учителката пое дъх и зачете нататък: „Светулката донесла от небето една мъничка като искра звезда. Жабата слязла с тамбура“.

Мирон чу това и в главата му букна като запалена шумка тая мисъл: „Ами на децата какво ли е дал господ?“.

Тая мисъл толкова го стопли, че той не можа да изтрае и рипна като опечен от чина:

— Ами на децата, госпойце?

— Нищо, седни долу! — срязва го учителката.

Той си седна на чина, но мисълта — какво ли се е паднало на децата — не го остави. Тя затлея като въглен в душата му. И по едно време така се разпали, че той взе да вижда дядо Вандо бакалина с бялата брадичка като дядо господ, седнал тъй на масата, разположил едно голямо табло с шоколадени късметчета. Тичат децата, теглят без пари и всеки печели по нещо...

Какво е чела по-нататък учителката, Мирон нищо не чу. Едва когато звънецът удари и тя силно извика:

— Да не забравите, деца? Утре по-рано и с паничките! — той се сепна и загледа като паднал от небето.

— Начо бе, за какви панички вика госпожицата? — пита Мирон другарчето си.

— Панички... да ни сипват чай.

— Ама и на мене ли?

— И на тебе, и на мене, и на всичките. Гането ще го вари. Ще дойдем рано и ще ни сипат. Ще го надробиме с хлеб и ще кусаме...

Втория час имаха смятане. Учителката писа някакви цифри на дъската, но Мирон, изтегнат на чина край печката, гледа някъде си по тавана и си мисли: „Чай? Какво ли ще да е това чаят? Дали е по-сладък от шоколадените късметчета, дето дядо Вандо ги продава по едно яйце?“. Той беше слушал само за сладостта и на чая, и на бонбоните...

Когато се върна дома си за обед, брат му Тодорин го посрещна троснато на прага:

— Я пуци телците за вода!

— Щем! — рече Мирон, хвърли на одъра окъсания като пачавра буквар, взе из торбата комат просеник и припна към оградчината.

Телците изпънаха юларчета и затропкаха по влажните и мръсни плочи. Мирон ги отвърза и те се подгониха, заиграха се като деца край реката.

Гледа Мирон как юлците жадно засмукаха прясната вода, над която бели пари се носеха като мъгла, гледа блесналия сняг, рапа просеника и си мисли: „Ех, що не е сега сичката вода чай, а снегът шикер, па да видиш лапане тогава! Гребни с паницата, сърбай, гребни, сърбай, колкото ти душа сака!“.

Той беше гледал другарчето си Данко как, когато го болеше гърло, сърбаше сладък чай. И колкото по мислеше, толкова повече му се искаше да си пийне и той.

Прибра телците в студената и влажна оградчина, наскуба един кош слама и я изтърси пред муцунките им. Те се понамръщиха, па току взеха да поядват, както той поядва просеника.

— Мироне, я насечи дърва за качамак! — удари един свиреп глас във вратичката на оградчината.

Мирон потрепери, като чу тоя гръмотевичен глас. Колко пъти той е трещял над него!

— Къде се таиш бре, звяро? — скоси го брат му, че не изскокна веднага на минутата, щом викна, ами се влачи едва-едва и отръсва сламките от главата си. — Я се не влачи като пребит, ами пипай секирчето, че като дойда!...

Мирон наведе глава като престъпник и пое бавно малкото изхабено секирче. Изтегли от дръвника шумнати вършини, приклепна и закълца на големия ботур. Листа и пръчки захвърчаха наоколо му.

Врабчета чуруликаха по дръвника и сякаш му викаха:

— Мироне, защо си толкоз глупав? Ела с нас, ще те направим хубаво синигерче. Ще летим напролет където искаш, ще живеем безгрижно... А сега от двор на двор — тук зрънце, там зрънце...

— Ами къде ще спим?

— У сламата на чичо Митър. Знаеш ли колко топло е там? Ще се изпотиш от жежчава.

— Добре — съгласява се Мирон, — ама чакайте ме и утре да кусна от сладкия чай, дето ще ни го дават даскалите...

Мирон дръпва друга вършина из дръвника.

Врабците се вдигат и сякаш сърдито му викат:

— Довиждане, Мироне, довиждане! Ти си лошо момче. Не щем те за синигерче. Ще вземем Любчо...

Гледа той по врабците — те наистина кацнаха на дръвника на Любчови. Тях, да му се не види!...

— Мироне, какво се захласна? Давай дървата, че ще те пребия като куче!

Мирон грабна насечените шумнати клончета, тичешком ги внесе в тъмната, схлупена къща, покрита с кукурузяк и слама, и хвърли няколко в огъня. Шумата пламна и освети измъчените лица на двете сирачета.

Брат му Тодорин бъркаше качамак — намръщен, със зачервено от жежчавата лице, с настръхнали коси, с пламнали очи, които

пронизват като ножове — Мирон — приклепнал край него — кротък, с лице изсъхнало и жълто като шумата на вършините.

— Баце — плахо се обажда Мирон.

Брат му върти качамилката в котела и пъшка.

Мирон със страх повтаря:

— Баце, защо не омеси чист леб?

Брат му Тодорин намества рѳбинята^[1] върху котела, настѳпя я с крак и сопнато отвръща:

— Море като дигна рѳбинята, аз ще те оправя!

— Ама госпопцата ни каза...

— Какво ви каза?

— Да си занесем паници и леб, че ще ни сипват чай.

— Е, паници, колко щеш, па леб, като ви е казала, да ви даде.

Мирон отиде на полицата, прегледа паниците, и се хвана за една голяма със зелена шарка.

— Баце, тая добра ли е? — пита той и пак приклепна до огнището.

— Добра.

— Баце, ти пил ли си чай?

— Пил съм.

— Много ли е благ, баце.

— Много.

Мирон гледа брат си и прегълта, а плюнката му благнее като сладък чай.

Тодорин избърка качамака, тръсна го на софрата и заизтрива с длан рукналата пот. Мирон ходи из къщи, тутка се насам-натам и все за чая си мисли.

Докато качамакът изстина, доде го нарязаха на филийки, и то се мръкна. Така се мръква на село — доде избъркаш един качамак. Като прасенца се нагълтаха с топлия качамак двете братчета, па се мушнаха под кълчищните черги на сламения одър. Тодорин се зави презглава и бързо захърка, а Мирон дълго гледа как главните на огнището мигат и сенките им играят по стените, дълго слуша Караман как скимти вѳн от студ и подрапва с крака на вратата, дълго мисли дали Тодорин ще усети, ако го пусне да се постопли, докато най-после мушна глава под чергата и приклопи очи.

Заспа, а ето че Любчо тича и вика: „Миронеее, ставай! Раздават късмет и на децата. Ставай!“. Рипва Мирон и сбира всичките деца от махалата. „Бързайте, ей, бързайте — късметчета! Ура, късметчета“ — вика той и ги повежда. Стига в ливадето край село. Под големия горун на турлаците седи дядо Вандо с голямата брадичка и рунтавия кожух. Седи той и държи един голям като крина калпак, пълен догоре с късметчета. А наоколо се зачерняло от деца. Мирон пробива път за своята дружина и хоп — та при дядо Вандо. Тегли Любчо — шапка му се пада, тегли Мара — червена рокличка, а на Пачо — чехли до колене. Пристъпя най-последно и Мирон. Разбърква късметчетата и взема едно най-отдолу. Дядо Вандо го разпечатва, надниква през очилата си, прочита:

— Чай!... Давай паницата! — вика той и надига един чайник, колкото чебър голям.

— Забравих я — стреснато гледа Мирон в него.

— Бягай я донеси!

Мирон хуква.

Като вятър профучава през строшения дървен мост, през улиците и блъсва о вратата. Затворено. Тупва с пестници. Никой не се обажда. Заблъсква с гръб по вратата, силно закрепва:

— Бацеее, чуеш ли бе, баце... Отвори...

Тодорин се пробуди и се сбърка, като видя, че Мирон целият трепери, плаче и вика.

— Що си се развикал като луд бе?... — кресна му той и го раздърпа.

Мирон се сепна. Разклопи очи и каза плахо:

— Дай ми паницата!...

— А бе каква паница блънуваш ти бе?... Какво са те взели дяволите тая нощ? Я спи!

Мирон се сви на кълбо под чергата и се спотаи. Сърцето му тупкаше ситно-ситно, като барабанче. Вън петлите пееха. Кучетата пролайваха. Гърлестият глас на Караман ручеше пресипнал. Мирон усети как мисълта му за чай пропъзля по тялото му, пъхна се под езика му и зачегърта като мишле там. Той не се стърпя и тихо подхвана:

— Ще ставаме ли, баце?

— Я да спиш, ти казах...

— Ама госпоицата каза рано да идем бе.

— Защо?

— За чай...

— Бреей, да му се не види, душата ще ти излезне за тоя чай! — И като дръпна чергата от него, блъсна го: — Ха ставай, като па толко! Махай ми се от главата!...

Мирон рипна, прекрачи брат си и слезе на земята. Като сляп запристъпя той в тъмницата, напипа един кърпел, разрови огнището и малки въгленчета заблещукаха в пепелта. Той взе една разпалена главня и светна към полицата. Зелената паница блесна. Грабна я Мирон, пъхна в нея една голяма филия качамак, мушна я под палтенцето, загърна се и отвори вратата.

Караман бафна и заврътка опашка край него. Небето е ясно и изцъклено. На един зъбер на планината луната е забодена като резен дюля. По улиците няма жива душа. Селото спи.

Мирон върви по ръполивата пътечка, въздухът църка от студ, а окъсаните му цървулки лепкат за леда. Прозорчето на първоотделенската стая светука. Той забърза.

Стаята бе грейнала от зачервената печка.

— Ох, мамоо! — приседна радостно той до печката, но някой блъсна вратата.

Той трепна от страх, но като видя училищния слуга, нарамил куп дърва, викна:

— Тане?

— Кой си ти бе?

— Язе.

— Ти ли си, Мироне?

— Язе.

— Брей, а аз помислих, че някой... Ами що си подранил така?

— За чая.

— Аха, е, ще бъде. Сега го турнах в толумбата и а̀-а̀, кипва! — каза бай Тано, тръсна дървата край печката и излезе.

Мирон приседна пак край печката. Тя се разбумтя като мотор. Облегна се той на хвърлените дърва и изстиналото му, мършаво телце се загрея. По едно време той се изпъна и опря морната си глава на дървата. Топлината като лепило се разля по очите му и те почнаха да трепкат в полусън.

А когато се съмна и децата вече шумно заприиждаха, бай Тано лекичко дръпна Мирон и викна:

— Миронеее, ставай! Чаят кипна!

[1] Чепат уред, с който се обхваща качамачния котел да не мърда.

↑

ПОД ЯМУРЛУКА

След толкова дъжд и киша това е първият хубав пролетен ден. Земята изпръхнала, тревата сочна и зелена, да си хрупне човек от нея, просторът широк, небето чисто, лъчисто. Птички се реят из въздуха, опити от топлия лъх на пролетта. На ята, на ята прииждат в ливадето деца и едно тихо бръмчение, като ехо от птичи хор, зазвучава под високия небесен купол. Пальо на Говедарците стои сред това грейнало поле, погледът му хвърка като лястовичка из ширинето и се губи там далече нейде в планината. Кучето му Мечо не може да потърпи повече тъй, с дигната глава, и го дърпа с крачец за увисналата торбичка. „Хайде бе, Пальо, стига си зяпал, нали за киселек...“ — дума му със скимтенето си то. Пальо се сепва, вижда другарчетата си приклекли с торбичките — чоплят дребния киселец, като че го пасат, подсмива се и пак извива глава към планината. Птица ли някаква следеше, та погледът му все там около високия връх, Мечо рунтавият не можа да разбере. Тупна Пальо сърдито с опашката си и забавка надолу по шубраците. И сякаш скоро дигна заек, протътнаха стъпки, чуха се викове, наподобяващи гърмежи, ливадето екна. Малкият мечтател се сепна. Всички деца летяха към голямото дърво и се трупаха около стария пастир дядо Велко. Литна и Пальо натам.

— Там ии зад оня, големия острия връх, като калпак дето е, видите ли? — сочи с тояжката си дядо Велко и децата протягат шийки натам. — Там... под оная белата мъглица, като дреб дето е, там е тя, София. Там ще ви водят даскалите.

Децата се надигат, изпъват още повече шийки, тънки и голи като на щръклета, и пламналите им погледи дълго блуждаят в синевата на далечния балкан. През това време дядо Велко запалва лулата си и като я смръква дълбоко, профъфля през чибука:

— Па някога не беше като сега... с железницата, пет-шестина часа път и стоой...

— Ама само за толко ли, дядо Велко? — бръмна някой от рояка.

— Ачи за толко, я. Вие железницата как си я мислите? Возил ли се е некой от вас на железница? Само сте я чули тъй отдалече пуф-паф — от чукарите. Ама да се качите в нея, па да се изтегнете тъй на ония ми ти кадифенца, а? Тя, железницата, не е като биволската кола. Хвърчи като ходи, хвърчи. И е така, пухти-пухти... и само по гарите спира. Нагълта се с хора, изтърколи едни очи, големи и огнени, и като змей се разфучи... Я! — надигна се на колене той, огледа се, послуша и току стрелна ръка към планината. — Видите ли, там и-и, зад дълбокия прорез... Пуши се... влака... заминава, фучи... бучи...

И заедно с наежените, уплашени като че ли деца той дълго стоя с дигната глава към планината. Чак когато белият като конец дим се разкъса и планинският вятър го разнесе по клисурите, той въздъхна дълбоко и пак подви крака на дебелия си ямурлук. Децата се разшаваха. Едва сега Пальо успя да се промуши до благодумния старец, намести се до него, опря се с лакът на коленете му и дигна главичка нагоре, също като гладно кученце, което нетърпеливо чака да западат трохи на господаря от устата му. И ето, размърда се най-последна щърбата уста.

— Па вие, като идете в София, вас ще ви е страх най-напред да влезнете бе! — изгледа ги някак уплашено самият той. — Сън ли е това, ще се питате, или какво? Ами че то къщи бе, момчета, палати, и една до друга, високи. И нема небе!... Само едни прорези тъй, като кога сте у гъста гора, ама небе — така широко светло като нашето — нема. Затова там електриките и денем и нощем светят. Светят и София лъщи като златна.

— Как? Ама златна?

— Златна я.

Събра замечтаните погледи на дечицата дядо Велко и сам се замечта:

— Че там и хората не са като нас тука, дрипави и голи. Едни облечени, наконтени и приказката им една завъртена: „мляко, леб...“. Пък лебовете им да видите! Бели и меки хлебове. Самуни, момчета, самуни. София е градът на самуните. На всеко къоше и самуни, всеки граби самуни...

— Лъжеш, дедо Велко — зинаха малките гладници.

— Ща, ще ви лъжа аз — млясна лакомо и той, — ядат си хората и самуни, и лимоне и портокале, и всичко, що има по света. И аз ядох...

— Чак сега излъга, дедо Велко — засмяха се някои.

— Ама ядох бе — позасмя се и той, — ядох, и в трамвая им се возих. Като му седнах една заран, та чак вечерта. Що да си бъхтя, рекох, краката, там никой не ходи пеша — с трамвайе, афтомобиле, аруплане... Бррр, дррр, ввр, там е така, не дай боже да се пъхнеш.

— Лелий! — стиснаха се децата едно в друго.

— Аа, тъй... — ще се вардите, що откачи ли се некое — отиде. Ами че там и лъвове има бе, цяла градина с лъвове.

— Вярно, ей, учителят ни каза — зашушнаха децата.

— Казал ви. А за моста там... казал ли ви е? Де го е виждал и той, та да ви каже. Че тоя мост... ами че и на тоя мост там има два лъвове бе, два големи, рунтави, с топки на опашките, колкото главите ви. Ами!... И вардят — единият отгук моста, другият оттам. И никого не пускат. Само мене пуснаха. Не вярвате ли? Че мен и орлите ме пуснаха, орлите, дето вардят пък другия мост. Пуснаха ме и право в Борисовата градина, там съм виждал царя... Беше малко по-големшко момче от вази. Майка му го водеше за ръка... И какви ли не работи! Как мислите вие? Що ми идва да продам тия тумбаци, па да дода с вас на София.

Слънцето беше изскочило високо. Бялата мъглица над острия зъбер се пръснала и някакво сияние осветяваше небето отвъд планината. София — чудният град, градът на самуните!

Пальо пръв полетя към село. Торбичката подскача като кратунка от бедрата му, набраният киселец изхвърча лист по лист, но кой да види? Лети той, цвили от радост и рита всичко, каквото се изпречи на пътя му. А като стигна до къщи, откачи торбичката и още от прага я хвърли на майка си:

— Ето ти киселека, давай сега парите, петдесе и три лева...

— Хм, кам пари — подмръдна майка му и тръсна киселека в полата си да го чисти.

— Ама парите, о-о — прилекна той до нея и захълца, — дайте ми парите, нали казахте, че ще ми дадете.

— Де-е, ти луд ли си? — дигна глава майка му. — Аз ходя като циганка, а той пари... Отде да ги нагребем тия пари?

— Кукуруз ще продадем — подсмърча Пальо и погледва към хамбара с оронения кукуруз.

— А после? Камъни ли ще ядем?

— Пиле едно ще продадем!

— Виж го ти как се сеца. Имаме две-три голишарчета, той още отсега взел да им прави сметката. Що не кажеш и говедата да продадем. Ха, да продадем говедата, па да те пратим в София...

От тия думи Пальо се умълча. Омекна и майка му:

— Пък ти потрай, нали не са тръгнали.

— Заран.

— Е-е, до заран има време. Ще си дойде довечера баща ти, може да намери отнякъде. Сега и да се пребиеш от рев, аз какво? Нищо не мога аз...

Дигна се тя с очистения киселец, изми го в една паница и го тръсна в гърненцето да ври. А Пальо остана да хълца, похлупен по очи. Чак когато гърненцето кипна, тя отсипа в едно кастронче чорбица, отчупи от топлия просеник, превърза го в една вехта торба и дойде при него:

— Ха стани сега да занесеш чорбица на баща си. Па се разберете там. Като рече той, ще идеш не на София, ами отвъд София. Хайде!

Пальо дигна умокрено лице, погледна майка си през сълзи и разбра сякаш, че не го лъже, стана. Отри с ръкав очите си, па взе похлупеното кастронче, оброчи торбицата и право на пладницето край село. Селската черда още я нямаше. Той се повъртя по изровеното и замърсено от добитъка платнище, па окачи гозбата и хляба на бухлатите върби и седна край голямата тинеста локва — дете се каляха селските биволи. Зелената вода беше спокойна. Той се навежда, вижда себе си умислен, с прашни браздулици по лицето, отрива ги и пак се оглежда. Сега пък вижда небето, зелено като ливадето, и белите облачета като валместии овци се натръшкали по него, на крайчеца планина се тъмнее и едно златно сияние над нея — София!

Сепва го мучене. Чердата! Ето я, иде, дигнала облак прах над баир. „Дий, уу хаа!“ — чуват се предраните гласове на говедарите, той се втурва като теленце насреща им. Ето го и баща му, люшка се през облака дим завеса. „Парите, тате, давай ми по-скоро парите“ — иска да викне той, но го вижда — прашен, кален, изподран — и стисва устица.

— Какво, ти дали яденето си ми донел? — пита го уморено баща му.

— Яденето — казва с половин уста Пальо и го погледва изпод очи.

Напечените говеда сами се затичаха до пладнището, забодоха глави едно о друго и запръхтяха. А биволите като запалени се хвърлиха в локвата да се угасят. Пастирите се пръснаха под сенчестите върби и всеки разтури на торбичката си сухата храна. Само Пальовият баща днес се разположи на топла чорба.

— Ела да ядеш и ти де — дудне със задавена уста той, — или си ял вкъщи?

Не беше взел и залче вкъщи Пальо. Можеше ли да вземе? Една голяма буца затискаше гърлото му.

— Ами какво си ме зяпнал такъв?

— За парите, тате — отдъхва си най-после той.

— Уу, верно бе, нали на София ще ви водят даскалите.

— Та ми ги дай, тате, че само аз останах, па довечера е срокът — приближи се до него Пальо, погледна го в усмихнатите очи и току запипа по джобовете му. Бащата не се противи. Само изви брадясало лице и горчиво се усмихна. А Пальо като крадец преплита ръце от бързина; бърка в тоя джоб, бърка в оня, но навсякъде пръстиците му се промушват през хастара. А отвътре на палтото и хастар няма. Той изхлипа и като отчепено клонче плесна настрани. Баща му остави яденето и целият настръхна.

Едно момченце си му беше Пальо, добро момченце, умно, всички му захваляха, искаше и той да го прати в София, да види с другите деца свят, но като няма пари!...

— А ела, ела — приласка го той, — ела си сръбни чорбица... па за София... ела, ще идеш и ти на София, може ли?

— Ама, татко? — рипна отведнъж Пальо и очите му се разпукнаха в хубава усмивка.

— Ще идеш я — позасмя се и баща му и пак засърба лакомо чорбица, — ако не сега, па някога, като пораснеш, ама ще идеш. Може и войник да те вземат там, де да знаеш. В кавалерията ако те вземат или пък у гвардията, ще ти омръзне София. Сега си още мъничък — и да идеш, ще се загубиш!

— Няма да се загубя бе, тате — обхваща го за шията Пальо.

— Ще се загубиш ти, знам аз — изпива и последната капка чорба от кастрончето баща му и като прибира едно-друго в торбицата, додава: — Аз така едно време като тебе бях полудял за София, не съм ли ти казвал?

— Не си — гледа го право в устата Пальо.

А той избришва с длан наквасените си мустаци, изважда вестник и го свива на цигара.

— На София, та на София бях рекъл едно време и аз. Стига ми тоя говедарлък. Дядо ми говедарин, баща ми говедарин и аз пак селски говедар, затова ни и викат Говедарците. Ще ходя, рекох, на София, на печал... Зарязах говедарлъка и се взех, та там... София е това, мисля си, столица. Кога то... щях да умра от глад.

— Лъжеш, тате, там хората ядат самуни.

— Ядат, ама ядат богатите. А това сиромашията като нас и коричка няма. Има си там и самуни, и всичко, ама дава ли ти някой без пари? Никой нищо ти не дава — всичко е на купило. Е тоя киселек, и той е с пари. И тревата, и водата. Всичко. И доде имах парици — хубава София, кога свърших — зле е. Бутнах тук за работа, бутнах там — дюкяни много, фабрики — затъмнили небето, ама навсякъде ти казват: „Имаме си работници, момче“. И си имат. Като засвириха на пладне тръбите, като наизлезе оня очернен народ — цяла войска... А пък що видях да се скитат тъй, без работа, да гладуват. Никой за нищо ги не поглежда. По пейките спят...

— Ама лъжеш бе, тате. Там хората имат палати.

— Имат, ама господата с бумбетата, с фасоните... А това сиромашията — така се свира като куче по бараките.

— Ами царят?...

— Царят си царува, народът си робува...

Пальо гледаше баща си намръщен — как може да бъде това? София?... Гладкото му лице се сбръчка, пламналите очички трепкат, малки и бляскави.

— Та тъй, мойто момче — пухна гъст тютюнев дим към него баща му, — тук при говедцата, по-хубаво оттук никъде нема.

От потъмнялото лице на Пальо едва ли не покапаха сълзи.

— А-а, ако пък някога — подвижна баща му, сякаш да го ободри, — ако пък някога се преобърне светът, то и ти няма да си пастир. Ще станеш какъв? Машинист ще станеш. Тоя влак там, дето пици зад чукарите, ти ще го караш, ти...

— Аз — едва чуто каза Пальо, притисна силно баща си и опрял лице в неговото, бодливо като таралеж, моли през сълзи: — Ама

нали сега ще ида на София, а, тате? Кажи на учителя да ида, нали ще ида?

— Ще идеш бе — как може да не идеш. Ще срещна аз довчера учителя ти и ще му кажа да идеш — все така подсмихнат отвърща баща му и като разчиства буците наоколо, изтяга се под върбата. — Ха остави ме сега да мигна, че знаеш какво е пастирлък.

Знаеше Пальо какво е пастирлък. Колко пъти е ходил с татка си, колко са тичали по тия луди селски говеда. Пък кога пощръклят!... Ами дъжд кога ги свари сред полето, ами буря, град? Като пѣдпѣдъци се свират из храстите. И по два дни няма да им стигнат после да си отспят. Знае Пальо туй и оставя баща си да спи. Взима празната торба с кастрончето и отведнѣж като подхвърлен литва към село. Празното кастронче трака в торбицата, кучетата се сепват и лайват. Но той лети, без да се обръща. А когато наближи къщи, така завика „Мамо, мамице!“, че майка му изскокна уплашена.

— Какво бе, би ли те некой?

— Отивам... на София — подскокна той и едва не я събори от прага. — Давай ми сега дрешките, ямурлучето. Де ми е ямурлучето?

И без да чака отговор, втурна се към мазето. Разтършува там и току измъкна едно кално ямурлуче, продупчено сякаш от патрончетата на градушката. Попреметна го, взе да трие засъхналата кал, па като видя, че е още влажно от вчерашните дъждове, метна го на дървника. И пак се втурна вкъщи.

— Нощес заминаваме, мамо... с кола до гарата и оттам... фиуу... с влака. Ще ме събудиш, чу ли? То аз няма и да мигна, ама ти да знаеш — развика се той.

Върти се из къщи, тананика, па отведнѣж току надникне навън за ямурлучето, сякаш се страхуваше да не го открадне някой. И като го мерне да се белее там на дървника, изскокне, опипа го дали е изсъхнало, погледне залязващото слънце и пак се прибере. И пак подкача майка си за София, но тя е залисана в работа и не отговаря. Той хваща махалата. И сякаш се дава там команда да се трѣгне, идва задъхан, обува гумените си цървули, облича новите си дрешки, обрамчва торбичката, взема ямурлучето подрѣка и — готов за пътя. Майка му го гледа и се смее. Смее се и той. Па сякаш чува свирка навън, изскоква, протѣтва из двора с пухтение като влак, после се връща с разперени ръце като аероплан и най-после пристига сякаш в

София, разхожда се с ямурлучето в ръка важно-важно. Тъй до късно вечерта. А вечерта, капнал, се привлича край буйно пламналия огън и като гледа играещите пламъчета, с това огреяно, замечтано лице напомня момченцата от приказките.

Ето го най-после големия град, като слънце свети пред очите му. Той стои омаян, стои, па току се престашава и навлиза по широките лъскави улици. Върви, гледа, а наоколо му здания, палати блестят. Разтрива очи — сега пък фабрики, комини, затъмнили небето. Брех, че тъмница, загледва се той, но ддррр... насреща му трамвай, бррр... автомобил, вррр... аероплан. Ай да му се не види, що е щур да ходи пеша! И се мятва на един трамвай. Ей ги самуните! Чакай, стой, вика той, но трамваят цвили, лети като луд кон. Ами сега? Че той за самуни дойде, за тия бели и меки самуни. И току се хвърля от трамвая — краката си претрошава, ръцете си ожулва, но самуните, ей ги цяла стая! Втурва се с разперени ръце, но се препъва и пада. Самуните го затрупват. Той лежи от доле, опит от сладкия им мирис. Чак по едно време се дига, наgrabва колкото си иска и побягва по широките улици. Но отведнъж лъвовете. Оле-ле!...

Стрясва се, но вижда майка си да шета из къщи, чува квачката да приспива едно немирно пиленце под връшника в ъгъла и се отпуска. Огънят примигва уморено. Примигва уморен и Пальо и току слага глава на торбичката. Уж на торбичката, пък скоро му се сторва, че е на меки кадифенца. Опружва се — и влакът, оня, лудият, огненият влак, го понася: так-так-так, так-так-так...

Майка му го вижда как заспива с усмивка на устата, завива го полечка с ямурлучето и му прошепва: „На добър час!“. Сега вече под топлия ямурлук, Пальо сам кара влак, лети с аероплан, кацва, дето си иска, разхожда се из царската градина, среща се с царчето — гумена топка държи — че като му grabва топката Пальо, като го погват из градината...

Когато на заранта се събуди, майка му се смееше над възглавето.

— Мамо, тате? — рипва сънен той, наметва ямурлучето и хуква с торбичката навън.

— Те отидоха, ей... още нощес отидоха — смее се майка му от прага.

Както летеше Пальо, отведнъж се спря. В далечината се чу свирката на влак. Той писна и сълзи рукнаха по лицето му. Планината

се издигаше насреща му тъмна и непроходима. Небето, снишено и мрачно, забулваше всичко като тежък пастирски ямурлук.

БАЩА

Из павиците горе при Върха изскокна момче, свлечено, изподрано, и загледа диво като зверче. Моторни войнишки коли профучаваха по шосето за към града.

— Ей, чичо, земи ме бе, чичо! — завика то подпре им, като стоеше с торбичката край шанците.

Но колите прогърмяваха край него и го заглушаваха. Подир последната то се препусна; тя усети сякаш, че още мъничко, и ще се пипне за нея, побягна с всичка сила надолу. Втурна се и малкият, размаха ръце, разплака се, но машината му пукна присмехулно, подскокна от една брежлика и се шмугна в тъмния тунел от храсталаци. Малкият потича още малко и спря безсилен.

Как ще стигне сега до града, къде е — къде е градът? Там нейде в планината, забулен в гъста мъгла. Не се и вижда сега. Само едно шосе, посипано с жълти листа, се вие между храсталаците и после се изпъва на открито, застинало, пусто, глухо като мъртъв смок. И това влажно небе, с цвета на войнишки шинел, се спуска все по-ниско и по-ниско и отвсякъде обвива оголения баир.

Момчето дълго стоя на брежликата, дето му избяга машината, разгледва нагор-надол, поне един човек да мерне, с него да върви, ще му бъде по-леко — няма. Напред шосето лежи мъртво пред лапите на тия черни храсталаци, назад, в ладийката подсами Върха, прозира сгушеното селце, улавя се размекнат кучешки лай. Само да се спусне по пряката пътечка, отдето излезе, и хоп... те са накрай село. Вкъщи сега е топло, печката бумти...

Малкият скърши рамене и се поизпъна, мислено стоплен от зачервената печка, но изведнъж се показва на прага майка му с очи, подпухнали като пестници от плач, и той отметна глава към града.

Мъглата се спуснала още по-ниско, лази вече по шосето. Той пое дъх и така се напъна напред, като добиче, кога иска да се откъсне от връзката си. И като се откъсна, лудо полетя надолу. Както летеше с дигната главичка, съвсем не усети кога една каруца изпъпли горе на

върха и се пусна подире му, като да го гони. Чак кога притропа зад гърба му, той се обърна. Очите му светнаха, като видя, че каруцата беше съвсем празна. Само отзад имаше купчина сено. Той се хвърли с разперени ръце насреща ѝ.

Войникът, който караше колата, едва ли го видя изпод голямата си каска, но конете сами се дръпнаха и притропаха като пред някаква опасност и той спря. После подигна каската си, огледа малкия, какъв е увиснал на юздите на грамадните коне, и една слаба усмивка разпукна коравото му лице:

— Какво бе, юнак? Де си тръгнал тъй...

— При тате отивам, нали и тате го взеха войник — пипна се малкият за ритлата, помамен от усмивката на войника, стъпи на колелото и се метна — та горе.

И като се заразвърта да види къде е удобно да седне, не спираше да бърби:

— Завчера го взеха, в петък вечерта. Три дена вече. Мама ме не пуска, де е града, вика, вълци има, ама аз не можах да изтрая. Тате искам да видя и да му занеса това-онова, че оня ден убързо, така, нищо не можахме.

И от това бърбене и тътрене сякаш купчината сенце отзад се размърда и една чорлава глава току се измули със сламки по очите.

— Един пътник, господин фелдфебел — изви лице назад войникът.

— Никакъв пътник — изсумтя мустакатият фелдфебел, като си триеше очите от сламките.

Войникът се изви тогава целият назад и додаде:

— Ама баща му войник, господин фелдфебел. Пък то, горкото, тръгнало да го види...

— Аа, тъй ли? — прогледна най-послед той, видя малкия как стои стреснат сред каруцата и като се прозина, кимна му: — Ела бе, юнак. Не бой се.

Малкият отведнъж се отпусна и мръдна към него. А когато тоя мустакат и страшно черен човек разрови сенцето наоколо си и с глас мек, топъл му каза: „Сядай сега тук и разправяй — кой е баща ти, какъв е?“, той го погледна в търкалястите очи, зачервени и ръбовити, и току подви крака в гнезденцето до него. Войникът ги изгледа как се усмихнаха един друг, като отдавна познати, усмихна се и той и пусна

напиращите коне. Като влак прогърмя каруцата надолу. Когато излязоха на открито, едно стоплено гласче се чуваше вече да пее в сенцето като щурче:

— Три дни как го взеха, пък ни се чини, че са три годин. Толко ни е тежко! Мама все плаче и нарежда: „Вачоо, Вачо, кой ще ниви, Вачо, къща, Вачоо...“. Като че тате отиде на мреке. Аз я утешавам, ама тя, мама, е много страшлива. Щом чуе да бръмчи аероплан, ха в мазето и така на лист трепере, и току къльне: „Да си забръмчат главата дано“.

— Хм — подсмива се фелдфебелът и го погалва по главата.

— Пък мене ме никак не е страх. Все навънка стоя и ги гледам как пливат като мренки по небето. Гледам ги и не мога да повярвам, че като си летят така хубаво, като си пеят, могат и бомби да пускат, хора да трепят, къщи да палят. Нали не е верно, чичко? А те в село само за това разправят. „Затъмнение“ — придрънка камбаната, пък то какво ти затъмнение, то и без това си е тъмно, що нема газ... И като мине тревогата, цяло село се сукне към общината. Какво? Къде са паднали бомби? Колко убити, ранени? Нашите, какво е станало с нашите. Бий телеграма, кмете, телефона! — Не дават линия, вика, нема връзка. Ох, да му се не види, ами сега! Ха па в читалището, радиото да видим. Пуцат радиото, ама и то — къкре, пъпре, за други работи си разправя, а за нашите, за тате — жив ли е, ни думица. „Нищо не казва туй радио, язък, що си дадохме парите...“ И така по цял ден и цяла нощ се въртим, цяло село се върти. Хм... нас ни беше на играчка най-напред, ама то... Откак София, верно ли е за София, а, чичко? Чичко, ами ти?... Чуеш ли, чичко?

— Аа, да — сепна се фелдфебелът и леко въздъхна. — Сетих се и аз за село... И аз имам един такъв юнак като тебе. Толкова време не съм го виждал!...

Усмихна се болно той и лекичко го обгърна с широката си ръка. Малкият дигна изпитателно очи към него и сякаш татко си видя в тоя добър чичко, гушна се в топлите му обятия. Сенцето ги засипа. Войникът се извъръщаше от време на време, виждаше как купчината сено се тръска и улавяше отделни груби думи, които изхвъркнаха понякога като щурци из нея. За София ли му разправяше фелдфебелът, или за своето семейство, оставил го самичко преди година вече, та малкият се беше съвсем умълчал? Чак по едно време се обади с дълбока въздишка:

— Права си е тогава мама, като кълне и танкове, и аероплани, и всичко. „Господ да го убие, вика, кой отвори войната. Да трепере толкова народ, за какво, защо?“ Аз не съм страшлив, чичко, ама като я слушам вечер как плаче край печката, вземе да ми става някак страшно и на мене. Съчките пукат, печката бумти, стаята затреперва, барутен дим усещам и разхвърлените сплитове лук под одъра току вземат да ми се сторват в тъмнината на мъртъвци. И скоквам, та при мама. Аз не съм страшлив, чичко, ама като гледам мама, като слушам хората, като четем вестника, плаши ни войната, чичко. Тия аероплани, тия танкове, големи колко къщите, и хора, дървета, канари... косят, къде минат, и огън хвъргат, все те ни са в главата, не можем да мигнем, не можем нищо да похванем, цялото село е като болно... Идем да орем с мама, аз водя напред, ама нали съм мъничък, не съм мъж, кравиците пухтят във вратлето ми и току ме побутват с влажните си муцуни. Забързам се, ама нали войната... загледам се там нейде към балкана, занеса се... Войници виждам, барутен дим, земята трепере, небето гори и танкове — кравите току ме буторясат на земята — те ти танк... Така три дни и три нощи. Мама се разболя, кой да засее нивите, кой ще гледа къщата. Трябва тате да си дойде... Н'ам кой казваше — пишете писмо по пощата. Кой ще ти се разправя сега с поща! Я да си хвана пътя аз, та в полка. Да си видя тате аз, да му дам това-онова, па после лично при командира му ще се явя. Нали да се явя, чичко? Господин командир, ще му кажа, мама е болна, нивите остават, всичко остава, спрете войната, ще му кажа, спрете тая хала! Пуснете тате, ще му кажа, и всички други пуснете, да си посеят нивите, да си гледат добитъка, да си живеят в мир! Чуеш ли, чичко, тъй ще му кажа и той ще ме послуша, а... чичкоо?...

Развика се пламнал малкият, но някаква хала беше похлупила сякаш неговия чичко по очите и го приспала. Той постоя наведен над него, па се отдръпна лекичко да не го събуди и седна с въздишка в гнездото си. Когато пламъкът в душата му стихна, той подаде ли[е като сук навън да види къде са стигнали. Но небето е захлупило долчинката, в която са, и нищо не се вижда. Хала някаква фучи наоколо, подига сеното с костеливите си пръсти и дъхти във вратлето му. Той се гушва пак в гнезденцето. Чичко му е все така похлупен по очи, тръска слабо рамене и не може да се разбере бълнува ли, или плаче.

— Чичкоо — подвиква му той, но фелдфебелът не се обажда.

Малкият помълчава, па не се сдържва и току протяга пак шийка навън. И сякаш вижда той път да се мярват през димната завеса отпреде им къщи, високи и дълги като казарми, току го дръпва за куртката:

— Пристигаме, чичко, ето — пристигнахме!

— Тъй ли? — рипна фелдфебелът, отри с длан уморените си очи и като несвестен още удавник замига срещу очертаващия се град.

Помамени сякаш от топлия обор и миризмата на зоб, конете се свиват на кълба и летят напред, колата гърми по павираното шосе и го ръси със ситно сено.

Фелдфебелът заоправя формата си.

Когато влязоха в града, той със същия корав глас, както кога взеха детето в каруцата, викна на войника:

— Чакай сега, спри!

Войникът спря.

— Спри да свалим малкия, че той тук в тия казарми трябва да подири баща си. Нали баща ти беше пехотинец?

— Пехотинец — надигна се с торбичката малкият.

— Тука ще слезеш тогава — каза му фелдфебелът, оправен вече — и е-е там при тополките ще идеш. Видиш ли, дето стои войник с пушка. При него ще идеш, ще му кажеш кой е баща ти и той ще го извика. Ние заминаваме за друга част.

Малкият се усмихна благодарствено на фелдфебела и войника, скокна от каруцата и припна към казармите. Младите тополки, както бяха подредени, приличаха в тая сива мъгла на строени войници. Като командир пред тях се разхождаше войникът с пушката. Когато малкият викна изотзаде му и той така сепнато и строго се обърна, като че беше издебнат от неприятел.

— Какво има?

— Тате повикайте, искам да видя тате! — казва строго малкият.

— Е кой е баща ти, как се казва?

— Вачо се казва.

— Та един ли е Вачо — подсмя се войникът и като се разстъпи да помисли сякаш кой е баща му, дигна глава. — Е отде е баща ти? Какъв е?

— Войник, та какъв! — сърди се вече малкият. — Нали мобилизация, завчера го взеха, има сто души взеха.

— Аа, запас, така ми кажи ти. Още вчера ги дигнаха за границата.

— Границата ли? — загледа го изтръпнал малкият и едва промълви: — А къде е границата?

— Хм — подигна рамене войникът, — там ии... зад балкана чак... там е границата.

Малкият дълго гледа забуления в гъста мъгла балкан. И колкото го гледаше, толкова по-страшен му ставаше той. Ето, ръждив дим излиза оттук, оттам, от всичките му дула като от грамаден танк. Небето го прикрило отгоре с дебел железен капак. Една мъничка цепнатинка светлее помежду им. Как ще се промуши през нея, как?

Един мотор препука по шосето.

— Ей, чичо, за границата ли бе, чичо? — втурна се малкият, но машината като уплашена избяга нагоре по павираното шосе, опръскано със смазка и бензин.

Малкият потича подир нея, потича и спря. Да се върне назад — селото е много, много далеч — пусто и глухо е назад. Напред още се чува заглъхващият пукот на мотора. Един самолет бръмчи в облаците напред. Напред! — втурна се малкият по стъпките на бащиния си полк.

БЪРЗИНА

Една едра селянка, облечена в ново палто с кожички по краищата и натоварена с торби и кошници, се препъваше през леко заснеженото стърнище и махаше към Дъбнишкото ханче. Но рейсът подигравателно ѝ отвърна с пушилката си и забръмча надолу из орешаците. Жената излезе на шосето задъхана и се обгради с кошниците и торбите.

— Да им се не види и влака, и намерата дано! — викаше тя и стреляше към отминаващия влак. — Сега ли намери да закъснее! Къде да се дяна сега, какво да правя!

Ханчето, както всякога зимно време, беше весело, задимено, пълно с пътници и ловци. Пред входа стоеше шарена, неразпрегната каруца и конят зобеше в нахлузената торба, като поклащаше глава.

— Какво се тюхкаш, булка? — закачливо се обърна към нея каруцарят, който излезе от кръчмата, задимил с лулата си.

— Пропуснах рейса — заотмества торбите от пътя жената и се завайка: — И се чудя какво да правя. Чак утре има рейс. А пък да се връщам на село с влака, не иде... Момчето ми е войник, па ми пише, че ще се жени за едно момиче от Ябълково. Та да ида да разпитам за момичето...

— Щом е сватбарска работа, качвай се! — сне торбата каруцарят от шията на коня, тури му юздите и се качи. — И аз съм натам...

Но жената нарами багажа и тръгна пеша.

— Аз си имам крака.

— И тия, дето ходят с рейсовете, си имат крака... И тия, дето купуват леки коли, да не са без крака... Ама остават без крака, сакати. А с мойто возило е най-сигурно.

Жената повъртя спроти каруцата, па току се премисли.

— Е ха, като си па рекъл... — наслага багажа си тя, той го подреди в каруцата и ѝ помогна да прехвърли крак през ритлата.

Тя седна върху постлания чул на седалката отпред до него, той измъкна едно чердже и заметна коленете ѝ:

— Като ще пътуваме заедно, барем да пътуваме по царски...

Потеглиха. Конят вървеше бавно, без подкарване, клепаше с уши, поглеждаше изпод капаците, като че искаше да се любува на природата. Камшикът се полюшваше в ръцете на каруцаря като някакво украшение. И той спокойно пушеше, сякаш също се любуваше на природата.

— Па не може ли малко по-бързо! — осмели се да помоли жената, мушнала ръце под агнешката подплата.

— Защо ти е да бързаш бе, булка? — изгледа каруцарят жената в червендалестите бузи и кожичките, които обшиваха като гайтани палтото ѝ. — Жива и здрава ще те закарам в Ябълково. Ние с моето конче сме от старото поколение... караме я навлак!

Жената примига, като че ли не разбра точно какво ѝ каза, все очакваше, че той ще подвигне: „Дий“, че ще размаха камшика, кончето ще забърза и каруцата ще затрополи по нанадолницето. Но каруцарят продължаваше да мъдрува:

— То и ти май, като те гледам по сколуфите, падаш къде нашето поколение, ама нали си жена, да не приказваме за годините...

Жената бутна посивелите си сколуфи, опрашени сякаш от първи снежец, под лъскавия реснист бариш и пак скръсти ръце под дрехата си. Каруцата едва се влачеше по шосето. Слънцето изплаваше също тъй бавно от сивотата и хвърляше грейка тук-там по притихналото поле.

— Навъди се един свят, знаеш — каза той, след като край тях профуча една кола, — ей ги на, фучат само и нищо не разбират от живота. У дома си седи затворен, на работата си затворен и кога пътува, пак затворен... Такива стайни хора не обичам. Излез бе, човек, бе тръгни пеша, на кон, с каруца, виж какви са гледки, каква е красота... Една лула да изпушиш, и пушекът ти излита право към небето. А не да го гълташ! — пухна той дима от лулата и жената като че ли забрави, че бърза. Загледа подир пушека към облаците. По едно време се сепна:

— Ох, не ми е сега за пушеци да мисля! Не съм глътвала тютюн и моя Дончо не пушеше, бог да го прости.

Тя въздъхна и повдигна сякаш с ръце едрите си гърди.

— Мене друго ме гложде сега. Каква ли е тая, дете го е прельгала, че се навъдиха всякакви.

— Щом е от Ябълково, все ще е някое ябълче.

— Само да не е червива, да не зачерним момчето, че си ми е едно на света...

— А бе какво си се закахъррила, мигар сегашните момчета гледат бащите си и майките си. Мина това време на догледите. И ти се чудя на ума, де си тръгнала и какво има да проучваш! Беше някога то. Пратиш сватовници, че първи белег, че втори, че дигнат големия годеж и връщане назад нема. А сега, видят се, и по бързата процедура. Ни баща, ни майка... Къде замръкнат, там се разписват, къде осъмнат, там се развеждат...

— То тъй си е, ама рекох аз да ида, да видя. Нали съм пуста майкааа...

— Ще идеш, къде икиндия сме у Ябълково!

Ще, не ще, жената загледа подир камшика му, който изписа една дъга, вдигна очи към светлосивите облачни камари, които розовееха на слънцето. Два-три гарвана се чръгнаха пред погледа ѝ и изчезнаха. Звънци на стада се чува някъде из долищата. Онемелите гори стояха безмълвно и ѝ се струваше, че пътят се губи между тях, няма край. Стигнаха до реката. Тук пред стария дървен мост, под големия засъхнал дъб, конят им спря. Каруцарят скочи, разпрегна го и го поведе по стръмната пътечка между храсталаците.

— Ти се поразстъпи, доде напоя коня, че нали знаеш, след тая ечемичена подложка трябва да му се разкваси гърлото.

— Боже, тоя човек ако спира все така, няма и до довечера да стигна! Що се качих на тая разкропана каруца, ама не чаках някой камион! — ядосва се жената, без да слиза от каруцата, около половин час, докато най-послед каруцарят напои коня и докато тя му приказваше, го запретна. Запуши и пак подкара:

— Ако беше се качила на някой камион, да те е стоварил дотука и после ще опъваш пеша. А ние ще ударим преко през черния път, хем ще минем покрай манастира. Знаеш ли какви водници круши има поп Танас? Той ги държи чак до пролет. Аз на Трифунци съм ял круши от него. Можеш да си вземеш за момчето...

— Аз съм му взела едно-друго — клюмна жената. Тя дори се поуплаши дали няма наистина да я помъкне по манастирите тоя човек.

— Къде мине моята каруца, ни автомобил, ни джипка, нищо не може да се изкачи. Каквато и техника да дохожда, конят ще си остане. По един на село, ама ще си остане... За чешит! — любуваше се той на

кончето си, на плетената му грива и лъскавия му гръб, по който бе избила вече пот, на опашката, превързана на топка, на новия хамут и на звънчетата, които пропяваха сладко. Есенно поле без птици, без зеленина и само тия звънчета пеят в тишината. Той се любуваше, а жената умираше от яд.

— Аз съм останал един по целия край тука! Сега е лукс да се возиш на каруца. Това е като каляска. Автомобил сега под път и над път, а такива писани каруци като моята няма вече. Остава и на нас, както разправят за файтонджиите на Запад, да ни дадат по един цилиндър. Така де. Ние возим всекакви... И ние откопчваме по нещо от пътниците, ама те повече от нас. Ще видиш колко неща ще научиш, доде стигнем. Това е само началото...

„Боже, щом това е само началото, какво ще бъде по-нататък!“ — хвана се за бузата жената, като че я застрелка зъб.

— Аз съм Манол. Като те питат кой те е возил, Манол Бързака ще кажеш. И пак ще те попитат: „А какво ти говори?“. Така, че трябва всичко да ти кажа. Както пътниците си не оставям насред път, така и приказките си не свършвам по средата.

Каруцата вървеше по нанагорното едва-едва, клатушкаше се между трънаците и дъдреше из камънаците. Жената ту се мръщеше — не можеше да си прости, че се излъга, ту пък се размиваше на някоя смешка. Неочаквано конят спря, без каруцарят да му извика „Стой“.

— Ехееей! — провикна се гърлесто Манол, скочи и се спусна по една каменлива пътечка, която се губеше между лещаци. Едва сега жената видя, че в падинката сред гората се белееше манастир. Каруцарят притропа на портата и скоро един поп току развя разкопчаното си расо.

— Тая жена отива снаха да си доведе! Дай ѝ малко круши, да види какво се казва круша водница. А пък на мене, нали знаеш, една ракийка!

Жената погледна молитвено към небето. Слънцето климаше вече. Презпладнило бе, когато каруцарят донесе в шепите си три-четири круши, големи има едно кило едната, турна ги в скута ѝ и като поглади мустаци, качи се и махна с камшика на застаналия пред портата като ханджия игумен, измъчен от самотата.

— Видя ли как се лепнаха очите му на тебе... — позасмя се с единия край на устните Манол, а с другия стискаше здраво чибучката

на голямата си лула с капачка. — А ти опитай, опитай ги, манастирски круши са това, сами се топят в устата, мед! Ядни си, това ще ти остане, що си поживееш. Както разбирам, загубила си мъжа си.

— Загина и той от бързане. Като беше рекъл: план, план, та падна от един таван... Майстор беше...

— Ха, видя ли? Затова не туряй на сърце! Аз съм от Бързаците. И ако ме не знае човек, ще помисли, че много бързам. Ама аз така си я карам, навлак, и пак преварвам ония, дето бързат...

— Далече ли е още това Ябълково?

— Аа, първо ще минем през Крушево, па тогава Ябълково.

— Да не би да има и Сливово пред Крушево?

— Е го там Крушево, отвъд баира. Като прехвърлим баира, ще се види.

— Ега нема дотам друг манастир?

— А, нема, нема! Един манастир си е в тоя край и него свети крепки го крепят.

— Сега нема и ханчета, че и по съмнало нема да стигнем.

— А, нема, изчезнаха всички ханчета... Е, тука имаше едно, Пиперковото му викаха. Тая постройка, видиш ли я? Дето е рухнала сега. Да знае тя да приказва какви нощувки е имало тука, какви огньовете и какви агнета са ядени, какви веселби — по цела неделя. Особено къде Богородица. На Голяма Богородица е празникът на манастира. Сума коли разпрегаха тука по поляните, по горите, сума свет се изриваше. И млади, и стари. Ама повече млади, да се налибат дошли... По цела нощ огньовете светят, а те по горите кръшкат и пъшкат... Младост, младост! Ти да си дохождала насам, булка, къде Богородица? Да сме се срещали тъдева?

— Ами, аз от дома до надвор не ходех...

— Тука денонощно сновех с каруцата. Всички ме знаеха. Един вика, Маноле, там ще ни откараш. Друг вика — еди-къде си. „Всички ви ще наглася — викам, — само не бързайте!“ И кой грозде, кой бостан, все се връщам вкъщи с армаган. Добър народ е нашият!... В тая дамаджанка бело ли си наляла, или червено? Май, че е червено. Какаляшката, гледам, е боядисало... Ох, ох!... — погледна той един-два пъти към дамаджанката, но жената не се досети какво суши гърлото му. — А сега тоя хан на пилетарник го обърнаха. Тука чуват пилетата на стопанството... А мене, ако питат, трябва пак на ханче да

го обърнат. Нек стопанството да го поддържа. На всеко закътано място ханче да има. На всеки пет километра. Ами и човек, и кон душа носят! Какво им пречи ханчето на нашите хора! Сбъркахме, тука сбъркахме...

— Кое? — сепната попита жената. — Пътя ли сбъркахме?

— Не, ханчетата дето затриха, сбъркаха. Какво пречи на архитектурата! Даже в градовете у всеки квартал по едно ханче трябва да има и пред всяко ханче — по една каруца с яйове или файтон. Ама не кръчма, а ханче! Така де, булка, некому се иска да избега от шума и хората, от жена или от мъжа си и ще каже: „Я бе, Маноле, я ме закарай на Хаджимановото ханче!“. Там да си поседи самичък вънка на масата, сред природата, и птички да му пеят, и реката да бъбли, и вятърът да шушне, и един мирис на вълни, на вълни да иде от гората. Или пък другари се сбрали и ще речат: „Закарай ни, бай Маноле, на Великовския хан!“. Не може човек сам да живее! Ще се пукне. Трeбват му хора. А в тия ресторанти има пияници, да ти кажа, булка, а хора нема...

— Това ли е Крушево? — потрепна радостно жената, като видя селцето, което се откри под баира.

— Това е! Минахме многото...

Едва сега кончето се спусна по нанадолницето, но още накрай селото пак самичко спря.

— Слез, булке — скочи каруцарят. — Слез да хапнем, пладне стана.

— Море да вървим, аз не съм гладна!

— Е, не може, ще се почерпим. Може ли тъй — ние с кончето да се зобим, а ти да седиш в каруцата...

Той тури зоб на коня и подаде ръка на жената като на своя булка.

— Ха тук стъпни — намести той крака й на стъпалото и й помогна да слезе.

Ханджията го познаваше и му завика развеселено още от прага:

— О, Маноле, задоми ли се най-после бе? Ха, честито! Хубава булка си намерил, я какви бузи е зачервила!

— Млък бе, маскара, това ми е пасажерка, па е тръгнала да жени момчето си.

— Е, пак на сватба мирише де. Какво ще пиеш?

— Каквото си знаеш за мене, пък за невестата...

— А, моля ви се, аз нищо не ща...

— Ще пийнеш и ти, шу една глътка, ама ще пийнеш! Свекърва ставаш. За живо и здраво на момчето и момичето ще пийнеш!

Тя развърза торбата, извади напълненото пиле, разкърши го и от залък на залък разпусна се, че и пийна...

Когато стигнаха Ябълково, вече мръкваше. Полегати лъчи достигаха едва покривите на новите къщи. Селяните бързаха към сред село, където ехтеше музика и сякаш дърпаха с крачките си каруцата, та и тя бързаше. На площада се беше извило хоро. Жената отведнъж се вторачи и подскочи. Сред навалищата се кипреха момче и момиче.

— Боже, какво грозилище е тая невеста! Коя ли майка е зачернила момчето си — отведнъж изписка тя и се цапна по челото. — Ма, това не е ли мой Пенко!

— Казвах ли ти аз, че сегашната младеж непризнава сватовство. Бърза! Доде да те докарам, и сватба направили! Не остава друго, освен аз пък да мина за свекър, и това е!

ЧИСТА РАСА

В село Расово дойде странна вест и барабанът бързо я разгласи:
— Всички, които имат петли, да се явят на събрание с петлите!

И вечерта училищният салон се изпълни с кукуригания и смях.

— Може против чумата нещо да ги инжектират. Млък, Пейо! Стой, Пейо! — натискаха главите на петлите стопаните. — За твое добро е!

И чакаха — едни, мушнаха петлите под мишница, други ги турили в скута, а трети ги прегърнали. А баба Кера го беше повила с престилката като бебе! Такъв си е нашият селянин — милее за всичко, от което има полза.

Най-после се яви агрономът и взе да приказва:

— Селяни, дойде върховният момент, когато и расата на животните трябва да се прочисти! Ние създадохме типично наше сиво искърско говедо, създадохме късозурлестата, бяла месеста свиня, която нашите съюзници предпочитат пред дългозурлестата, черна, полудива сръбска свиня. Създадохме черноглавата плевенска овца и дългорунната карнобатска. Обаче ние все още търпим една смесица в кокошия свят.

— Ци-ци-ригууу! — пропя петлето на баба Кера Голошиевата и от радост подскочи от полата ѝ.

Разкукуригаха се и други петли, като разбраха, че за тях става дума.

— Тишина, граждани и гражданки!

— Млък'те, бре! — затупаха хората по главите петлите. — Не чувате ли: граждани и гражданки ни наричат!

По-старите петли покъркнаха и непокорните подхвъркачета се смълчаха.

— Не може повече така! Требва да изчистим нерасовите породи, които не снасят яйца и немаат месо, а само една перушина на гърба си развяват! Нас ни трябва раса, която да дава много яйца и месо!

— Е, та кокошките не са виновни! — обади се баба Кера, повдигна шарената престилка и пак зави петела си. — Виновни са петлите!

— Права е баба Кера! Колко един мъж е по-добър, толко и жена му... Нали се знаем? — авторитетно потвърди Цало Кълката.

Жените се разкудкудякаха. Цало служебно беше задължен всеки ден да обикаля селото и познаваше най-добре де какво има в кокошарниците.

Дойдеше ли големец отнякъде, той не дочакваше нарежданията на кметския, ами вземаше пушката за по-сигурно и се шмугваше из Долната махала. Той знаеше кои къщи беше обиколил и коя бе следващата, на която се падаше пореза.

— Расата иде от касата! — насърчено потри пръсти баба Кера, като че хвърляше зрънца на петела си да миряса. — Мигар не знаете: „Храна брада кръв!“ Я да даваме на кокошките повече жито и кукуруз, та да видите каква ще е расата! А то нема жито за назе, пък вие за кокошките плачете!

— Ай, мажя вера, брей, мажя вера! — клатеше глава и се смееше, като че кашля, дядо Качо Дънестия, който не беше донесъл петела си от кошарата, а само слезе да види каква е тая работа.

Разговорите щяха да се разнищят като гнила дреха и затова кметският, без дума да каже, с едно кимване долу ниско с ръка, като че скубва плевели, даде знак и разискването приключи. Започна изпълнението.

— Ето ви образец на расов петел! — кимна агрономът и кметският измъкна из торбата един голям герест петел, златоперест, с шпори и лампази — господ да ви пази! Той го държеше само за вързаните крака. Петелът поразтърси гривата си, ококори се, разбра къде се намира и какво трябва да прави. Необразцовите също гледаха ококорено към него, той се изпъчи като генерал и даде първата си команда:

— Ку-ку-ригу-у-у! — Чак стъклата прозвънтяха.

Другите петли му отвърнаха:

— Здраве желаем! — И заподхвъркваха да се строят около него.

От радост породистият петел чак цвъкна и опръска ръката на кметския. Той щеше да го изпусне, но го хвана с другата и се очисти о

чекмеджето на масата, като мислеше, че никой не го е забелязал. Но баба Кера Голошиевата първа изкудкудяка:

— А честита ти раса, кмете!

Всеки минаваше със своя петел и агрономът казваше:

— Негоден!

Стопанинът поглеждаше ту своя, ту породистия и дигаше рамене:

— Какво да правя сега?

— Или ще го колиш, или ще го предадеш за обменка в Харитоновия чифлик. Но на тая раса трябва да турим край!

Дойде ред и на баба Кера Голошиевата. Тя дигна престилката си и оттам се измули нейният млад петел и дигна голата си шия като смок. Тя го тури на масата и макар че беше с вързани крака, той чатна острите си шпори, опъна шия и се вторачи в расовия. Преди агрономът да сложи кръстче в списъка и да отсече: „Негоден!“ — Голошиевият се наежи:

— Кррр, кррр! — чу се само и битката започна.

Той цапна с крила и подрипна. Расовият стоеше гордо, самонадеяно, изпъчил гърди, с глава отзад, като че беше турил щит на тях.

— Кррр, кррр! — опуха го Голошиевият и зачатка по месестия му гребен с ястребовата си клювница.

— Аа така! Сега ще видим кой е расов! — чу се глас и доде да разберат, Голошиевият го смушка с шиповете си и оръфа гребена му като дърмон, та кръв потече.

— Иш, бре! — завикаха управниците и посегнаха да ги разтърват.

Но Голошиевият кльоцна още два-три пъти расовия, пухна го с криле, та го зави като с чул, разперушини го и хвъркна към вратата. Баба Кера пушна връвчицата, с която го беше вързала за единия крак, и той пръсна едно стъкло.

— Дръжте го, хванете го! — завикаха кметският и писарят, спуснаха се, но той изхвъркна в тъмнината.

Само перушина се носеше из въздуха.

— Ай, мажя вера, брей, мажя вера! — кискаше се, като че се кашля, дядо Качо Дънестия, обираше перушината и развеселено подмигваше. — Мажя, ама па раса бил тоя Голошиевият ма, Керо!

Цяла нощ селото не заспа от тревожните крясъци на петлите. Като че лисици ги бяха душили и испуснали. Кокошките съчувствено кудкудякаха от вечерта до сутринта. Тръгна комисия от двор на двор, защото нито един, освен поп Манчо и кръчмарят Ангелаки не бяха предали петлите си. Най-напред хлътнаха в Голошиевите. Баба Кера изтри с длан запрашените стъкла и се изцъкли, като ги видя:

— Кунке, ишни на петела да хване шушавата, че тия поразници за него идат!

И снахата, като позагърна разголената си шия, излезе.

— Е за какво госке се дереш от отзаран! — ишна тя петела, който стоеше като часови на прага. — Чууш, пипката да те хване! — подритна го тя.

Голошиевият с почервеняла шия като на пуюк се отмести от прага, избоботи и мръдна към сайванта, откъдето наблюдаваше под око гостите. Когато те приближиха, той взе да поклаща обещите си, да потупва с крила и чатка с шпори.

— Кррр, кррр, кррр! — обаждаше се предупредително той.

Червеният му гребен, назъбен и щръкнал като шлем, накара комисията за прочистване на кокошата раса да се стъписа.

— Брех, че гребен! — рече Кълката, като че ли за пръв път го вижда. — Колко петли съм разперушинил, ама такава красота не съм виждал! То не е гребен, а знаме бе!

— За какво знаме говориш ти бе, хей! Я лови! — направи знак кметският, като че режеше с косер, макар че и нему се харесваше лъскавият петел след снощната битка.

— Какво сте се помъкнали като просяци по къщите бре? — посрещна ги Кунка, като продължаваше да закопчава елечето си.

— Ще пречистваме расата, Куне! Не ти ли каза баба Кера?

— Какво ще я пречиствате! — сепна им се Куна от разстояние, като тури ръце на хълбоци. — Тя се очисти вече от гладория и немотия.

— Какво искаш да кажеш ти, ма? — заплашително пристъпи кметският и заклати дребната си костелива глава. — За кого жалиш ти? За противниците на царя и отечеството ли?

— Че какъв противник на царя и отечеството е нашият петел, бре!

— Щом не е расов, противник е! Разпоредбата е такава: ще требим нечистата раса!

— Требете бе! И назе изтребете! Мъжете ни взехте, изтребете и назе, та да се наживеете вие от чистата раса!

Мъжът ѝ Дечко Голошиевия не можеше да види бял свят от мобилизации. На годината по девет-десет месеца изкарваше запас, както и другите мъже от селото. Идваха си за малко и пак ги прибираха. Жените и къщите бяха жални за стопани.

— Я ти много да не знаеш, ами хвани тоя разбойник!

— Не щете ли печен да ви го дам в кунките! — стрелна ги Голошиевата и като тури ръце под гърдите си, тя ги подигна като гюлета, връцна се и тресна вратата.

Цало Кълката се заслага като лисигер, ала петелът, изглежда, бе се досетил, докато те се караха със стопанката му за какво са дошли, и бе се подготвил за отбрана. Дигна едното око нагоре, та премери разстоянието от земята до климията, и скочи на колата. А когато тримата направиха обход да го хванат, той подигна като хубавица полата си, та ѝ се бялнаха бедрата, и се метна на сламения покрив на сайванта. Там се почеса с клюна по перата, после очисти шпорите си от сламките, отърси се и изкукурига с крехко крякане като ергенски присмех.

— Бре че гласен има тая женка, като протосингела от „Дванайсетте апостола“!

Цало Кълката взе един кърпел от дръвника и замахна, ала петелът подрипна като дете над въженце и кърпелът изтрещя в керемидите.

— Разсипници! — изтича с рев баба Кера. — Не само къщата ни от хора очистихте и двора от кокошки, ами и дома ми ще съборите! Очистете и мене барем от тоя свет!

Не само сина ѝ бяха мобилизирали, а и внука ѝ вече три месеца мъкнеха от участък на участък, та не се знаеше какво щеше да стане с него. И той беше обявен за вреден, както Голошиевият им петел.

— Не крякай, бабо Керо! Така ще бъде — рече ѝ писарят, — щом не щеш доброволно...

Петелът се беше изкачил на върха на сайванта и беше така спокоен и недосегаем, че приличаше отдалеч на ония тенекиени петлета, които поставят по комините. Само от време на време

помръдваше отсечено с глава насам-натам и това показваше, че е жив петел, а не украшение.

— Фащай петела, бабо Керо! — удари на любезност и молба кметският. — Щом има присъда, трябва да я изпълним! Не сме я издавали ние, та да речеш. Отгоре, от върховния щаб, дойде!

— А бе какво ви е виновно петлето ни бре? Да не сме го ние накарали снощи да издере очите на вашия хубавец, та сте го погнали като звер? Ще ви го платим! Нашия си петел ще ви платим, ама го не даваме!

— Аааа, така ли? Кажи си, че ни правиш опозиция! — поклати глава кметският.

Цало беше измъкнал изпод сайванта една върлина, но и тя не достигаше петела. Той се беше преместил на най-високото, на билото, и наблюдаваше от всички страни.

— Тегли му куршума бе! — викна ядосано кметският.

И той се хвана за приклада. Но изскочи Куна, изпречи гърди пред него и пушката заклина пред гюлетата.

— Стреляй де! Що не стреляш? Застреляй ме де!

— А бе срещу артилерия стреля ли се с берданка бе, кмете! — намигна му Кълката, скърши пушката и надникна уж в цевта, а с другото ококорено око наблюдаваше застрашаващата го артилерия...

— Ама тя била и празна бе! — извика кметският.

— Птю! — плюна Кълката, бръкна в изсуления си джоб и като раздрънка няколко ръждиви и отютюнени клинци, шибна един патрон в цевта, щракна затвора и се прицели. Ала в това време петелът беше хвъркнал в комшиите и с гърмежа си той отнесе сламицата от билото.

— Ха така! — изсмя се щастливо баба Кера. — Бегай, бабиното, да си ми жив, бабиното!

Голошиевият прескачаше огради, плющеше с крила, потайваше се зад кошове, подхвъркваше по овощките, гребенът му се мярваше като знаме и изчезваше. Цялата махала закукурига. Дигна се кокоша врява. Наизлязоха жени, деца, баби, старци с вили и лопати, с брадви и суровици да се бранят като от глутница.

— Пак го опущихме!

— Срам! Ако се научи началството, ще ни таксува нас за нерасови чиновници! — въздъхваха посрамени управниците.

Няколко дни и нощи пицтя селото. Като че ли кокоша чума върлуваше. Понеже расовият петел беше оклюван и разперушинен, вместо него писарят носеше картината му и я развяваше като хоругва.

— Ето! Сами вижте, че вашият не е като тоя горест, златоперест, с перушина като пелерина!

— Когато хванете Голошиевия, тогава и ние ще дадем нашите! — взеха някои да се съпротивяват, ала комисията беше вече настървена и никому не прощаваше.

— Голошиевия лисиците са го изяли вече! — казваха те. — Правихме няколко нощни проверки и щом не се прибра досега, значи бог да го прости!

— Ай, макя вера, брей, макя вера! — клатеше глава дядо Качо Дънестия, когато предаде и своя петел. — Какво е това петлешко мурабе от тия пусти расисти! Ами къде се поденя оня Голошиевият, бе? Обменихте ли го?

— Ами, изчезна като нелегален! — почеса се Кълката по бедрото, кривна калпачето, припали цигара от чибучката на дядо Качо и с това петльовското прочистване завърши.

Но в общината дойде баба Кера и взе да кряска и да тряска:

— Хайдуци! Посред нощ да се умъкнете, да ми хванете петела!

— Не сме бе, бабо Керо! Е това е кръст! — кръстеше се Кълката от върха на продъненото калпаче чак долу до под дебелия конски каиш. — Да ми окапе всичко! Кълка да не мога да лапна, ако съм ви бутнал петела!

— Остави я! — рече кметът. — Ще ѝ съставя акт, че не е предала петела, пък после да се оправя.

— Яаа! Хем петела ми изедохте, хем акт ще ме карате да подписвам! Слушайте ей, това слънце, дето грее, ще ви окъорави! Така да знаете! — обърна гръб баба Кера и колкото да викаха подир нея, не взе бележката за расови яйца от Харитоновия чифлик, ами я смачка и я хвърли в очите на Цало Кълката.

— На, трий си расата с нея!

Тъкмо когато дадоха рапорт, че кокошата раса в село Расово е пречистена, неочаквано през пролетта зацапаха из дворовете черни пилета с дълги голи шии като смочета.

— Не може да бъде! — извика кметският и отиде сам да се увери.

— Брех! Все едри и наперени, не може да допреш до них! Виж ги как клюват! Това не са петли бе, кмете, ами орлета!

За една година не само че черната туземска раса не беше изчезнала, ами се беше размножила. Докато по-рано тук-там имаше по някой черен и голошиев като циганин петел с перушина като вълненик отзад, сега у всяка къща пронизително изпращаха стрели срещу тях по две-три настръхнали голошийчета. Само у бабини Керини по-рано се развяваше сякаш черно знаме, а сега — по всички сайванти и по овошките.

— Чудна работа! Пред очите ни ги изклаха! Кой е този кокоши Христос, който ги възкресява!

— Сигурно яйцата от Харитоновия чифлик не са от чисто семе! — усъмни се писарят.

— Слушайте! — взе да се пляска по кълката прислужникът. — Ние изтребихме петлите, а кокошките си останаха! Това е от кокошките! Аз съм расов, ама моите и трите деца не са расови. Приличат на макя си. А па тя е черна, гареста като коза, както знаете! Душата ми е почерняла като тиган от нея! Требваше ние кокошките по-напред да прочистим, па тогава петлите!

— Тука има некаква конспирация! — задълбочи се кметският. — Некой не си е заклал петела и тайно развъжда нечистата раса! Такава опозиция пък не съм виждал! Толко избори съм правил, пускали са и лозунги, и бели, и черни бюлетини, и магарета рисуваха, ама така тънко не са ни минавали! Това е само комунистическа работа! Искат да кажат: „На̀ ви чиста раса!“. Няма какво да ходим, да ставаме за смех на хората!

Хората надничаха и се подхилваха. И кокошки, и петли, всичко им се смееше, кучетата ги лаеха. Те се прибираха и кметският заповяда да се залови развъдникът на черната раса.

— Ще получите награда, който открие къде се крие черният петел!

Тоя черен петел стана нещо като черна радиостанция. Колкото и да го диреха, не можеха да го заловят. Все повече и повече черни петли и черни ярки се навъдиха. Чистата раса съвсем се загуби, както белите войски на фелдмаршал Ромел в Африка. Образцовият петел остана само на картината в общината. Нещастиято дойде, когато в домовете на самите управници се появиха черни пилета.

— Бре и у нас се е чумнало едно голошиевево петле! — дотътри се тревожно Кълката.

— Чумата и у нас прихвана, кмете! — оклюма глава една сутрин и писарят. — Я провери и твоето люпило!

Кметът всяка сутрин неспокойно поглеждаше жълтите пухкави пиленца, които квачките водеха след себе си. И когато първите черни перца прошариха крилцата им, той се облеци, сгащи пилетата и взе да им прави едно по едно преглед като на новобранци. Отведнъж откри едно с гола шия и се забъкна:

— А бе, жено, ти откъде взе тия яйца? Знаеш ли, че ще ме уволнят, като разберат в околийското, че у дома има от голошиевите!

— Я пък ти! Какво сте пощурели вие бе? Що бъркате пилетата с петлите? Ако на агронома му бутат нещо от Харитоновия чифлик за тия петли, вас сврака ума ли ви е изпила, та и от петлите взехте да се плашите!

Кметът имаше основание да бъде подозрителен. Жена му още от младини обичаше да покръшка и винаги предпочиташе гостите от града. И сега той виждаше в опозицията ѝ за свободен подбор на расите някакво оправдание и желание да си отвори вратичка за нови грехове.

— Затваряй това веднага, че ако се почне следствие, не можеш да докажеш откъде си взела яйцата! Тука чужда ръка е пипала!

— Как така ще ми сменят яйцата бе? Все едно в пазвата ми да бръкнат!

— Ама ти не знаеш комунистите какви са! Може младата Голошиева да е пратила някое дете и уж си играе покрай квачката — хоооп, бутнали ти две-три яйца и те ти две-три голошиевчета, да ни направят за смях. Знаеш ли какво значи това? Все едно чужди деца да ми раждаш!

— Не сте раждали вие, мъжете, и затова не знаете как стават тия работи... Кое дете на кого прилича, ами сте тръгнали по ума на един шантав агроном, дето гои една бездетка, та е станала двеста кила!

На кмета му се струваше, че та нарочно напада агронома. Откак той им остави расовия петел, взе все по-често да прескача дома му и жените се подсмиваха, като го видеха заедно с него. Сякаш си пошушваха една на друга: „Хубаво го насадиха кмета на тоя расов петел!“.

— Вие с божиите работи не можете да излезете на глава — продължаваше жена му, — ами оставете хората да си гледат кокошки, както е било от памтивека!

— Я стига ти... Малко за децата ми надумват, че не приличат на мене, ами остава и за кокошките!

Кметският не миряса. Дава рапорти, дохождаха жандарми, тършуваха из кокошарниците, но следите на тайния развъдник не можаха да се открият. И за да си умият все пак ръцете пред началствата, дигнаха една заран младата Голошиева и я заразкарваха по участъците, задето не била се отчела с нарядите. Но черния петел не откриха, пък и събитията бяха такива, че взе да им става горещо и нямаха време да се занимават с петлите, ами гледаха как да си спасят главите.

Едва на Девети септември се разкри тайната. Когато площадът се изпълни с народ, развяха се знамена и заечаха речи, някой разбута навалицата и си проби път чак до партизаните.

— Ай, маля вера, брей, момчета! Вие давахте живота си и кръвта си, а аз пък... Те ви моя черен предавател! — измъкна той изпод дрехата си черния голошиев петел с червения гребен.

Всички се разсмяха. Но тъкмо когато да се нареди достойно до партизаните, петелът хвъркна из ръцете му.

— Ци-ци-ри-гууу! — понесе се той над главите на хората като орел, изхвъркнал из клетка.

— Я това е тоя... нашият, голошиевият, бре! — развика се баба Кера, размаха ръце и го хвана. И като го погали и му се порадва, отиде с него и се нареди до партизаните като заслужил борец против чистата раса!

ШИРИНТА

Какво хубаво име са измудрили шопите, тия първични, чепати, грубовати и естествени хора от Софийско! Шир, ширина, че и ширине не могат да обемат волността на тая местност. Ширинта! Само една буква е изпаднала от наниза на ширината и от нарушението на едно граматическо правило се е получило такова име, такъв образ, такава просторна, безкрайна волност, която трепти, звучи, равнозначна на песента: „Откога сай, мила моя майно льо, зора зазорила, оттогаз сай, мила моя майно льо, войска провървяла...“. Из маранята излизат войниците на цар Иван Шишман, изпълват цялото поле, маждраците им блестят като златни потоци, замъгляват очите... За такава войска — такава ширина, която само може да роди такова видение. Ако се вгледаш с трезви очи, ще видиш, че не Царшишмановото войнство, а шопско трудово съдружие е излязло на сеч, че не бляскат маждраци, а остри коси. „Жжж, жжт“ — свистят косите на косачите, едри, скулести, изпечени мъже, приведени, с широк разкрач и замах, нагъват нацъфтелите ливади отмерено, стъпка по стъпка, в ритъм с острия сърп, който поваля откоси, като вратници широки, реди бразди от ситна детелина... Тая работа те извършват в задъхано мълчание. А жените, в тежки черни дрехи, само с бели кърпи и бели ръкави, по жътва, наредени в птичи строй, на ята из житата, превили кръст, също тъй мълчаливи, изведнъж с дружен писък разкъсват знойната тишина. Едни такива гласове избликват, сурови, необработени, необикновени, излитат изненадващо силно, като гривяци из потайни туфи, изплющяват и звънват нависоко. Тия песни са сякаш от два тона, най-ниският бучащ в дълбините, и най-високият — пробощащ с острието си небето. И така се преплитат в своеобразни, чудни съчетания, които за миг дразнят, сякаш са фалшиви. После разбираш, че това са най-трудните, неизучавани в школа, самобитни съзвучия, които те поразяват и карат да немееш...

Дълго обикаляме околностите на София да си изберем място за една къщичка, далече от шума и замърсения въздух, докато най-последно

Ширинта̀ ни завладя. Жена ми беше химичка и според формулата ѝ за отдих бяха нужни два елемента: чист въздух и вода. А Ширинта̀, безкрайна и бездънна, имаше в изобилие не само тия два елемента, тя криеше и други големи богатства. Тая бавно, плавно спускаща се низина, оградена от мержелеещи се безплътни ръбове, пълна със златни трептения, тая девствена околност, незасегната още от зъбците на техниката, имаше своята омая. Ако на слънцето скимне да залюлее оная хубава мома Грозданка, то сигурно тук ще върже златната си люлка, та като я люшне, сърмено пошитата ѝ фуста да помете цялото Софийско поле, с нокътя си на крачето да докосне венеца на Стара планина, а с русите си плитки да позлати Седлото, този двурог връх, който се издига над селото. От него се спуска бялото повесмо на водопада, който се губи из гъстите смесени гори, за да заромони из долчинката своята шеговита шопска песен: „Дрън-дрън пачица, за попова внучица...“. Един стар клонест орех-саморасляк хвърляше рехава сянка, разкривена дюля закриваше шугавата си снага с тъмнозелени тлъсти листа, както и една дрипава ябълка циганка упорито беше народила безброй дребни тъмночервени циганчета, без окопаване и подхранване, така, на голата поляна, като в катун.

В очакване на собственика поседяхме на зелената морава, където щеше да изникне нашата малка къщичка, и погледите ни ненаситно шареха наоколо. Заобикаляха ни престилки, обшити с нишките на избуяли полски цветя, отделени с изгърбунени тъмни валози и по някое дръвче, което приличаше на избродирано. Изхвъркваха птици, които погледът ни не смогваше да улови, и се обаждаха из лещаците диви, непознати гласове. Добитък все още господарски се разстъпваше по ливади и слокове. От Ширинта̀ излитат като гайтани от старинна дреха много пътеки, криволичат нагоре, надолу, наляво, надясно, пресичат косо, кръстосват се и пак се разделят и водят към други местности, всяка от които си има свое лице и характер. Селцето, кротнало се под насрещния рид Припора, където сутрин слънцето първом припарва, се е проточило надолу, като стадо към водопой. Скалистите възвишения — островърхи зъбери, залепени като че ли един за друг, наречени Пеклюка, защото там пада най-голям пек, сега изглеждаха разтопени от жарта, само зъбците се виждат, изтънели като резница на дълги ритли, които селяните слагат по жътва и сенокос на колите си, за да превозят големите товари на плодорода. Сякаш с чебур

от мандрите горе по Соватите водопадчето изсипва млякото си, което се пени в каменната делва, и през устието ѝ потича с името на рекичката Бъбреж. Тя със сладко бърбене се откъсва от майчините скути, скача от камък като малко дете, научило се да ходи, оплисква се, препуска надолу и се препъва, става и пак тича, прорязва дъбравите и лещациите, изплита сребриста мрежа по бреговете, ниски, с коренища, търкаля дребни камъчета и непрекъснато с по-висок глас закачливо бърби по шопски из долчинката. От другата страна на Ширинта̀ е Сливето, където напролет като бели облачета нацъфтяват джанките, които тука наричат аристократично „сливи“, както владетел дава рицарско звание на някое дрипаво, жилаво и силно конярче. На тая гладна земя вирее само такъв овощен дребосък — кораво, упорито, опако създание, което се наема да се бори с камънаците, с пролетните порои, помитаци благородните намерения на Джонговица да наторява, с тия мартенски бури, дето прекършват през кръста смърчовете, като с тирбушон измъкват някой бор из камънаците, а той отхвърква феерично и оставя отпушена земна коруба. А джанката, облагородена само от името „слива“, царува несмутима.

Доиде най-последно собственикът Кордо, навирил коса на рамо, един от трудовото войнство, с когото вече се познавахме. Той прибра излъсканата коса, заби дръжката ѝ в земята като маждрак, почеса се над косматото ухо и бутна с коравите си пръсти мазния каскет нагоре. Попитяхме го отде иде името Джонговица. И така, както беше залепнала угарката на извърнатата му долна устна, той смръкна от нея и сякаш тая глътка дим даде пламък на морните му очи.

— А бе он, даскало, че ви обясни. Я съм чул от деде оти от джанките иде. Джанковица най-напредека, па после, нали ние, шопето, всичко мениме по нашему... — {ръкна плюнка през редките си тютюнясали зъби настрани и пак възви ощавен, впрегатен врат към нас. — Ама даскало па казува, че още коги не е имало джанки е имало некой си Джонго войвода. И оттамока Джонговица. Па вие какво че му мислите за името, нема селото да купуете! — засмя се хитро Кордо, един кореняк шоп, жилав и разкривен, зачервен като корен на джанка. — Ширинта̀ гледайте! Вие сте учени хора, обичате хубавото, я каков е курорт! Вечер цела Совия като мешана скара на тепсия че имате. А па денем се че огладневате, та нема да ви стига лебо. Хората пари дават да дойдат тува, да погледнат само и да си глътнат курортец! —

говореше ни той, като че ни черпеше в кръчмата с джонговица, единственото питие, което признават тук и за зиме, и за лете, и за делник, и за празник. С острия си като коса поглед, прояснен от прямите остроумия, той като че ли разкъса паяжинната мараня и Ширинта стана по-прозрачна. Влязохме сякаш вътре в една живописна отвън къща, която гледахме отдалеко.

— Че е хубаво, хубаво е мястото, байно! — отвърна жена ми, уморена и отровена от химическите пари, майка на малко дете, застрашено от недостиг на слънце и въздух. — Ама и парите, дето искаш, са още по-хубави.

— Е па оно едното води другото, както Дешка води Тоше... — въведе той някакви популярни герои от любовната лирика на Джонговица. — С местото ви давам и зестра: от орейо ката годин по една кола зърно че берете едри и меки, само ги пипнеш с два пръста и се трошат, от сливето по два казани ракия че печете... и ябълката, не я гледай, че е шудрава, она дава едни яки, червенки, дека нема цървеи и до нови траят. Нема лев да даваш за овошки, че видиш... Ако па си насадиш и нови дървета, и на пазар може да изкарваш, оти тува слана нема, мана нема, мъгла не се задържа. Е на Седлото седне и не смее да се спуци, оти знае, че ние кожата че ѝ съдерем.

— Виж какво, Кордо, съгласни сме, само че мястото е много тясно и продълговато. Една престилка. Не може ли да наредим така, че да вземем половината от него и половината от ей тая, съседната престилка, че да стане квадрат?

— Е па що рече човек, се може, ама оно не е мое. Тоя, дека го своеше, избега у Германия. Водеше германка и она си го завлече нататика. Ама си пишем. Я му го нагледвам, както що и децата му съм очувал като мънички, на тая гола поляна ги докараше с автомобил, като пилета на паша по нивите. Коги го подгониа, че бил с германците, никой му ръка не подаде, само язeka. У дом дойде. „Кордо, братко!“ Доде мина народният съд, дома прекара. Не го подириа, ама него страо го гонеше. Та че им пиша да ти го дадат, а па за них да остане горнио квадрат. И они че са по-доволни, оти квадрато си е по-арен от правоъгълнико, както и правоъгълнико от тъпоъгълнико, както що викат на наш Мачо...

Сигурно и името на детето му не е Мачо, може би е съкратено от Марко или Манчо, но никой не допускаше, че иде от Маринчо, както и

жена му, която тихомълком се привлече, беше станала от Корнелия на Корна.

— Слушай, Кордо, твоето име звучи гордо! — подхвърлих му аз. — Я да се разберем по мъжки, без много пазарлъци.

— Аа, ние сме горди! Моето име си е баш на място! — отклоняваше той нарочно. — Ние, шопето, сме както що днеска някои одат да усвояват опито от другите, па оно излаза, че усвояват обедо. Та ние па одиме по Совиу да усвояваме имена. С мене мойо кръстник си е направил опит да ни култивира и ме е нарекъл Корифей. И нали не обичаме дълги имена, префасонирали са ме на Кордо...

Дотърчаха и жените от рода на шопския корифей, сякаш на човек от къщи се решава съдбата. Дотътри се и баба Първана, на която всички викаха баба Пана. Дъщеря им, с потайни очи под спуснатите изпод червения чумбер коси, кръстена Магдалена, е Мага. Снахата на Кордо, прекрасната Лазарника, е Зица. Всичките градски имена са пошопчени, за да пуснат корен в Джонговица. Изяждането на буквите иде сякаш от гладната земя. Тия шопи все не са се наiali. Те нямат спокойната радост на тракиеца от земята. Духът им е остър като клюн — да грабне, да захапе. Струва ни се, че не излизат от земята, вкоренени са като шипкови туфи. Шопът не изпада във възторг и безрезервен гняв. Чувството за хумор му пречи да бъде поет. Но ако има поети в хумора, това са шопите. Те говорят образно, мъдро, дълбоко. Ето и тоя Кордо, нищо и никакъв, без образование, а ти вади из бучавата си душа такива мъдрости.

— Не сте далеко един от друг! — каза някой от селяните, надошли, както беше обичайно, когато някой купува или продава, и става нещо като общоселско събрание. — Придай ти и наш Кордо че намали, и че прием в кръчмата!

Отсякохме пазарлъка, дадохме капаро и както бе редно, на всички насъбрали се, а докато стигнахме кръчмата, неусетно се навървиха още мъже, трябваше всекиму да поръчваме по една ракия, проста, възкисела, ама за тях си беше хубава. Обсипаха ни с такива цветисти благословии, които с пари не се купуват:

— Да накратужите деца, унуци и праунуци, та да ви носат на ръце до гробо, а не кола да ви трака кокалите! Да остарееете и побелеете като Старата планина, иманье да ручи като от водопадо. Пари като джанките да се множат. Ялова годин за них да нема. И за

вазе да нема. Корен тува да пуштите, родо ви с добро да се поменува до амина.

Един почне, друг подеме и край няма. Благословиите задминаваха тия по сватбите и кръщенетата. Какви ли тайни помисли се криеха в пресилените пожелания, особено след като ги почерпихме с още по едно шише ракия. Те изкараха мястото на Кордо, който предаде думата на тях, че е нещо като дюкян. От него големи печалби ще паднат, злато ще се трупа и си струва човек да почерпи и трето шише... Ние бяхме вече техни пленници и едва след третото шише се измъкнахме от тая шумна шопска изява на общуване. Кордо ни изпрати до пътя:

— А па като оформим „крепостнио акт“, че има печено ягне у дом.

След като отминахме, един пресече пътя ни в първата уличка.

— Много му даде! Он чеше да намали; оти други два пъти пониска цена му предлагаа...

— Нищо, халал да му е!

— Он е гявол, че знаеш. Отваряй си очите, оти че те мине!

Не обърнахме внимание — това си беше човешка слабост.

При продажбата ние не взехме адвокат. „Па оти ви е, само да се арчите! Нашио е голем специалист по продажбите. Че оправи работата.“

Адвокатът, зализан, обръснат, много деен и обигран, ни прочете условията и ние ги приехме само с една добавка — че собственикът се задължава да ни прехвърли половината от съседното място, след което да му доплатим сумата трийсет хиляди лева стари пари. Кордо, който не очакваше, че ще се вмъкне такова условие в договора, се позасука:

— Ами онова, като не е мойо?

— Ще ти прати пълномощно.

Адвокатът ни даде знак, че ще го увещае. Излязоха отвън и Кордо дойде след малко и подписа.

Скоро струпахме нужните материали за строеж. Чакахме само отговора от Германия. Минаха три-четири месеца, Кордо все казваше, че втори път е писал и телеграма пратил.

— Па оно е Германия, чужда държава. Кой знае дека е забил, та не се обажда никакъв. Че питам адвокатино и че ви кажем. Вие си почвайте строежо.

Намерихме майстори и тъкмо се уговорихме, получихме призовка да платим трийсетте хиляди лева. Отидохме веднага при Кордо:

— Какво значи това? — А той се смее и подмигва, като чак прикляква от смях.

— Е па тебе да ми доплатиш. Оня си не дава местото, как че ти продавам чуждо!

— Но нали купихме мястото при това твое изрично задължение — да ни прехвърлиш другата половина, за да стане къщата в средата?

Той замахна, цапна една муха на челото си и като я смачка и огледа насмешливо на дланта си, отърси я от пръстите си със задоволство.

— Е па и това че стане некоги, ама като нече човеко, може да е болнав, да е псовисал или жена му не дава...

— Тогава защо искаш тия пари?

— Па они са си мои. Какво че те чекам повеке!

— Нали ги оставихме за гаранция?

— Я па ти! Парите че си ми платите, оти я дадох що е мое, а че не може да стане менката, декарите са си едни и същи. Ни повеке, ни по-малко...

— Слушай, не ни смятай за толкова прости! И ние знаем законите. В договора ти си поел задължение и ако не го изпълниш, ще се съдим.

— Е па я ви преварих! Ойдох по-рано и те ви призовка от съдо.

— Нито лев няма да получиш! — развях договора като знаме на справедливостта. — Тука има черно на бяло. Тоя подпис твой ли е?

— Е па мой е, ама и адвокатино рече, оти не важи. И щом от съдо ти пращат повиквателно, че си платиш, да не те товарим с по-големи разноски, оти нали знаеш, като се повлече човек у съд, то двойно излиза...

Сякаш не беше същият тоя Кордо, който така щедро обещавахе, сваляше звезди от джонговишкото небе. Тогава се умилкваше и агне ни закла след продажбата, и адвокатът доведе приятели, пак бяха нахлули отвсякъде шопи, и песни се пяха, и пак омаята на Ширинта̀ ни упои. А сега ни гледа, като че ли сме някакви случайно срещнати, непознати, чужденци. Не ще и вратника си да отвори, вкъщи да ни покани, ами подал глава през зидо, като от крепост, се разправя. И Корна се

спотайва зад него. И децата стоят в двора като кутрета и чакат сякаш знак да ни залаят. Кордо държи вилата си, с която е рипал на добичетата, и ни облъхва с неприятния мирис на бунище.

— Я мислим да те почекам още два-три дена! Ора сме. Па ако се опиняш, че ти сложим запор на заплатата. Па ти, ако имаш пари, води дела. Ама я и тамо, на зелената маса, че те накарам да клекнеш. Закълнете се тамо в децата си, че не ми дължите, и я че ви опростим! — подмигваше той хитро, като знаеше, че с големи мъки, след десетгодишно бездетство, сме се сдобили най-после с едно момченце.

Не бяхме ходили по съдилища. И през ума ни не беше минавало, че ще стигнем дотам, да се кълнем. Мразехме разправиите и искахме по човешки да се уреди всичко. Ширинта! Колко хубост криеш, но и колко неизкоренена още грозота, когато те види човек отвътре и се сблъска с твоите обитатели!

Намерихме адвоката му и се оплакахме с надеждата, родена от Ширинта, чиято хубост все още не ни напускаше.

— Слушайте, ако той е прост човек, вие добре знаете закона. Вие писахте този договор, поправката е с вашия почерк — започнах аз.

— Да, но по ваше искане — важно и хладно заговори той. Любезността и дружелюбността при покупката бяха изчезнали и пред нас стоеше един бездушник.

— Ами тогава защо не го вразумите? Какви пари търси от нас?

— Остатъка!

— Но той не може да ги вземе, докато не изпълни задължението по прехвърлянето на другата част — продължавахме ние.

Адвокатът се засмя надменно над нас, несведущите по правораздаването. И със здравите си бляскащи резци под яркочервените венци сякаш сдъвка най-свидните ни трепети.

— Поemanето на задължение не значи изпълнение — измъкна той един законник и взе да ни чете членове и параграфи. — Ние сме поели едно задължение, платонично, така да се каже, с добро чувство, да посредничим за удовлетворяването на вашето желание. Но щом то е неизпълнимо, ние не носим никаква материална отговорност.

— Как така!

— Нали чухте, пак ще ви прочета.

Стояхме ледени. Адвокатът ни гледаше със самодоволството на непобедим.

— Съветвам ви да внесете парите на ищеца и да не се разправяте повече.

— Но щом сте знаели, че това задължение е неизпълнимо, защо го вписахте в договора?

— За ваше утешение. Аз съм адвокат, не мога да ви откажа.

— Значи вие предварително сте се разбрали с продавача, че тая работа е несъстоятелна, и я вписвате само за да хвърлите прах в очите ни и да вземете по-голяма сума, защото, ако знаех, че е неизпълнимо, не щях да ви дам тая цена. Това знаете ли как се нарича? Измама! Вие като адвокат сте влезли в сътрудничество с него, за да ни измамите.

Адвокатът не се обиди:

— А вие защо не си взехте ваш адвокат?

— Но нали вие казахте: защо да се харчат пари за двама. Вие поехте да защитите интересите и на двете страни.

— Че как е възможно да се защитават два противоречиви интереса!

— Никога не съм допускар такава измама. Ще отнеса въпроса до вашата колегия.

— Вие внесете парите, пък се отнасяйте докъдето щете.

Напуснахме кантората възмутени и отидохме да проверим що за лисица е тоя адвокат. Излезе, че е изхвъркнал от туфите на Ширинта. Дърта лисица. От Сечените издънка. Прякорът им иде от едно престъпление. Двамата братя Боре и Заре се карали за имот, сърдили се, били се, докато най-послед нарамили брадвите и се съсекли един-друг. Намерили ги проснати в колибата — изпосечени, с брадвите до тях, кръвта им изтекла.

— Е па он си е като назе шоп, като деда си и чича си Сечените, нищо, че е учил. Как че защитава ябанджии — надсмя ни се накрая Кордо.

Значи по шопски са я наредили! Едва сега се сетихме защо така бързо се появи тоя адвокат и веднага си предложи услугите. Та нима тия първични, грубовати, чепати хора не се променят от образованието? Толкова ли е дълбоко вкоренено и вечно шопското у тях, толкова ли ги свързва един-друг, прост и учен, в една сплав, в една мозайка, която нищо не може да разбие и облагороди? Като че ли ранна слана попари Ширинта, градушка уби овошките, нивите и ливадите, рукнаха мътни порои, изподраха пъстрата премяна, сиви

мъгли надвиснаха, птиците избягаха... Как ще строим и живеем в тоя кът, опустошен и загрозен от старите вълчи привички и нрави! Залюля ни едно отчаяние. Джонговица, люлката на вдъхновението, ни гонеше, но ние не можехме така лесно да се простим с Ширинта. Вярвахме, че тоя мрачен градоносен облак ще отmine и пак ще затрепти паяжинната мараня и ще зазвучи като песен Ширинта.

— Вие сте се подвели, другари! — каза ми моят млад адвокат. — Формулите на правосъдието са съвсем различни от тия на химията. Там има точно определени елементи на едно вещество и как става съединението им. А в правото зад всяко право стои и криво, както зад всеки ангел — дявол. Някой може да ви обещае да ви продаде и банята в София.

— Но той обеща да получи пълномощно.

— С обещание къща не се прави, както виждате!

И такава беше горе-долу решението на районния съд. Но ние го обжалвахме и Окръжният съд даде друго тълкуване, в наша полза. И пак се юрнахме към Ширинта, разгърнаха се пак просторите, изпълни се безпределната низина със златни трепети. Денем Ширинта тихо пееше и ни люлееше в люлката си от Седлото до Стара планина, а вечер ни откриваше столицата, блестяща с бисерите на герданите си...

Докато един ден получихме призовка от съдия-изпълнител за внасяне на сумата плюс разноските. Донесе ни я Груйо, раздавачът на Джонговица, тъкмо когато обядвахме под стария саморасъл орех на скованата масичка. Хукнахме към съда под съжалителния поглед на раздавача. Беше сложен запор навсякъде, където имахме вземания. Разтичахме се, ала късно. Върховният съд, по предложение па прокурорския надзор, решил делото не в наша полза. Отидохме при прокурора Сребро Вутев и се сетихме, че когато ядохме агнето у Кордови, беше неделен ден и в дома им, уж съвсем случайно, бе попаднал този щръклест прокурор с гола кокалеста глава и тъмни очила, кум на адвоката. Внесохме парите, за да не се срамуваме, че ни е наложен запор. Като че гръм окъса златната люлка на слънцето и хубавата мома Грозданка се изсипа в долчината, без да измете с ризата си прахоляка из цялото поле, без да докосне с краче венеца на Стара планина и позлати с русата си коса Седлото.

ПЕНДО СЪСЕДЪТ

Запознахме се с него, когато отидохме да направим първата копка. Една жена врещеше като коза в съседния двор. Надникнахме и що да видим? Якият Пендо биеше жена си, а тя пищеше като че я коли.

— Защо я биеш, бре?

— Она си знае...

— Що те бие, мари? — попитах нея.

— Он си знае — отвърна тя и пак взе да се дере.

Досетихме се, че му е дала правото да я налага когато и както си ще, но той не знаеше мярка. Повали я на земята и взе да я рита и бясно завика:

— Она че ми каже на мене оти...

Не можах да издържа и отидох да ги разтърва.

— Стой бре, съседе! Ще я пребиеш! Жена ти е!

А Пендо най-безмилостно я тепаше.

— Какво е станало бре, хора! Защо те бие?

Неочаквано жената зина срещу мене:

— Он ми е маж! — изрева тя зло към мене и оправда мъжа си.

Това признание като че ли му стигаше и той я остави.

Така е. Шопите може да се бият помежду си, но когато външен човек се намеси, те мигом забравят разпрата си и заедно се нахвърлят върху чуждия.

Заехме се с първите копки на своя дом, в избраното мечтано място — Ширинта. Ние имахме жилище в града, бяхме го приели от наематели и колкото да го ремонтирахме, оставаше си някак чуждо, не можахме да го почувстваме наше. Сега за пръв път строяхме. Събирахме като лястовичките сламка по сламка, тухла по тухла, камък по камък. Със свои ръце и труд изграждахме своето джонговишко гнездо.

Събуди се у нас жаждата на собственици, които за пръв път не на родна земя се приземяват, пускат корени завинаги. То беше едно особено вълнение и вдъхновение. Свой дом! Какво по-хубаво от това

да бъдеш господар на себе си, да можеш да си правиш каквото щеш вкъщи, да лягаш, когато си искаш, да ставаш, да пееш, да играеш, да събираш приятели и да се веселиш, без да ти тропат от горния стаж, без да дотичват тревожно и да звънят за тишина и спазване на реда, без да ти държат сметка кога излизаш и влизаш, какво носиш, какво си купил, кой те е посетил, какъв е той и защо е дошъл — една сложна верига, която те обвързва и лишава от свободата на човек. Само тук, в Ширинта, сред природата може да се почувства човек свободен, независим от превозни средства, спестил си мъченията от блъскане по автобуси и увеселителни влакове в празник при временни излети. Само тук може да се слее човек с онова, което шопите наричат „всемиро“.

Майсторите подравниха мястото и сякаш одраха кожата на къс от Ширинта, а като взеха да копаят, стана още по-грозно. Камъни, камъни, цели камари с камъни изхвърляха: синявци, кремъци, пясъчници, камъче по камъче, слепени по-здраво от цимент. И пръстта беше станала камениста, червеникава, хрущялеста, мъчно се копае, сечеха я и я вадеха на буци. Единствените ни съседни откъм селото, защото от другите три страни ни обгръщаше безкрайното ширине, гледаха любопитно през зида какво става. Най-високо стърчеше едрата глава на Петър Александров или по шопски — Пендо Лешов, след него сплеснатата глава на стопанката му, вбита в плещите като жълта тиква на плет, после като малки, кръгли любеничета или дългунести пъпешки — децата им. Изникването на нова сграда върху голата поляна край тях ги вълнуваше. Гледаха с ококорени очи, па не издържаха и току дойдоха, водени от главата на семейството бай Пендо, тумбест, едър, суров, мустакат, косите му сами се навързали на висулки, вмирисан на тор.

— Бре, каква е тая земя, червива от камъни бе, комшу?

Той помълча и една насмешка току се плъзна по лицето му като брус по коса.

— А бе оно и земята е като ората! — ечна гласът му, сякаш гръклянът изтласка куршум. — Гледаш го, убав човек, приказва благо, та мед му капе от устата, а па отнетре глистав... Така е, като купуеш само по гледане, без питане...

— Ама то цяла кариера бе!

— Ами оно и човеко от раждане до погребение е една кариера.

Почерпихме съседите, както му е редът, та дори и малките си пийнаха без стеснение от родителите, след като излапаха бонбоните.

— Сега трябва да дадем сума пари да ги изхвърлят. Ще се заемете ли с тая работа да почистите двора?

— Маке па ти! Менека ми е интерес да ти зема парите, ама заран, като ти потребат камене, че ме караш да ги довозим, оти се не знае, може вода да избие и дренаж да правиш. А без камене дренаж не става.

Все пак от простия бай Пендо ум взехме. Срецу заплащане съседите подредиха камъните в края на мястото. Така и те спечелиха някой лев, което, забелязах, ги примамваше да се въртят около нас, и ние останахме доволни, че се откри строителна площадка. Майсторите наляха основите и покриха мазето с плоча. Още бетонът не беше съвсем изсъхнал, взеха да зидат. И сигурно щяхме да завършим строежа, ако онова, което жена ми очакваше, че ще дойде по-късно, не изпревари. Повали я най-напред грип, и след това, когато се посъвзе, почувства болки в сърцето. „Това е на неврогенна почва — казваше тя. — Като пукне пролетта там, в Ширинта, ще ми мине. Няма какво да лежа повече вкъщи.“ И така, неоздравяла още, отиде по спешна работа в службата, а когато се върна, ѝ стана зле и не можа да се привдигне през цялата тежка снеговита зима. Бях почти забравил за онова, което бяхме почнали. Гледах преди всичко здравето на жена си и детето. Все пак там, в Ширинта, имахме имот и трябваше да видя какво става с него. Когато най-после след стопяването на снеговете отидох, от една страна, ме удариха прекършените илюзии на недовършеното, а от друга, поразииите, които бяха станали на строежа. Като че ли цяла орда нашественици бяха отмъквали кому каквото попадне. От двайсетината кълба желязо в мазето се търкаляха само няколко. Ако не бях дошъл и те щяха да изчезнат. Дигнати бяха и торбите с цимент марка 400. Бяха останали само пет-шест скъсани и разсипани чувалчета. Единствено недокоснати лежаха купчините камъни и пясък на строителната площадка. „Разболяха жена ми, а сега ни и ограбиха!“ — стоях като пред зейнал ограбен скъп гроб. Олюлявайки се, отидох в общината. Толкова ми беше причерняло, че едва познах кмета по ситния вървеж. Той излизаше и току пред входа ме изслуша.

— Е па оно разградено! Кого че фанеш? — отсъди по шопски, безгрижен към чуждото.

Когато попитах съседите дали са видели кой е отмъкнал материалите ни, бай Пендо се засмя, гледайки към Седлото, сякаш оттам чакаше да дойде отговорът.

— Е па оно и господ да слезне да варди, нече да уварди, оти тия, нашите, са калпави. Че го чекат да легне да заспи и че го оберат. Ако брадата му пари чини, и нея че обричат. И накрая барабар с одъро може у вадата да го цопнат, да си го носи, като Ноевия ковчег, както що разправяше попо. То коги нема сайбията, требе си вардиянин. Така е, другарю.

— Е добре, бай Пендо, ще имаш ли добрината да наглеждаш?

— Е па оно се знае, ора сме. Без брат може, ама без съсед си не може. Оти с брато има що да делиш, а с мене нема. Тате ми е разправял, че не са се последвали с чиче до смъртта му, оти деда ни при делбата дал по-якио вол на тате, а по-слабио на чиче. И я помним, оти ни ние стъпвааеме у них, ни они у назе. И коги са палииме, не дойдоа да ни помогнат. Забравихме, че сме една кръв. А те, с Цонини, съседите, си живееме сговорно...

— Добре, бай Пендо, какво ще ни вземеш?

— А бе, човещина тамо... — отвърна великодушно той, осланяйки се единствено на хуманизма.

— Не, аз искам да сме на чисто. Ти си най-близо, от сутрин до вечер виждаш кой минава и какво прави. Ще ти платим за цяла година колкото трябва.

— Е па оно че дадете тамо сливето да опечем ракията...

Като каза ракия, то кой знае какво благо потече в устата му и се усмихна.

— Добре. Разбрано. И ако има нещо, ще ни обадиш! — дадох адреса ни в София и заочаквах неговите съобщения. Но той не ни прати никаква вест.

Тъкмо когато се отвори време за строеж и жена ми се изправи на крака, болестта я събори наново. И аз отново заряхах всичко и гледах как да спася живота й. Отбихме и тоя удар. От строителното предприятие, където работех, ни оказаха неочаквана помощ. Отпуснаха ни цял камион с отработен, използван вече дървен материал: дъски от кофраж, мертеци, подпори и летви. Откарахме на мястото тоя материал. Работниците, които дойдоха с камиона, сковаха криво-ляво гредите и дъските и покриха зидарията временно. Което

остана, подредиха грижливо покрай къщата, обковаха със стяга, захлупиха с вехти ламарини и така загвоздиха с дълги пирони опаковката в мертеците, че не можеше да се измъкне нищо. Бай Пендо гледаше от двора си с едното око примижал, а другото двойно пошироко отворено, па по едно време дойде на инспекция: „Па арно стана!“. И аз си заминах, сигурен, че при тая опаковка и такъв пазач като бай Пендо, син на някогашния джонговишки кехая Лешо Пендов, или по регистрите на общината Александър Петров, не само чужда ръка няма да бръкне, ами и капка вода не ще проникне. От време на време се мяркаше само мисълта: какво ли става с ореха? Нямах възможност да отида, пък и превозът беше труден. Отидох чак наесен с кошници и чували да го оберат, но що да видят! Всичко беше обрлено.

— Какво е станало, бай Пендо! — попитах моя пазач.

— Е па оно дека че ги видиш нощем. Може и пътници приходаници да са...

Стоях като попарен. Беше останала неошмулена само старата дюла. Едри налети плодове, свели клони, подаваха между зелените листа жълтите си чела, още неизтрети от мъх. Но не знаех зрели ли са, или не.

— Да ги бера ли, бай Пендо?

— Море, сурово е, че се скапе. Требе да почакаш още две недели, оно че си обрише само мъо — посъветва ме той. — Яла след две недели, па че помогнем и ние. Ора сме.

Върнах се с празни кошници и чували. Синът ми се почуди:

— Как па нищо не донесе, тате!

— Всичко са отмъкнали заедно с клонките. Закъсняхме. Догодина ще идем по-рано.

Наложи ми се да не дочакам две недели и да ида по-рано. И за какво беше? Повика ме кметът да покрия кладенеца, който изкопахме в двора, за да не падне някое дете и се удави. Когато отидох, останах изумен. Дюлата беше ошумкана, на дървото ни зърно, а на земята двестри нацепени и загнили.

— А бе каква е тая поразия тука, кой направи това! — викнах аз, а съседите, които щъкаха из двора си, мълчат, като че не ме виждат и чуват.

— Е па не видиш ли, оно е прибрано да се не скапе, грехота, родило е дръвчето, а нема кой да го обере... — повайка се Пендовица,

като избягваше да ме гледа в очите.

— Ама нали се уговорихме да пазите? Бай Пендо къде е?

Тя не отговори, но момчето, Лешко Пендов, записан в училището Александър Петров, изтича, без да му поръча някой.

— Сега че му рече да дойде.

Изглежда, че домът на бай Пендо беше само за пренощуване, а работното място, където прекарваше по цял ден, беше кръчмата, защото винаги го търсеха и намираха там, в съдружие с други като него.

Аз покрих кладенеца и пак отидох у съседите. Бай Пендо дойде, воден от момчето, което, изглежда, му беше казало за какво го търся. Но него нищо не можеше да го разтревожи. Едва-едва се мъкнеше. Такъв повлекан! Гледа каквото даде природата и ден да мине, комат да не замине, ако може без никакъв труд да живее. Носеше стари зацапани панталони, тесни и възкъси, бозова домашно плетена фланела, станала тъмна от непрање. При по-хладно време върху нея надяваше оръфано по края и ръкавите палто с блажни петна. И жена му същата — неуредна, нескопосна, разчумавена, завъртяла пола на една страна с шевовете, престилката накриво запретната или подпасана, дрешле някакво, което няма ни цвят, ни кройка, ръцете й вечно напукани, както пипа по двора, така на децата ще отчупи комат или ще нареже сланинка. Дворът им неподреден, неизринат, пътека ненаправена, не двор, а бунище. Зидът от памтивека зелениясал, в основите сраснал със сметта и боклука, а нагоре изпокапал, съборен, нацърбен, някъде само един-два реда камъни останали. Порта няма, един голям трън турят вечер вместо вратник и заран го махват. Злото куче пролайва лениво в дъното на двора, близо до кочината, чака да се доближиш, за да скочи, гладни кокошки кълват из говеждите изпражнения, врат се по нужника, хвъркат по върлините. И шишета, кой знае от колко години изпити и захвърлени в калта, лежат зарити, без да има кой да ги прибере, измие и предаде или пък да ги изкара заедно с боклука в дола. Единствен бай Пендо нямаше градинка в двора си. Не обичаше цветята. „Такваа трева мене ми не требе, е ти Ширинта, колко ти душа сака цвекета. Цвеке се не руча.“ И на малките му опушени прозорчета, тук-там пукнати и залепени с ленти от вестник, не се вижда саксийка, от която да се усмихва мушкато, както по другите къщи.

— Калпав народ, ей! — викна той още не приближил до мене (единствено гласът му беше кипящото в неговата личност, особено когато е подлютен от ракия). — Това да го фанеш кой е, па руките му да потрошиш, врато му да извиеш като на овен и жив да го одереш! Да е па моето, я че го утепам и че го отлежим.

— Ама нали си ни вардиянин бе! Какво си вардил, като са обрала дюлата? Я какво гърло имаш, само да си викнал и ще ги заковеш на място!

Пендо ненапрасно е бил син на кехая. Като че имаше на проточения си врат не гръклян, а високоговорител.

— Айдуци, ей! Това е станало нощем, оти я през дено с четири очи гледам, и жената, и децата на смени обикалят. И весден очите ни са тамо, у твоето. И никой не смее да приида през дено. Ама за нощем, що си е верно, не сме се спазарили. То, държавното, що е държавно, па и тамо си има и дневни, и нощни. Ааа, виж, друго е, ако се главим и за нощем. Тамо че си приказваме отделно! — клати глава той и се забуля с дима на цигарата си.

Бай Пендо беше обрал, както каза, само сливето, и си сварил ракията. Не се сети да рече: „Седни да те почерпя!“. Аз нямаше и да пия, щото не пиех, пък и да пиех, в тая мръсотия нищо не бих приел. Бях виждал как съседите черпят гостите си. Какво остане в чашите, изсипват го в шишето и после разливат на други. Може би, ако бях споменал, щяха и мене да ме нагостят така. Но аз го закачих само да видя поне признателен ли е. И сега, като усетих, че понамирисваше на ракия, попитах тихо, дори някак си неудобно:

— А колко струва едно кило ракия?

Но той окна, та ме смаза, че дори и жена му, свикнала с бездънното гърло, смутено поклекна:

— Море па ти, кой ще ти продава, ракията не е за продаване, а за пике. Да има как я още че купим. Да не мислиш, че това, дека си ми го дал, ми е евтино? Три кошули скинах из драките ти, доде обрах тия мерецки джанки. И кожата си съдрах само да ти услужим. То се не плаща трудо, ама айде, от менека да мине, човещина, да ти поможем като жена ти е болнава, оти сам без жена мачно че се оправяш. И дворо чеше да ви вони на пращина, ако не бех я! Чехте да платите сума пари да ви го изринат, оти чеа да ви ядат осите. А я така, даром!

Той викаше, като че ли се караше пред цялото село. Не се излизаше на глава с него и си отидох със заканата — догодина навреме да вземем мерки. Ядосвах се, че ме смятат за прост и глупав, че могат да ме играят, на дребно да ме лъжат и хитруват. Чувствах се унижен и се чудех как да се справя с тия „живи гяволе“, както самите казваха за себе си. Доверието им не можех да спечеля, защото те не признаваха доверието като добродетел, а го използваша за себе си. Трябваше ли да го стресна някак, за да не ни крадат и използват, или пък по тяхному, по шопски, да им отвърна, че да речат: „Ааа, тоя човек че ни спрепне! Чекай друго да измислим!“. А техните творения бяха най-чудновати. Ако можеше да се приказва за дарба, то тяхната дарба беше тъкмо такава — едно щастливо съчетание на унаследено с придобито хитроумие. За съжаление, не можех да се меря с тях. Въображението ми беше бедно да роди какъвто и да е контраход. И затова, след като разбрах, че не мога нищо да им направя, отнесох се пак до властта, за да ги сплаша. Но както за материалите, така и за плодовете, кметът дигна рамене и дори с лека насмешка ме посъветва:

— А бе, другарю, нали и с Пендо си думахме. Па оно е частно, или тебе да седите и да си го вардите, или тебе да си го заградите. Ако не люгето, добитъко че мине и че го батише. Я не можем да ви осигорим пазене. То нашето е народно, кооперативно, па и на него посегат.

Значи и от представителя на властта не можехме да очакваме помощ. Бяхме принудени да забием циментови колове и опънем бодлива тел. Все пак почувствах една сигурност, като седях под ореха край недовършената вила: въпреки злополучията, пуснахме корен в Ширинта. Но когато прехвърлих поглед през бодливата тел, струваше ми се, че тя не само закача, а ме препъва: не можах да се ширна на воля към пълната със златни потоци низина, да излетя към Седлото. Усецах, че господарското, собственическото самочувствие, укрепено от оградата, нацърбяваше Ширинта. Тая озъбена ограда, тая кръпка заприщваше красотата. Птиците кръжаха над бодлите и се връщаха, пеперудите се набождаха, свободата се смаляваше, оградата препречваше сливането с природата, попадахме пак в кафеза на едноличното. Какво ще стане с Ширинта, ако бъде разкъсана с такива клетки, ще изчезне и ще се повтори онова, което е в града. Ширинта е хубава, когато е обща... без огради...

— Па арно стана... ама да ти кажа ли, колко по̀ се градиш, толко по̀ се делиш от хората — удари бай Пендо на болното ми място. — Я съм си рахат, оти нема цо да преградвам, никой на нищо не ми посега... Ширинта̀ си ми е дома, я съм си у нея...

И сякаш той се отдели, а аз останах сам, съвсем сам...

КОГА ШОП СВАЛЯ КАПА

Телената ограда не можеше да спре „мътните порои“ на Джонговица. Забелязах, че изпод опаковката на материалите, без да е разкъртена, бяха измъкнати греди, дъски, жезеза и се беше образувала една кухня. Какво да правим? Повиках един мой приятел, полковник Ловджийски, обясних му всичко и той се разсмя. „Познати ми са тия фатки. Я че ги строим!“ От време на време той пускаше по някой лаф на шопски и с това ставаше по свой и с нас, така да се каже, свързваше ни, като техен представител. „И през войната заедно се бихме, та ги знам и под езика. Сега че видите кога шоп сваля капа.“

Червендалест, як, мускулест, но подвижен, синеек, с буйна коса и бучаво лице, полковник Ловджийски ми беше приятел още от ученическите години.

Беше неделя. Селяните ме забелязаха във военната кола, с която пристигнахме, и се почудиха. Кръстосахме улиците, полковникът поразпита тоя-оня. И така, след като бе посъбрал селските недомлъвки, спряхме на площада. От магазина, от кръчмата, отвсякъде се стекоха хора и го наобиколиха с почит и готовност.

— Кметът как е? — попита полковникът.

— Е па кмету е... арно води орото... Игралец! Ете само дека води хорото си чини и селото сто годин да води!

— Само едно му е... дека бега от пиенето.

— Е па он ако пие, нече остане за назе.

— Арно си прави човеко. Требе да има една глава да си знае умо, та да ни варди!

— Друго нещо да се похвалите?

— Маке па ти, кога шоп че се пофали. Он у райо да улезне, заднешком че улезне и па че се оплаче, оти му е тесна вратата.

— Другарю полковник, да не си нещо рода с нашио ширинец!

— Да! — отвърна той натъртено и вторачено ги погледна, за да им внуши уважение.

Един ме подръпна и ми прошеушна:

— Абе, другарю, оти не казуваш дека имаш таков човек? Дулите да сме ги занели чак у Совия. Като си траеш, че те краднат...

А един дори се позавъртя към мене и ми прошепна на ухото:

— Речи му, че имам син войник у Пирино. Какво тебе, че давам и вазе че нагледвам, ама да го премести у Совия.

Полковникът нарочно влезе с мен в крчмата и по магазините ме разведе, и при председателя на стопанството отидохме.

— Здраве желяем, другарю полковник — поклони се той. — Много сме радостни, че голем човек е дошел у наше село, оти ние сме жални за ора, та сме много доволни. Ама ваша милост, вие роднина ли сте с тоя другар, дето ние си имаме вече за нашенец. Нашите ора тука много го уважават, жена му болнава била, ама тука че оздравее. Гледаме да им поможем кой с какво може, ама нали знаете, всеки си е зает, много работа си имаме и ние. Отсега на тъй повеке че се грижим за имота им, оти сам маж къща да дигне и огън да запали не е леко...

Полковникът изслуша строго изявленията му, без да дава израз на доволство или недоволство. Кметът, който неотлъчно ни придружаваше, добре водеше хорото след себе си. Както на хорото, така и в управата, всички вървяха по неговите стъпки. Мургавото му лице изглеждаше изопнато, годините се отбиваха от тая стегната жилава снага. Една дреновина, която се вие, но не се чупи.

Мълчанието на полковника го смуцаваше и той бързо намери как да излезе от обсадата.

— А вие, другарю полковник, на оглед ли така към нашето село? Да не би прибежки да почнат, пукотевица да се чуе, на военно обучение да замирише?... — подмигна кметът. — Ама оно си е военна тайна.

— Как вървят работите на селото? — строи го сякаш полковникът отведнъж да заеме военна стойка.

— Арно сме, другарю полковник. Може да ви доложим, че и вурня си имаме, лебета вадиме, две педи дебели, селкопо стока докарва, народо е доволен и оди с назе, марширува с властта, не признава отбой! Заели сме позиция да завзимаме комунизма. Вурнята весден работи като оръжейна...

Полковникът се усмихна.

— Не се смей, другарю полковник, лебо е оръжие, текезето десет вида оръжие пече, а на ханчето горе има и джонговишка погача с

джонговишка чубрица, и джонговишки карначета като патрончета...

Кметът все повече се въземаше, изпънат, във войнишка стойка, въодушевен като за поход.

— Ние сме в напад и чакаме сигнала...

— Какъв сигнал чакате бе! — сопна му се полковникът.

— А бе така, по военному казано, другарю полковник, ние сме в пълна бойна готовност за прибиране на хлеба предсрочно.

Кметът успя да разсмее всички ни.

— Вие какво ще кажете? — обърна се моят приятел към приведената в пълна бойна готовност общинска армия.

— Ние че кажем за рейсо... Да наредите да спира заран, вечер, ако може и на обед, а не да бием пакьо от Гайдарско до тува.

— Он рейсо че спира, ама като нема шосе да дойде, как че спира! Та ако може чрез военните и за них, и за назе, че е арно пакьо да се направи.

— Ми що не речеш, кмете, за водата! Вода имаме да пои три села, еее горе, над Джонговица водопад скача, бреца и денем, и ноцем като бивол, ама като нема кой да го фане и доводи у село... Водопадо че ни изпогъта и къщите, и назе че отнесе, ако речем да се борим с него. А колко бари имаме: Крива бара, Права бара, Мутна бара, Бистра бара, Горна бара, Долна и Средна бара, Голема и Мала бара, ама ни една не минува през селото. Та ако може военните като прават маневри наесен, барем една да прокарат...

— Една нищо не чини. Сите да се съберат и отведат през село, та у Искъро.

— Остава и параход да ми поискате! — отвърна шеговито полковникът. — Знам, че имате и Скрита бара, дето се крие под земята. За нея нищо не казахте.

— Па она е гявол като назе. Дека че я уловиш! Требе дън земя да прекопаме...

— Аз ви разбирам добре болките, но не съм ваш народен представител. Отнесете тия искания до него.

— Е па и он е като гяволската бара. Покаже се, избега, иди го тражи...

Може би щяха още предложения да му отправят, лични и обществени оплаквания, но полковникът разпусна строя на селската армия.

— Аз съм дошъл тука по частна работа, която е и ваша, селска. Дойдох с моя роднина, за да видя имота му. Качвай се, кмете — отвори той вратата на колата и селяните си подмигнаха. Този команден тон не беше на добре: „Че го гази мечка“.

Кметът се качи във военната кола. Очите му играеха, търсеха изход. Когато приближихме нашето място, полковникът спря пред съседите. Трънът още не беше вдигнат, което значеше, че символичната порта е затворена.

— Отваряй порти ей, кралю порталю! — провикна се полковникът, но тъй като никой не се обади, той прегази с колата тръна и спря в двора.

Чак тогава изскочи бай Пендо, като обърсваше с длан мазнината от устата си.

— Що не си туриш порта бе, бай Пендо?

— Е па оно нема кой да ми вдигне иманъето...

— Я ела тука бе, пазачо, да видим какво е станало!

Обходихме мястото и спряхме пред купчината дървен материал, грижливо прибран и закован. Веднага полковникът видя, че един мертек се бе подал около половин метър навън. Подръпна го — не можеше да се извади, защото беше здраво обхванат от закованите летви.

— Я, кмете, надникни да видиш какво има вътре!

— Нищо нема — завря се кметът в кухнята и се издърпа заднешком като из дупка на язовец.

— Я ти, пазачо, че кметът май недовижда! — подвикна полковникът на бай Пендо. Той се вмъкна на лакти и едва се измъкна по корем с пухтене.

— Нищо нема!

— А е имало! Дървен материал. Пред очите ви е задигнат. Бре, Пендо, как така ти, стар общински служител и дърт лисигер, да не усетиш нищо? — обърна се моят приятел към съседа.

— Е па оно човек требе тува да спие, а па я не съм куче. Да си земе куче... да обажда!

Двамата, бай Пендо и кметът, си разменяха обвиняващи и тайно опрощаващи погледи.

— Докога ще продължава това обирджийство? — викна им полковникът.

Кметът гузно се сгуши в раменете си и прошепна:

— Тъй верно, обирджийство е! Ама оно е далеко от центъро, немаме патрули за къро. Па оти си го оставил надвор, а не си го набутал у мазето бе, другарю.

— Слушай, кмете, тебе лично ще държа отговорен за тия грабежи. Де се намирате вие бе! Социалистическа България ли сме ние? Хората не живеят вече с по десет катинара заключени. Нали задружност, общност имаме, ако всичко, което е на полето, примъкваме, къде ще отидем? Това е срам за тебе! Значи хората ти не са мръднали крачка напред... Тоя другар, ако не е ваш жител, е гражданин на републиката и няма защо да го крадете. Твой дълг е да пазиш и неговия имот, защото е в твоя район. Ако още веднъж чуя оплакване, тебе ще държа отговорен! Да не речеш после, че не съм те предупредил...

— Че им кажем да не барат! — дигна шапка кметът и темето му се показва като пометен харман.

— Не само това, ами ще разгласиш кой каквото е взел, да си го върне на мястото му.

— Че разгласим, ама...

— Никакво ама...

Те се гледаха и мълчаливо разговаряха.

„Да не мислиш, че не знам какво вършиш — казваше му сякаш полковникът с примижалия си поглед. — Страх те е, че ако хванеш някого и му съставиш акт, оня ще ти се озъби: «Ами ти, кмете, дека не плащаш таксите на казано?... Дека дигна гора от общинското, та си тури мертеци на амбаро? А чакъло, дека го отпуциа за пакьо, не го ли преполови и си застла дворо, та одиш по камичета? Ами камионо на текезесето не ти ли прекара багажо, а ти нищо не плащаш. Ами ако докарат умивалник в селкоопа или друго, дека го нема на пазаро, ти не го ли дигаш с амбалажо заедно, та у дом... Сичко ти пишем на тефтеро, кмете! И ако не земеш мерки, че ти фръкне кметската капа».“

Кметът разбираше неизречените обвинения, покорно дигаше капа и мълчаливо отвърщаше:

„Разбирам, другарю полковник, всичко че се оправи, само това, дека казуваш да се враца, не че да го биде! Да не барат повеке може, ама да врацат, щом си от наше сирище, знаеш, че шоп глава си кине, ама взето назад не враца!“

Изпитвах удоволствие, като гледах как шоп накара шопа капа да сваля. Кметът, източен още повече, стоеше прав и държеше шапката си високо като поп венчална коронка, а очите му играеха като на младоженец, който е решил още отсега да играе булката. Шапката се поклащаше в ръката му. Вцепенен, той бе забравил, че я държи. И Ширинта се пошегува. Духна я леко ветрецьт и я затъркаля надолу. Селяните, които се бяха събрали, хукнаха с викове и смях да я гонят.

— Бре, кмете, фр̀кна ти капата! — викна Пендо. — Ама добре че има ограда, оти чеше да ойде у доло!

Кметът стоеше, като че му бе отнет престолът на Джонговица. Полковникът се смееше, а Ширинта тържествуваше, като видя не само как шоп сваля капа, ами и как от нейния потаен ветрецьт хвр̀ква шопската корона на един дългогодишен владетел.

Издание:

Автор: Стоян Ц. Даскалов

Заглавие: Кога шоп сваля капа

Издание: първо (не е указано)

Издател: Профиздат

Град на издателя: София

Година на издаване: 1986

Тип: разкази

Националност: българска (не е указано)

Печатница: ДП „В. Александров“ — Враца

Излязла от печат: м. март 1986 г.

Редактор: Цветан Николов

Художествен редактор: Камен Стоянов

Технически редактор: Петко Узунов

Художник: Николай Алексиев

Коректор: Леа Давидова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/15102>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.